

นาปชฺชติ, ตตฺถ ตตฺถ อัจฉริเยหิ
 อาเนตการณวเสนเนวสุส ปฏิกุชิตตตฺตา.

เฉลยว่า ไม่ควร, เพราะความที่มีทระ
 เป็นรูปนั้น พระอาจารย์ทั้งหลายคำน
 แล้วในปรภณนั้น ๆ ด้วยอำนาจเหตุที่นำ
 มาในปรภณนั้น ๆ นั้นเทียว.

ตถาหิ มัทธวาหิมตปฏิกุเชปนตฺถํ เตสํ
 วาหนิกุเชปฺพุพฺพกํ อฏฺฐจกถาทีสุ พุทฺธา
 วิตุถาเรนฺติ อัจฉริยา. อยมฺปนตฺถ
 สงฺคโห :

จริงอย่างนั้น เพื่อคำนมติของมัทธวาหิ-
 อาจารย์ พระอาจารย์ทั้งหลายย่อม
 พรรณนาถ้อยคำ ซึ่งมีการตั้งวาทะของ
 มัทธวาหิอาจารย์เหล่านั้น เป็นเบื้องต้นไว้
 ในอรรถกถาเป็นต้นหลายประการ. ก็ใน
 อธิการว่าด้วยมัทธวะนี้ มีวาทะรวมความ
 ไว้ดังต่อไปนี้ :

“เกจิ มัทธมฺปิ รูปนฺติ
 วทนฺติ^๑ ตํ น ยุชฺชติ
 ปหาตพฺเพสุ วุตฺตตตฺตา
 กามฉนฺุทาทโย วีย.
 ปหาตพฺเพสุ อกฺขาท-
 เมตํ นีวรเนสุ หิ
 รูปนฺตฺ น ปหาตพฺพ-
 มกฺขาทํ ทสฺสนาทีนา.
 ‘น ตฺยหํ ภิกฺขเว รูปิ
 ชหเตตฺนฺติ ปาจรโถ

“เกจิอาจารย์ย่อมกล่าวแม้มัทธวะว่า
 เป็นรูปคำของเกจิอาจารย์นั้นไม่ถูก
 เพราะมัทธวะนั้น พระผู้มีพระภาค
 ตรัสไว้ในพวกปหาตัพพธรรม จุ
 อกุศลมีกามฉันทะเป็นต้น. จริงอยู่
 มัทธวะนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้
 ในนินวรรณ์ อันเป็นปหาตัพพธรรม
 ส่วนรูปพระองค์มิได้ตรัสว่า เป็น
 อกุศลที่อริยมรรค มีทสสนะเป็นต้น
 ฟังละ. ในพระบาลีใดปรากฏแม้

^๑ ส. วทนฺเตตฺ.

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปหะยภาวเลโสปี
 ยตถ รูปสฺส ทิสฺสติ.
 ตตถ ตพฺพิสยจฺจนฺท-
 ราคหาณี ปกาสิตา
 วุตฺตณฺหิ ตตถ โย จฺนฺท-
 ราคกฺเขโปติ อาทิกํ.
 รูปารูปเปสฺสุ มิทฺเธสฺสุ
 อรูปํ ตตถ เทสิตํ
 อิติ เจ? นตฺถิ ตํ ตตถ
 อวิเสเสน ปาจรโต.
 สกฺกา หิ อญฺมาตุํ ยํ
 มิทฺธํ รูปนฺติ จินฺติตํ
 ตมฺปิ นีวรณํ มิทฺธ-
 ภาวโต อิตฺรํ วย.
 สมฺปโยคาภิธานา จ
 น ตํ รูปนฺติ นิจฺจโย
 อรูปีนฺนฺหิ ขนฺธานํ
 สมฺปโยโค ปวฺจจฺติ.
 ตถารูปเป สมฺปฺปตฺติ-
 ปาจรโต นตฺถิ รูปตา
 นิทฺทา ซีณาสวานนฺตุ
 กายเคลณฺณโต สียา”ติ.

การกล่าวเป็นเลขซึ่งความที่รูป อัน
 บุคคลพึงละโดยปาฐะว่า ‘ดูกรภิกษุ
 ทั้งหลาย รูปไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย
 เธอทั้งหลายจงละรูปนั้น’ ดังนี้. ใน
 พระบาลีนั้น พระองค์ทรงประกาศ
 การละฉันทราคะ อันมีรูปนั้นเป็น
 อารมณฺ์ แท้จริงในพระบาลีนั้น
 ตรัสไว้ว่า การละฉันทราคะใด
 ดังนี้ เป็นต้น. หากเกจิอาจารย์จะ
 ฟังกล่าวว่า บรรดา मिทฺธะที่เป็นรูป
 และเป็นอรูป มิทฺธะที่เป็นอรูปทรง
 แสดงในพระบาลีนั้น ดังนี้ไซ้ร้ คำ
 ของเกจิอาจารย์นั้นก็ผิด เพราะ
 ในพระบาลีนั้น ตรัสไว้โดยไม่ต่าง-
 กัน. จริงอยู่ มิทฺธะใดที่มีทฺธวาที-
 อาจารย์คิดว่าเป็นรูป แม้มิทฺธะนั้น
 บัณฑิตก็อาจอนุมานว่าเป็นนิวรณฺ์
 เพราะเป็นมิทฺธะ ดูมิทฺธะนอกนี้.
 ตกลงว่า มิทฺธะนั้น ไม่ใช่รูปแน่
 เพราะตรัสถึงสัมปโยค จริงอยู่
 พระองค์ตรัสถึงสัมปโยค แห่งขันธ์
 ทั้งหมด อันเป็นอรูปธรรม. อนึ่ง
 มิทฺธะ เป็นรูปไม่มี เพราะตรัสถึง

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

การเกิดในรูป แต่ความหลับฝันมี
แก่พระขีณาสพทั้งหลายได้ ก็
เพราะความล้าแห่งกาย” ดังนี้.

อกุศลเจตสิกวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาอกุศลเจตสิก จบ.

โสภณเจตสิกวณฺณนา

๖. สทฺทหตฺติ สทฺธา, พุทฺธาทีสุ
ปสาโท, सा सम्पยุตฺตान^๑
ปสาทนลกฺขณา อุกฺกปฺปสาทกมณฺเฑ^๒
วีย.

สรณํ สติ, อสมฺโมโส, सा
सम्पยุตฺตान^๓ สารณลกฺขณา.

พรรณนาโสภณเจตสิก

๖. ธรรมชาติชื่อว่า สัทธา เพราะ
อรรถว่า เชื่อ ได้แก่ ความเลื่อมใสใน
พระรัตนตรัยมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น,
สัทธานั้น มีอันยังสัมปยุตธรรมให้ฝังใส
เป็นลักษณะ เปรียบเหมือนแก้วมณีทำ
น้ำให้ใส ฉะนั้น.

ความระลึกได้ ชื่อว่า สติ ได้แก่ ความ
ไม่พินเพื่อน, สตินั้น มีอันยังสัมปยุต-
ธรรมให้ระลึกได้เป็นลักษณะ.

^๑ ฉ. सम्पยุตฺตรมฺมานํ.

^๒ อํ รมฺโฆ จกฺกาวตฺติสฺส มณฺโฬโส โหติ โย
อาวิโลทกํ ปสาเทคิ คฺสุมา อุกฺกปฺปสาทกมณฺเฑคิ
วฺจุจฺจติ.

^๓ ฉ. सम्पยุตฺตรมฺมานํ.

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

หิริยติ กายทุจฺจริตาทีหิ ชิกฺขุณฺตีติ
หิริ, สา ปาปโต ชิกฺขุณฺนลกฺขณา.
โอดตฺตปฺปตีติ โอดตฺตปฺปํ, ตํ ปาปโต
อุตฺตาสลฺกฺขณํ. อุตฺตการวเสน ปาปโต
ชิกฺขุณฺนโต กุลฺลวฺชฺช วีย หิริ, ปรการว-
วเสน ปาปโต โอดฺตาสนโต^๑ เวลียา
วีย โอดตฺตปฺปํ.

ธรรมชาติชื่อว่า หิริ เพราะอรรถว่า
ละอาย คือรังเกียจทุจริตมีกายทุจริต
เป็นต้น, หิริ นั้น มีความรังเกียจบาป
เป็นลักษณะ. ธรรมชาติชื่อว่า โอดตฺตปฺปะ
เพราะอรรถว่า เกรงกลัว, โอดตฺตปฺปะนั้น
มีความกลัวบาปเป็นลักษณะ. หิริ
เปรียบเหมือนหญิงสาวในตระกูล เพราะ
รังเกียจบาป ด้วยอำนาจเคารพตน,
โอดตฺตปฺปะเปรียบเหมือนหญิงแพศยา
เพราะกลัวบาปด้วยอำนาจเคารพบุคคล
อื่น.

โลภปฏิบัติโก โอลโภ, โส อารมฺมณ
จิตฺตสฺส อลคฺคตาสลฺกฺขณเณ มุตฺตภิโก
วีย.

ธรรมเป็นปฏิปักษ์ต่อโลภะ ชื่อว่า อโลภะ
อโลภะนั้น มีความเป็นธรรมไม่ข้องอยู่ใน
อารมณ์แห่งจิตเป็นลักษณะ เปรียบเหมือน
ภิกษุผู้พ้นแล้ว.

โทสปฏิบัติโก อโทโส, โส อจฺณชฺชิกฺก-
ลฺกฺขณเณ อนุกฺกุลมิตฺโต วีย.

ธรรมเป็นปฏิปักษ์ต่อโทสะ ชื่อว่า อโทสะ
อโทสะนั้น มีความไม่ดูร้ายเป็นลักษณะ
เปรียบเหมือนมิตรผู้เกื้อกูลกัน ฉะนั้น.

เตสฺสุ เตสฺสุ ธมฺเมสฺสุ มชฺชตฺตตฺตา
ตฺตรมชฺชตฺตตฺตา, สา จิตฺตเจตฺตสิกาณํ

ความมีตนเป็นกลางในธรรมนั้น ๆ ชื่อว่า
ตฺตรมชฺชตฺตตฺตา ตฺตรมชฺชตฺตตฺตานํ มี

^๑ ก. อุคฺคตาสนโตติ ทิสฺสตี.

อชฺฌุปะกฺขนลภฺขณา สมฺปวตฺตทานิ
อสุสฺสานิ (๑) สารถิ วिय.

ความวางเฉยแห่งจิต และเจตสิกเป็น
ลักษณะ เปรียบเหมือนสารทิวางเฉยอัสดร
ตัวที่แล่นไปเรียบ ฉะนั้น.

กายสุส ปสฺสมุภฺนํ กายปสฺสทฺธิ.
จิตตสุส ปสฺสมุภฺนํ จิตตปสฺสทฺธิ. อุโปปี
เจตา กายจิตตทานิ ทรณฺวุปสมลภฺขณา.

ความสงบแห่งกาย ชื่อว่า กาย-
ปัสสัทธิ. ความสงบแห่งจิต ชื่อว่า
จิตตปัสสัทธิ. ก็ปัสสัทธิทั้ง ๒ นี้ มี
ความเข้าไปสงบความกระวนกระวายแห่ง
กายและจิตเป็นลักษณะ.

กายสุส ลหุภาโว กายลหุตา. ตถา
จิตตลหุตา. ตา กายจิตตครุภาววุปสม-
ลภฺขณา.

ภาวะที่เบาแห่งกาย ชื่อว่า กายลหุตา.
ภาวะที่เบาแห่งจิต ก็ชื่อว่า จิตตลหุตา
เหมือนกัน. ลหุตาทั้ง ๒ นั้น มีความ
เข้าไปสงบความหนักแห่งกายและจิตเป็น
ลักษณะ.

กายสุส มุฑฺฐภาโว กายมุฑฺฐตา. ตถา
จิตตมุฑฺฐตา. ตา กายจิตตตทฺฐภาววุป-
สมลภฺขณา.

ภาวะที่อ่อนแห่งกาย ชื่อว่า กายมุฑฺฐตา.
ภาวะที่อ่อนแห่งจิต ก็ชื่อว่า จิตตมุฑฺฐตา
เหมือนกัน. มุฑฺฐตาทั้ง ๒ นั้น มีความ
เข้าไปสงบความกระด้างแห่งกายและจิต
เป็นลักษณะ.

กมฺมณี สาธุ กมฺมณฺฑลํ, ตสุส ภาโว
กมฺมณฺฑลตา, กายสุส กมฺมณฺฑลตา

ความสำเร็จประโยชน์ในการงาน ชื่อว่า
กัมมัญญะ ภาวะแห่งความสำเร็จ

๑ เอตฺถนฺตเร อชฺฌุปะกฺขโกติ อคฺคิ.

กายกมฺมณฺญตา. ตตา จิตฺตกมฺมณฺญตา. ตา กายจิตฺตानํ อกมฺมณฺญภาววุปสม- ลกฺขณา.

ประโยชน์ในการงาน ชื่อว่า กัมมัญญา ภาวะที่สำเร็จประโยชน์ในการงานแห่ง กาย ชื่อว่า กายกัมมัญญา. ภาวะ ที่สำเร็จประโยชน์ในการงานแห่งจิต ก็ ชื่อว่า จิตตกัมมัญญา เหมือนกัน. กัมมัญญาทั้ง ๒ นั้น มีความเข้าไปสงบ ภาวะที่ไม่สำเร็จประโยชน์ในการงาน แห่งกายและจิตเป็นลักษณะ.

ปคฺคณฺสฺส ภาโว ปาคฺคณฺณํ, ตเทว ปาคฺคณฺญตา, กายสฺส ปาคฺคณฺญตา กายปาคฺคณฺญตา. ตตา จิตฺตปาคฺคณฺญตา. ตา กายจิตฺตानํ เคลณฺณวุปสมลกฺขณา.

ภาวะแห่งความคล่องแคล่ว ชื่อว่า ปาคฺคณฺญะ ปาคฺคณฺญะ นั้นแหละ เป็น ปาคฺคณฺญตา ภาวะที่คล่องแคล่วแห่งกาย ชื่อว่า กายปาคฺคณฺญตา. ภาวะที่คล่อง- แคล่วแห่งจิต ก็ชื่อว่า จิตตปาคฺคณฺญตา เหมือนกัน. ปาคฺคณฺญตาทั้ง ๒ นั้น มีความ เข้าไปสงบความล้าแห่งกายและจิตเป็น ลักษณะ.

กายสฺส อชฺชุกภาโว กายชฺชุกตา. ตตา จิตฺตชฺชุกตา. ตา กายจิตฺตानํ อาชฺชว- ลกฺขณา.

ภาวะที่ตรงแห่งกาย ชื่อว่า กายชฺชุกตา. ภาวะที่ตรงแห่งจิต ก็ชื่อว่า จิตตชฺชุกตา เหมือนกัน. อชฺชุกตาทั้ง ๒ นั้น มีความตรง แห่งกายและจิตเป็นลักษณะ.

ยถากุณฺมปเนตา กายจิตฺตानํ สารมฺภาทิกธตฺตกุโฆภปฏิปกฺขปจฺจย-

ก็เจตสิกธรรม ๖ กลุ่มนี้ ตั้งขึ้นด้วยปัจจัย อันเป็นปฏิปักษ์ต่อความกำเริบแห่งธาตุอัน

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สมุฏฐานา.

กระทำความกระวนกระวายเป็นต้น แก่
กายและจิตตามลำดับ.

กาโยติ เจตถ เวทนาทิกุ-
ขนฺธตฺตยสฺส คหณํ ยสฺมา เจเต
เทว เทว ธมฺมาว เอกโต หุตฺวา
ยถาสกํ ปฏิปกฺขธมฺเม หนฺนฺติ,
ตสฺมา อิเชว ทฺวิธตา วุตฺตา, น
สฺมาธิอาทิสฺส อปีจ จิตฺตปฺปสฺสทฺธิอาทิสฺส
จิตฺตสฺเสว ปสฺสทฺธาทิกาว โหติ,
กายปสฺสทฺธิอาทิสฺส ปน รุปกายสฺสาปิ
ตฺสมุฏฺฐานปณีตรูปผรณวเสนาติ ตทตฺถ-
สนฺทสฺสนตฺถเจตถ ทฺวิธตา วุตฺตา.

ก็ในที่นี้ คำว่า กาย ท่านถือเอา
ขันธ์ ๓ มีเวทนาเป็นต้น. และเพราะ
ธรรมแต่ละ ๒ เหล่านี้แล รวมกันเข้า
จึงกำจัดธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ได้ ตามควร
แก่ตน ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัส
ความเป็นธรรม ๒ อย่างไว้ ในเจตสิก-
ธรรม ๖ คู่นี้เท่านั้น มิได้ตรัสไว้ในธรรม
มีสมาธิเป็นต้น. อีกประการหนึ่ง ภาวะ
ที่จิตอย่างเดียวเป็นธรรมชาติสงบเป็นต้น,
ย่อมสำเร็จได้ด้วยเจตสิกธรรม มีจิตต-
ปัสสัทธาเป็นต้น, อนึ่ง แม้ภาวะที่รูปกาย
เป็นธรรมชาติสงบเป็นต้น ย่อมสำเร็จ
ได้ด้วยอำนาจแผ่ไปแห่งรูปอันประณีต
ซึ่งมีเจตสิกธรรมมีกายปัสสัทธาเป็นต้น
เป็นสมุฏฐาน ด้วยเจตสิกธรรมมีกาย-
ปัสสัทธาเป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงตรัส
ความเป็นธรรม ๒ ประการ ไว้ใน
เจตสิกธรรม ๖ คู่นี้ เพื่อแสดงความข้อนั้น.

อภิธรรมมัตถกถาและอภิธรรมมัตถกวิภาวินฎีกา.ป-ท.๑-๑๒

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โสภณานัน สหุเพสมุปี สาธารณา
 นิยมเน เตสุ อุปุปชชนโตติ โสภณ-
 ธารณา.

๗. สมุมา วทนุติ เอตายาติ
 สมุมาวาจา, วจีทุจจริตวิริติ. สา จตุพพิธา
 มุสาวาทา เวรมณี, ปิสุนาวาจา
 เวรมณี, ผรุสวาจา เวรมณี,
 สมุขปุปลาปา เวรมณีติ. กมุเมว
 กมุมนุโต สุตตุนุตวนนุตาทโย วีย.
 สมุมา ปวตโต กมุมนุโต สมุมา-
 กมุมนุโต, กายทุจจริตวิริติ. สา ติวิธา
 ปาณาติปาตา เวรมณี, อทินนทานา
 เวรมณี, กาเมสุมิจจาจารา เวรมณีติ.

สมุมา อาชีวนุติ เอเตนาติ สมุมา-
 อาชีโว มิจจาชีวิริติ. โส ปน
 อาชีวะเหตุกายวจีทุจจริตโต วิรมณวเสน
 สตุตวิโร, กุหนาลปนาทิมิจจาชีวิริมณ-
 วเสน พหุวิโร วา.

เจตสิกชื่อว่า โสภณธารณะ เพราะ
 อรรถว่า ทัวไปแกโสภณจิตแม้ทุกดวง
 เพราะเกิดในโสภณจิตเหล่านั้น โดยนิยม.

๗. ธรรมชาติ ชื่อว่า สัมมาวาจา
 เพราะอรรถว่า เป็นเหตุพูดชอบ ได้แก่
 การงดเว้นจากวจีทุจจริต. การงดเว้น
 จากวจีทุจจริตนั้นมี ๔ ประการ คือ เว้น
 จากมุสาวาท เว้นจากปิสุนาวาจา
 เว้นจากผรุสวาจา เว้นจากสัมขปุปลาป.
 การงานนั้นแหละ ชื่อว่า กัมมันตะ
 ดุจศัพท์ทั้งหลาย มีสุตตันตะและวนันตะ
 เป็นต้น. การงานอันเป็นไปโดยชอบ
 ชื่อว่า สัมมากัมมันตะ ได้แก่ การงดเว้น
 จากกายทุจจริต. การงดเว้นจากกายทุจจริต
 นั้นมี ๓ อย่าง คือ เว้นจากปาณาติบาต
 เว้นจากอกินนทาน เว้นจากกาเม-
 สุมิจจาจาร.

ธรรมชื่อว่า สัมมาอาชีวะ เพราะอรรถว่า
 เป็นเหตุเลี้ยงชีวิตชอบ ได้แก่ การงดเว้น
 จากมิจจาชีพ. ก็สัมมาอาชีวะนั้นมี ๗
 อย่าง ด้วยอำนาจเว้นจากกายทุจจริต
 และวจีทุจจริต อันมีอาชีวะเป็นเหตุหรือมี
 หลายอย่าง ด้วยอำนาจเว้นจากมิจจาชีพ

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

มีความหลอกลวงและการพูดประจบ
เป็นต้น.

ติวิธาปิ ปเนตา ปจฺเจกํ สมฺปตฺต-
สมาทานสมุจฺเจทวิริตฺตวเสน ติวิธา
วิริตฺตโย นาม ยถาวุตฺตทฺตจฺจริเตหิ
วิรมณฺโต.

ก็วิริตทั้ง ๓ อย่างนี้ แต่ละดวงมี ๓ อย่าง
ด้วยสามารถแห่งสัมปัตติวิริต สมาทาน-
วิริต และสมุจเจทวิริต ชื่อว่า วิริต
เพราะเว้นจากทุจริตตามที่กล่าวแล้ว.

๘. กโรติ ปรทุกฺเข สติ สาธุนํ
หทยเขทํ ฆเนติ, กิรติ วา วิกุชิปติ
ปรทุกฺขํ, กิณนาคี^๑ วา ตํ หีสติ,
กิริยติ วา ทฺกฺขิตฺเตสุ ปสฺสริยตีติ กรุณา,
สา ปรทุกฺขาปนยนกามตาลกฺขณา.
ตาย หิ ปรทุกฺขํ อปนิยตุ วา มา
วา, ตทากาเรเนว สา ปวตฺตติ.
โมหนฺติ เอตายาติ มุทิตา, สา
ปรสมฺปตฺตติอนุโมทนลกฺขณา.

๘. ธรรมชาติชื่อว่า กรุณา เพราะ
อรรถว่า กระทำความลำบากใจ คือ
ให้เกิดความลำบากใจแก่สาธุชนทั้งหลาย
ในเมื่อทุกข์ของผู้อื่นมีอยู่, หรือเพราะ
อรรถว่า เรี่ยราย คือขัดไปซึ่งทุกข์ของ
ผู้อื่น, หรือเพราะอรรถว่า กำจัด คือ
เบียดเบียนทุกข์ของผู้อื่นนั้น, หรือเพราะ
อรรถว่า เมื่อสัตว์ทั้งหลายถึงทุกข์ ก็
เหยียดไป คือ ยื่นออกไป, กรุณานั้น
มีความต้องการบำบัดทุกข์ของผู้อื่นเป็น
ลักษณะ. ก็บุคคลจะบำบัดทุกข์ของผู้อื่นได้
หรือไม่ก็ตาม กรุณานั้น ย่อมเป็นไป
ตามอาการนั้นแหละ. ธรรมชาติชื่อว่า
มุทิตา เพราะอรรถว่า เป็นเหตุ

^๑ ก็ หีสานนฺติ ธาตุติ โยชนา.

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อภิธรรมตถกถาและอภิธรรมตถกถาภาวญาณ. ป-ท. ๑-๑๒

บันเทิงใจ, มุกิตานั้น มีความพลอยยินดี สมบัติของผู้อื่นเป็นลักษณะ.

อุปมาณสตตตารมมณตตตาทา อุปปมาณา, ตาเอา อุปปมณญา.

ธรรมชื่อว่า อูปปมาณา เพราะเป็น ธรรมมีสัต์วหาประมาณมิได้ เป็นอารมณ์, อูปปมาณานั้นแหละ เป็น อูปปมัญญา.

นनु จ “จตสฺโส อูปปมณญา”ติ วกฺขติ, กสฺมา ปเนตฺถ เทวเยว วุตฺตาคฺติ?

ถามว่า ก็ท่านอาจารย์จะกล่าวข้างหน้า ว่า “อูปปมัญญา ๘” ดังนี้ มิใช่หรือ ก็เพราะเหตุไร จึงกล่าวในอธิการว่าด้วย สรุပ္แห่งเจตสิกนี้แค่ ๒ ดวงเท่านั้น ?

อโทสตรมชฺฉตตตาทาหิ เมตฺตูปฺกฺขนํ กหิตตตฺตา. อโทโสเยว หิ สตฺเตสฺ หิตชฺฉาสาวยสฺสูปฺวาตฺโต เมตฺตทา นาม, ตตรมชฺฉตตตาว เตสฺ ปฏิฆานุนย- วุสฺสวสฺสูปฺวาตฺตา อูปฺกฺขา นาม. เตนาหุ โปรรานา :

เฉลยว่า เพราะเมตตาท่านถือเอาด้วย อโทสะ และอุเบกขาท่านถือเอาด้วย ตัตรมชฉัตตตาทาแล้ว. จริงอยู่ อโทสะ นั้นแหละที่เป็นไป ด้วยอำนาจอิทธาศัย เกื้อกูลในสัต์วทั้งหลาย ชื่อว่า เมตตทา, ตัตรมชฉัตตตานั้นแหละ ที่เป็นไปด้วย อำนาจเข้าไปสงบความยินดี ความ ยินร้ายในสัต์วเหล่านั้น ชื่อว่า อุเบกขา. ด้วย เหตุนั้น พระโบราณาจารย์ทั้ง- หลายจึงกล่าวว่า :

“อพฺยาปาเทน เมตฺตทา หิ ตตรมชฺฉตตตาย จ

“ก็เพราะเมตตาท่านถือเอาด้วย ธรรม อันเป็นข้าศึกต่อพยาบาท

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อุเบกขา คหิตา ยสุมา
ตสุมา น คหิตา อุโก^๑ติ.

และอุเบกขา ท่านถือเอาด้วยความ
เป็นผู้มีตนเป็นกลางในธรรมนั้น ๆ
ฉะนั้น ท่านจึงไม่ถือเอาทั้ง ๒
อย่าง” ดังนี้.

ปกาเรน ชานาติ อนิจจาทิวเสน
อวพุชฌตีติ ปญญา, สา เอว
ยถาสภาวาวโพชนเ อธิปจฺจโยคโต
อินฺทฺริยนฺติ ปญฺญินฺทฺริย.

ธรรมชาติชื่อว่า ปัญญา เพราะ
อรรถว่า รู้โดยประการ คือ หยั่งรู้ด้วย
สามารถแห่งลักษณะ มีนิจจลักษณะ
เป็นต้น, ชื่อว่า ปัญฺญินฺทฺริย เพราะ
อรรถว่า ปัญญานั้นแหละเป็นอินฺทฺริย
เพราะประกอบด้วยความเป็นใหญ่ยิ่งใน
การหยั่งรู้สภาวะตามความเป็นจริง.

ถถ สญฺญาวินฺญาณปนฺญาณํ กิณฺหา-
นากรณนฺติ ?

ถามว่า ถ้าอย่างนั้น สัญญา วิญญาณ
และปัญญา จะมีหน้าที่ต่างกันอย่างไร ?

สญฺญา ตาว นีลาทิวเสน
สญฺชานนฺมตฺตํ กโรติ, ลกฺขณปฏฺิวเฐมฺปิ
กาตุํ น สกฺโกติ. วิญฺญาณํ
ลกฺขณปฏฺิวเฐมฺปิ สาเชติ, อุตฺตฺสูกฺเตวา^๑
ปน มคฺคํ ปาเปตุํ น สกฺโกติ.
ปญฺญา ปน ติวริชฺมฺปิ กโรติ, พาล
คามิกฺเขรณฺณิกานํ กหาปณาวโพชนเมตฺถ

เฉลยว่า สัญญาย่อมทำหน้าที่เพียงหมายรู้
ด้วยอำนาจอารมณ์มีสีเขียวเป็นต้นก่อน
แต่ไม่อาจกระทำแม้การแทงตลอด
ลักษณะ. วิญญาณ ย่อมให้สำเร็จ แม้
การแทงตลอดลักษณะ แต่ไม่อาจให้
ก้าวถึงมรรค. ส่วนปัญญาย่อมทำหน้าที่
ที่ทั้ง ๓ อย่าง, ก็ในเรื่องนี้ มีการรู้จัก

^๑ ฉ. อุตฺตฺสูกฺติวา.

คุณเสียมทอง · หวังเจริญทรัพย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

นิทสนนฺตติ. ฌาณวิปยุตฺตสณฺณาย
เจตฺถ อากาเรคฺคหฺนฺวเสณ อุปฺปชฺชนกาเล
วิญฺญาณํ อพฺโพหาริกํ, เสสกาเล
เอว วิญฺญาณํ พลวํ.

เหรียญกหาปณะของเด็ก คนชาวบ้าน
และเจ้าหน้าที่ดูเงินเป็นตัวอย่างแล. ก็
บรรดาธรรม ๓ อย่างนี้ วิญญาณ เป็น
อัปโพหาริก ในกาลที่สัญญาเป็นฌาณ-
วิปยุตเกิดขึ้น ด้วยอำนาจถือเอาอาการ,
วิญญาณมีกำลังในกาลที่เหลือนั้นเที่ยว.

ฌาณสมฺปยุตฺตา ปน อุโปปี
ตทณฺคตฺติกา โหนฺตติ. สพฺพถาปี
ปญฺจวีรยฺสตีติ สมฺพนฺโธ.

ส่วนสัญญาและวิญญาณแม้ทั้ง ๒ ที่เป็น
ฌาณสัมปยุต เป็นไปตามคติแห่งปัญญา
นั้น. เชื่อมความว่า แม้ทั้งหมดเป็น ๒๕
ดวง ดังนี้.

๙. “เตรสณฺณสมมานา”ติอาทึหิ ตึหิ
ราสีหิ วุตฺตานํ สงฺกโห.

๙. ด้วยคำว่า “อัญญสมมานาเจตสิก
๑๓ ดวง” เป็นต้น ท่านรวมเจตสิกที่
กล่าวไว้ด้วยหมวด ๓.

โสภณเจตสิกาวณฺณนา นิฎฺฐิตา.

พรรณนาโสภณเจตสิก จบ.

สมปโยคนยวณฺณนา

พรรณนาสัมปโยคนัย

๑๐. จิตฺเตน สห อวิยฺตุตฺตาติ
จิตฺตาวิยฺตุตฺตา, เจตสิกาทิ วุตฺตํ โหติ.

๑๐. ธรรมเหล่าใด ไม่แยกกับจิต
เหตุ นั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า จิตฺตา-
วิยฺตุตฺตา แปลว่า ไม่แยกกับจิต มีคำ
อธิบายว่า ได้แก่ เจตสิก.

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อุปปชชตติ อุปปาโท, จิตตเมว อุปปาโท
จิตตูปปาโท. อณตตถ ปน สสมฺปยุตฺตํ
 จิตฺตํ จิตตูปปาโทติ วุจฺจติ “อุปปชชตติ
 จิตฺตํ เอเตนาติ อุปปาโท, ฐมฺมสมฺมุโห
 จิตตณฺจ ตํ อุปปาโท จาติ
 จิตตูปปาโท”ติ กตฺวา. สมหาหารทฺวณ-
 เทวปี หิ ปุสฺสสิญฺค์ กตฺถจि
 สทฺทสตุตฺถวิทฺฐ^๑ อิจฺฉนฺนติ.

ธรรมชื่อว่า อุปปาโท เพราะอรรถว่า
 เกิดขึ้น, ธรรมที่เกิดขึ้น คือ จิต ชื่อว่า
จิตตูปบาท. แต่ในที่อื่นจิตพร้อมทั้ง
 สัมปยุตธรรมเรียกว่า จิตตูปบาท เพราะ
 ทำวิเคราะห์ว่า “ชื่อว่า อุปปาโท
 เพราะอรรถว่า เป็นเหตุเกิดขึ้นแห่งจิต
 ได้แก่ ประชุมแห่งธรรม ชื่อว่า
 จิตตูปบาท เพราะอรรถว่า จิตนั้นด้วย
 ประชุมแห่งธรรมอันเป็นเหตุเกิดขึ้นแห่งจิต
 นั้นด้วย” ดังนี้. จจริงอยู่ บางแห่งท่านผู้รู้
 สัทศาสตร์ทั้งหลาย ย่อมปรารภนา
 ปุ่ลสิญค์ แม้ในสมาหารทวันทวสมาส.

เตสํ จิตฺตาวียุตฺตานํ จิตตูปปาเทสุ
 ปจฺเจกํ สมฺปโยโค อิติ ปริ ยถาโยคํ
 ปวฺจุจฺจตีติ สมฺพนฺโธ.

สัมพันธ์ความว่า เบื้องหน้าแต่นี้ไป จะ
 กล่าวการสัมปโยคแห่งธรรมอันไม่แยกกับ
 จิตเหล่านั้น เข้าในจิตตูปบาทที่ละดวง
 ตามควร.

^๑ โยชนา สทฺทวิทฺฐิ เอวเมว ทิสฺสติ.

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อณฺณสฺมาณเจตสิกสฺมปโยคฺนย- วณฺณนา

๑๓. สภาเวน อวิตกฺกตฺตา
ทฺวิปฺญจวิญฺญาณานิ วชฺชิตานิ เอเตหิ,
เตหิ วา เอตานิ วชฺชิตานีติ
ทฺวิปฺญจวิญฺญาณวชฺชิตานิ, จตฺตฺตฺตาหีส
กามาจรจิตฺตานิ.

เตสุ เจว เอกาทสฺสุ ปจฺมชฺฌาน-
จิตฺเตสุ (๑) เสสานํ ภาวนาพเลน
อวิตกฺกตฺตาคิ อธิปฺปาโย.

๑๔. เตสุ เจว ปญฺจปฺนฺธนาส-
วิตกฺกจิตฺเตสุ, เอกาทสฺสุ ทฺตฺติยชฺฌาน-
จิตฺเตสุ จาคิ ฉสฺสฏฺฐิจิตฺเตสุ วิจาโร
ชยติ.

พฺรณนาสฺมปโยคฺนัยอณฺณสฺมาณา- เจตสิก

๑๓. กามาจรจิต ๔๔ ดวง ชื่อว่า
เว้นทฺวิปฺญจวิญฺญาณ เพราะอรรถว่า
ทฺวิปฺญจวิญฺญาณ เว้นแล้วจากกามาจร-
จิต ๔๔ ดวงนี้ หรือกามาจรจิต ๔๔
ดวงนี้ เว้นจากทฺวิปฺญจวิญฺญาณนั้น
เพราะทฺวิปฺญจวิญฺญาณเป็นธรรมชาติไม่มี
วิตกโดยสภาพ.

อธิบายว่า วิตก เกิดในกามาจรจิต ๔๔
ดวง ซึ่งเว้นทฺวิปฺญจวิญฺญาณนั้น และ
ในปฐมฌานจิต ๑๑ ดวง เพราะฌานจิต
ที่เหลือเป็นธรรมชาติไม่มีวิตก ด้วยกำลัง
แห่งภาวนา.

๑๔. และวิจาร เกิดในจิต ๖๖ ดวง
คือ จิตที่มีวิตก ๕๕ ดวงนั้นแหละ และ
ทฺตฺติยฌานจิต ๑๑ ดวง.

๑ ฉ. เอกถนฺตเร จ วิตกโก ชยตฺติ อคฺคิ.

๑๕. ทวิปัญจวิญญาเนหิ วิจิกิจจา-
สหคเตน จาติ เอกาทสฺหิ วชฺชิตฺเตสุ
อฏฺฐสตุตติจิตฺเตสุ อธิโมกฺโข ชายติ.

๑๕. อธิโมกข์ เกิดในจิต ๗๘ ดวง
เว้นจิต ๑๑ ดวง คือ ทวิปัญจวิญญาณจิต
และวิจิกิจจาสหคตจิต.

๑๖. ปญฺจทวาราวชฺชเนน ทวิปัญจ-
วิญญาเนหิ สมฺปฏฺิจฺจนฺนทฺวยเณ
สนฺตีรณตฺตยเณ จาติ โสฬสฺหิ วชฺชิตฺเตสุ
เตสตุตติยา จิตฺเตสุ วีริยํ ชายติ.

๑๖. วีริยะ เกิดในจิต ๗๓ ดวง
เว้นจากจิต ๑๖ ดวง คือ ปญฺจทวาราว-
ชฺชชนจิต ทวิปัญจวิญญาณ สัมปฏฺิจ-
ฉันนจิต ๒ ดวง และสันตีรณจิต ๓ ดวง.

๑๗. โทมนสฺสสหคเตหิ ทฺวีหิ,
อุเปกฺขาสหคเตหิ ปญฺจปณฺณาสจิตฺเตหิ,
กายวิญญาณทฺวยเณ เอกาทสฺหิ
จตุตฺตกฺขฺมาเนหิ จาติ สตุตติจิตฺเตหิ
วชฺชิตฺเตสุ เอกปณฺณาสจิตฺเตสุ ปิตี
ชายติ.

๑๗. ปิตี เกิดในจิต ๕๑ ดวง เว้น
จากจิต ๗๐ ดวง คือ โทมนัสสหคตจิต
๒ ดวง อุเปกขาสหคตจิต ๕๕ ดวง
กายวิญญาณ ๒ ดวง และจตุตถกฺขฺมา
๑๑ ดวง.

๑๘. อเหตุเกหิ อฏฺฐาจารสฺหิ โมมุเหหิ
ทฺวีหิ จาติ วีสฺติยา จิตฺเตหิ วชฺชิตฺเตสุ
เอกุนสตุตติจิตฺเตสุ ฉนฺโท ชายติ.

๑๘. ฉันทะ เกิดในจิต ๖๘ ดวง
เว้นจากจิต ๒๐ ดวง คือ อเหตุกจิต
๑๘ ดวง และโมมุหจิต ๒ ดวง.

๑๙. เต ปนาติ ปกิณฺณกวิวชฺชิตา
ตฺสฺหคตา จ. ยถากฺกมฺนฺติ วิตกฺกาที-
ฉปกิณฺณกวชฺชิตสฺหิตกมานุรูปโต.
“ฉสฺสฺฐี ปญฺจปณฺณาสา”ติอาทิ
เอกวีสฺสคณฺนวเสน, เอกุนนวุตติคณฺน-
วเสน จ ยถารหํ โยเชตพฺพํ.

๑๙. คำว่า ก็จิตตูปบาทเหล่านั้น
คือ จิตตูปบาทที่เว้นจากปกิณกเจตสิก
และจิตตูปบาทที่สหคต ด้วยปกิณก-
เจตสิกนั้น. คำว่า ตามลำดับ คือ
โดยควรแก่ลำดับแห่งจิตตูปบาทที่เว้น และ
ที่เป็นไปกับกับปกิณกเจตสิก ๖ มีวิตก

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เป็นต้น. คำว่า “๖๖ ดวง ๕๕ ดวง”
เป็นต้น บัณฑิตพึงประกอบตามควรด้วย
อำนาจจำนวนจิตตูปบาท ๑๒๑ ดวง และ
ด้วยอำนาจจำนวนจิตตูปบาท ๘๙ ดวง.

อภยสมานเจตสิกสम्ปโยคนยวณฺณนา
นิฏฺฐิตา.

พรรณนาสัมปโยคนัยอภยสมานา-
เจตสิก จป.

อกุศลเจตสิกสम्ปโยคนยวณฺณนา

พรรณนาสัมปโยคนัยอกุศลเจตสิก

๒๐. “สพฺพากุสลสาธารณา”ติ
วตฺวา ตทฺเว สมตฺเตตฺถ “สพฺเพสุปี”ติ-
อาทิ วุตฺตํ.

๒๐. ท่านอาจารย์ครั้งกล่าวคำว่า
ชื่อว่า “สัพพอกุศลสาธารณะ” ดังนี้แล้ว
เพื่อจะให้คำนั้นแหละสามารถ จึงกล่าว
คำว่า “ในอกุศลจิตทั้งหมด” เป็นต้น.

โย หิ โภจฺจึ ปาณาติปาตาทีสุ
ปฏฺธิปชฺชติ, โส สพฺโพปิ โมเหณฺ^๑
น ตตฺถ อาทีนฺวทฺสุสาวี^๒ อหิริเกณ
ตโต อชฺชิจฺจนฺโต, อโนตฺตปฺเปน
อโนตฺตปฺเปนฺโต, อุตฺตรจฺเจน อวฺอุปฺสนฺโต

จริงอยู่ บุคคลคนใดคนหนึ่งปฏิบัติใน
อกุศลกรรม มีปาณาติบาตเป็นต้น บุคคล
นั้น แม้ทุกคนยอมไม่เป็นผู้เห็นโทษใน
ปาณาติบาตเป็นต้นนั้นด้วยโมหะ ไม่
เกลียดปาณาติบาตเป็นต้นนั้น ด้วย

^๑ ส. โมเหณ ตตถ อนาทีนวทสุสาวี.

^๒ ฉ. อนาทีนวทสุสาวี.

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จ โหติ, ตสฺมา เต สพฺพากุสเลสุ
อุปฺลพฺภนฺติ.

อิหิริกะ ไม่กลัวด้วยอนัตตปปะ และไม่
เป็นผู้เข้าไปสงบด้วยอุทฺทจจะ เพราะ
ฉะนั้น สัพพอกุศลสาธารณเจตสิก ๔
ดวงนั้น จึงได้ในอกุศลจิตทั้งหมด.

๒๑. โลกสหคตจิตเตเสววาติ เอว-
กาโร อธิการตฺถายปิ โหตีติ
“ทิวฺจิสสหคตจิตเตสุ”ติอาทิสฺสุปี อวธารณํ
ทฺฐจพฺพํ. สกฺกายาทิสฺสุ หิ อภินิวิสนฺตสฺส
ตตฺถ มฺมายนสมฺภวโต ทิวฺจิส
โลกสหคตจิตเตเสว ลพฺภติ. มาโนปิ
อหฺมมานวเสน ปวตฺตนโต ทิวฺจิสทิสฺสว
ปวตฺตตีติ ทิวฺจิสยา สห เอกจิตฺตฺตฺตฺต
นปฺปวตฺตติ เกสรสีโห วิย อปฺเรน
ตภาวิเรน สห เอกคฺุหายํ, น จาปิ
โทสมฺมุลาทิสฺสุ อุปฺปชฺชติ อตฺตสิเนหสนฺ-
นีสฺสยภาเวน เอกนฺตโลกปทฺฐจานโตติ
โส ทิวฺจิวิปฺยตฺตฺตฺตฺตฺตฺต.

๒๑. เอว-อักษร ในบทว่า โลก-
สหคตจิตเตเสว ย่อมมีแม้เพื่อประโยชน์
แก่อธิการ เพราะฉะนั้น พึงเห็น
อวธารณะ แม้ในบทว่า “ทิวฺจิสสหค-
ตจิตเตสุ” เป็นต้น. จริงอยู่ ทิวฺจิสได้ใน
โลกสหคตจิตเท่านั้น เพราะบุคคลผู้
ยึดมั่นอยู่ในสักกายทิวฺจิสเป็นต้น มีความ
ยึดว่าเป็นของเราในกายของตนเป็นต้น
นั้น. แม้มานะก็ย่อมเป็นไปเช่นเดียวกับ
ทิวฺจิสนั้นแหละ เพราะเป็นไปด้วยอำนาจ
ความถือตัวว่าเป็นเรา เพราะเหตุนั้น
มานะจึงเป็นไปร่วมกับทิวฺจิสในจิตตฺตฺตฺต
เดียวกันไม่ได้ จุจฺโกรสรสีหะอยู่ร่วมกับ
อีกตัวหนึ่งชนิดเดียวกัน ในถ้าเดียวกัน
ไม่ได้ ฉะนั้น และทั้งไม่เกิดในอกุศลจิต
มีโทสมมูลเป็นต้น เพราะมานะมีโลภะแท้
เป็นปทฺฐจฺจานโดยภาวะ ที่มีความรักตน
เป็นที่อาศัย ฉะนั้น มานะนั้นจึงได้ใน
ทิวฺจิวิปฺยตฺตฺตฺตฺตฺตฺต.

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๒๔. ตถา ปรสมฺปตฺตี อุตฺตฺยญฺ-
ตฺสฺส, อตฺตสมฺปตฺติยา จ ปฺรหิ
สาชารณภาวํ อนิจฺจนฺตฺสฺส, กตาคต-
ทฺวจฺริตฺสฺสจฺริเตสฺส, อนุโสจฺนตฺสฺส จ ตตฺถ
ตตฺถ ปฺฏิหนนฺวเสเนว ปวตฺตนโต
อิสฺสามจฺเนรฺกุกฺกจฺจานิ ปฺฏิขมฺจิตฺเตเสว.

๒๕. อกฺมมฺญตฺตปกฺกติกฺสฺส ตถา-
สภาวตฺติกฺเขสฺส, อสฺงฺขาริกฺสฺส, ปวตฺตนา-
โยคโต ตินฺมิทฺธํ สสฺงฺขารเสว ลพฺภติ.

๒๗. สพฺพปาปฺญเฒเสว จตฺตารโ
เจตฺติกา (๑) กตฺตา, โลกมฺมูลเวย
ยถาสมฺภวํ ตโย กตฺตา, โทสฺมฺมูลเสว (๒)
จตฺตารโ กตฺตา, ตถา สสฺงฺขารเวย
ทฺวยนฺติ โยชนา.

๒๔. อิสฺสา มัจฺฉริยะ และกุกฺกจะ
ได้ในปฏิขมจิตเท่านั้นเหมือนกัน เพราะ
เมื่อบุคคลริษยาสมบัติของผู้อื่น ไม่
ปรารภความที่สมบัติของตน สาธารณ
ด้วยชนเหล่าอื่น และตามศรัทธาใน
ทุจริตที่กระทำแล้ว แลสุจริตที่มีได้
กระทำ เป็นไปด้วยอำนาจกระทบใน
อารมณ์นั้น ๆ นั้นเอง.

๒๕. ถีนะและมิททะได้ในสสังขาริก-
จิตเท่านั้น เพราะถีนะและมิททะซึ่งมี
ความเป็นธรรมชาติ ไม่สำเร็จประโยชน์
ในการงานเป็นปกติ ไม่ควรเป็นไปใน
อสังขาริกจิต ซึ่งกล้าโดยสภาพอย่างนั้น.

๒๗. มีคำประกอบความว่า เจตสิก
๔ ดวง จัดเข้าในอกุศลจิตทุกดวง
นั้นเทียว เจตสิก ๓ ดวง จัดเข้าใน
โลกมูลจิตนั้นเทียว ตามควรแก่กำเนิด
เจตสิก ๔ ดวงจัดเข้าในโทสมูลจิตนั้นเทียว
และเจตสิก ๒ ดวง จัดเข้าในสสังขาริก-
จิตนั้นเทียว.

^๑ สี. เอกตฺนตฺเร ทฺวีสุติ อคฺติ.

^๒ สี. สพฺพตฺถ กตฺตาติ ปากฺฎา.

วิจิกิจฉาจิตฺเต จาติ จ-สทุโท จ-ศัพทไนบพว่ วิจิกิจฉาจิตฺเต จ
 อวธารณ. วิจิกิจฉา วิจิกิจฉาจิตฺเต เป็นไปในอวธารณะ. เชื่อมความว่
 จาติ^๑ สมฺพนุโ.

อกุสลเจตสิกสมฺปโยคนยวณฺณนา
 นิฏฺฐิตา.

พรรณนาสัมปโยคนัยอกุสลเจตสิก
 จบ.

โสภณเจตสิกสมฺปโยคนยวณฺณนา

พรรณนาสัมปโยคนัยโสภณเจตสิก

๒๙. โลกุตฺตรจิตฺเตสุ ปาทกช-
 ฌานาทิวเสน กทาจิ สมฺมาสงฺกปฺป-
 วิโรหิ ลียา, น ปน วิรติํ อภาโว
 มกฺคสุส กายทฺถุจฺริตาทีนํ สมฺมุญฺเจท-
 วเสน, ผลสุส จ ตทฺนุคฺคณฺวเสน
 ปวตฺตณฺโตติ วุตฺตํ “วิรติโย ปนา”ติอาทิ.

๒๙. ในโลกุตฺตรจิต บางคราวก็เว้น
 สัมมาสังกัปปะด้วยอำนาจฌาน ที่เป็น
 บาทเป็นต้น แต่จะไม่มีวิรติหามีได้
 เพราะมรรคเป็นไปด้วยอำนาจตัดทฺถุจฺริตมี
 กายทฺถุจฺริตเป็นต้น ได้เด็ดขาด และผล
 เป็นไปด้วยอำนาจคฺคณฺอันควรแก่มรรคนั้น
 ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่ “อนึ่ง วิรติ
 ทั้ง ๓ เข้าได้ในโลกุตฺตรจิต ๘ ดวง”
 ดังนี้เป็นต้น.

อักษรमतตคหะและอักษรमतตภาวัญญา.ป-ท.๑-๑๓

^๑ น. เขวาคิ.

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สพฺพธปิ ตํตํทฺวจฺจิตฺตวิธ-
มนวสฺสปวตฺเตหิ อากาเรหิ. น หิ
เอตาสํ โลกิเยสุ วยิ โลกุตฺตเรสุปิ
มุสฺสาวาทาหิ วิสุํ วิสุํ ปหฺนาวเสน
ปวตฺติ โหติ สพฺพเสเมว ทฺวจฺจิตฺตทฺรา-
ชีวานํ เตน เตน มกฺเคน เกสณฺจิ
สพฺพโส, เกสณฺจิ อปายกมนิยาหิ-
อวตฺถาย หานิวเสน^๒ เอกกฺขณ
สมฺมุจฺฉินฺทฺโต.

นनु จายมตุโก “เอกโตวา”ติ อิมินาว
สิทฺุชฺเชติ ?

ตฺนุ, ติสฺสนุํ เอกโต วุตฺติปริทีปน-
มตฺเตน จตฺุพิทฺวิจิตฺุจฺจิตฺาหิ
ปฏฺิปกฺขการปวตฺติยา อทีปิตตฺตา.

คำว่า แม้โดยประการทั้งปวง ความว่า
โดยอาการแม้ทั้งปวง คือ ที่เป็นไปด้วย
อำนาจกำจัดทุจริตนั้น ๆ. จริงอยู่ วิรติ
ทั้ง ๓ นี้ ย่อมเป็นไปแม้ในโลกุตรจิตด้วย
อำนาจละทุจริต มีมุสสาวาทเป็นต้นที่ละ-
ดวง ๆ จุจโนโลกียจิตหามีได้ เพราะ
ทุจริต และมีจฉัพทั้งหมดนั้นเอง ถูก
มรรคนั้น ๆ ตัดได้เด็ดขาดพร้อมกัน
ด้วยอำนาจที่มรรคนั้น ๆ ละซึ่งกิเลส
บางพวกมีทิสฺุและวิจิจิฉนาเป็นต้น ละซึ่ง
กิริยาตั้งลง มีกิริยาตั้งลงอันยังสัตว์ให้ไป
สู่อบายเป็นต้น แห่งกิเลสบางอย่าง มี
กามราคะและปฏิฆะเป็นต้น โดยประการ
ทั้งปวง.

ถามว่า ก็ความข้อนี้สำเร็จแล้ว ด้วย
คำว่า “พร้อมกันทีเดียว” นี่นั่นเอง
มีใช่หรือ ?

เฉลยว่า ข้อนั้น หามีได้ เพราะท่าน
มิได้แสดงความเป็นไปโดยอาการเป็น
ปฏิปักษต่อทุจริตมีวิจิจุจจิต ๔ อย่าง

^๑ ฉ. ตํตํทฺวจฺจิตฺตทฺราชีวานํ วิธมนวสฺสปวตฺเตหิ.

^๒ ฉ. ปหฺนาวเสน.

เกจิ ปน อิมมตถิ อสสลกขเตวา
 “สพฺพทาปี”ติ อิทํ อตฺตริตฺตุนุ”ติ
 วทฺหฺนฺติ, ตตฺถ เตสํ อฆาณเมว
 การณ์.

เป็นต้น โดยเพียงแสดงความเป็นไปโดย
 พร้อมกันแห่งวิรติทั้ง ๓. ก็อาจารย์
 บางพวกมิได้กำหนดความข้อนี้เกี่ยว
 กล่าวว่ บทว่า “แม้โดยประการทั้ง-
 ปาง” นี้ไร้ประโยชน์, ความเขลานั้นเอง
 ของอาจารย์บางพวกเหล่านั้น เป็นเหตุ
 ในการกล่าวคำนั้น.

“นียตา”ติ อิมินา โลกิเยสุ วีย
 กทาจิ สมฺภวํ นีวาเรติ. ตถาททา
 โลกิเยสุ ยเวาปนกวเสน เทสิตา, อิท
 ปน สรุเปเนว.

ด้วยบทว่า “อย่างแน่นอน” นี้ ท่าน
 ห้ามความมีบางคราวจุจในโลภยจิต. จริง
 อย่างนั้น วิรติทั้ง ๓ นี้ตรัสเทศนาใน
 โลภยจิตทั้งหลาย ด้วยอำนาจเป็นยเวา-
 ปนกเจตสิก แต่ในโลภุตรจิตนี้ ตรัส
 เทศนาโดยสรุปนั้นเกี่ยว.

กามาจรรกฺษเลเสววาติ อวธาเรน
 กามาจรรวีกาภกริยาสุ มหคฺคเตสฺ จ
 สมฺภวํ นีวาเรติ. ตถา เจว อุปฺริ
 วกฺขติ.

ด้วยอวธาธณะในบทว่า กามาจรร-
 กฺษเลเสวว นี้ ท่านห้ามความมีใน
 วิบากจิตและกิริยาจิตฝ่ายกามาจรร และ
 ในมหัคคจิต. ก็ท่านจักกล่าวถึงข้างหน้า
 โดยอาการอย่างนั้นเหมือนกัน.

กทาจิติ มฺุสวาทาทิเอเอกทฺุจจริเตหิ
 วิรมณกาล. กทาจิ อุปฺปชฺชนฺตาปิ น
 เอกโต อุปฺปชฺชนฺติ วิติกกมิตพฺพวตฺถุ-
 สงฺฆาตานิ อตฺตโน อาลมฺพนาณํ

คำว่า เป็นบางคราว คือ ในเวลาที่
 เว้นจากทฺุจจริตแต่ละอย่าง มีมฺุสวาท
 เป็นต้น. วิรติทั้ง ๓ แม้เมื่อเกิดขึ้นบางคราว
 ก็ไม่เกิดขึ้นพร้อมกัน เพราะเล็งถึงความ

คุณเสียมทอง หวังเจริญทรัพย์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สมภวาเปกขตฺตาติ วุตฺตํ “วิสุํ วิสุํ”ติ.

มีแห่งอารมณ์ของตน กล่าวคือวัตถุที่พึง
ก้าวล่วง ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า
“ทีละดวง ๆ”.

๓๐. อปฺปนาปุตฺตานํ อปฺป-
มณฺเฑนํ น กทาจิ โสมนสฺสรหิตา
ปวตฺติ อตฺถิติติ “ปญฺจม ๆเปฯ
จิตฺเตสุ”ติ^๑ วุตฺตํ.

๓๐. อปัปมัญญาที่ถึงอัปนาแล้ว
ย่อมไม่มีความเป็นไปเว้นจากโสมนัส
ในกาลบางครั้ง ฉะนั้น ท่านจึง
กล่าวว่า “มหัคคจิต ๑๒ ดวง เว้น
ปัญจมณาน (๑๕ ดวง)”.

วินีวรณาทิตาย มหตฺตํ คตานิ,
มหนฺเตหิ วา ฉายีหิ คตานิ
ปวตฺตานีติ มหคฺคตานิ.

จิตชื่อว่า มหัคคะ เพราะอรรถว่า
ถึงความใหญ่ เพราะเป็นธรรมชาติ
ปราศจากนิวรณ์เป็นต้น หรือเพราะ
อรรถว่า ท่านผู้ใหญ่ คือ ท่านผู้ได้ฉาน
ถึงแล้ว คือ ให้เป็นไปแล้ว.

นानา หุตฺวาติ ภินฺนาลมฺพนตฺตา
อตฺตโน อาลมฺพนฏฺตานํ ทุกฺขิตฺตฺต-
สฺตฺตานํ อาปาทกมฺนาเปกฺขาย วิสุํ
วิสุํ หุตฺวา.

คำว่า ต่าง ๆ กัน คือ เกิดแยก ๆ กัน
โดยกิริยาเล็งถึงการมาสู่คลองแห่งสัตว์ผู้ถึง
ทุกข์และถึงสุข ซึ่งเป็นอารมณ์ของตน
เพราะอัปมัญญาทั้ง ๒ เป็นธรรมชาติ
มีอารมณ์ต่างกัน.

เอตฺถาติ อิมेषु กามาวจรกฺุสลจิตฺเตสุ.

บทว่า เอตฺถ แปลว่า บรรดากามาวจร-
กุสลจิตเหล่านี้.

^๑ ฉ. ...จาทิ.

กรรณามุทิตากาวานากาเล อปฺปนาวิทีโต
 ปุพฺพเพ ปริจยวเสน อุกฺเขชาสหคต-
 จิตฺเตหิปี ปริกมฺมํ โหติ ยถาค^๑
 ปคฺคณคฺคณํ สขฺขมายนฺตสฺส กทาจิ
 อณฺเฏววิหิตสฺสสาปี สขฺขมายนํ, ยถา จ
 ปคฺคณวิปฺสฺสนาย สงฺขาราเร สมฺมสนฺตสฺส
 กทาจิ ปริจยพลเน ฅาณวิปฺยุตฺต-
 จิตฺเตหิปี สมฺมสนฺนฺติ อุกฺเขชาสหคต-
 กามาวจรเสฏฺฐ กรรณามุทิตานํ
 อสมฺภววาโท เกจิวาโทติ^๒ กโต.
 อปฺปนาวิทียมฺปน ตาสํ เอกนฺตโต
 โสมนสฺสสหคเตเสว สมฺภโว ทฎฺฐพฺโพ
 ภินฺนชาติกสฺส วีย ภินฺนเวทนสฺสาปี
 อาเสวนปจฺจยภาวโต.

ในเวลาเจริญกรรณาและมุทิตา บริกรรม
 ย่อมมีได้แม้ด้วยจิต อันสหคตด้วย
 อุเบกขา ด้วยอำนาจความเคยชินใน
 เบื้องต้นแต่วิถีแห่งอัปฺปนา เหมือนอย่าง
 คนสังวรขยายคัมภีร์ที่คล่องแคล่ว บาง
 คราวแม้ส่งใจไปที่อื่นก็สังวรขยายไปได้
 และเหมือนอย่างพระโยคาวจรพิจารณา
 สังขารทั้งหลาย ด้วยวิปัสสนาที่ชำนาญ
 บางคราวก็พิจารณาได้แม้ด้วยจิตเป็น
 ฅาณวิปยุต ด้วยกำลังแห่งความเคยชิน
 ฉะนั้น วาทะที่ว่า กรรณาและมุทิตาไม่มี
 ในกามาวจรจิต อันสหคตด้วยอุเบกขา
 ท่านอาจารย์จึงกระทำว่า เป็นวาทะของ
 อาจารย์บางพวก. แต่ในวิถีแห่งอัปฺปนา
 พึงเห็นความมีแห่งกรรณามุทิตานั้น ใน
 จิตอันสหคตด้วยโสมนัสเท่านั้นโดยส่วน
 เดียว เพราะไม่เป็นอาเสวนปัจจัย แม้
 แก่ธรรมมีเวทนาต่างกัน จุจธรรมที่
 ต่างชาติกัน ไม่เป็นอาเสวนปัจจัยแก่ธรรม
 ที่ต่างชาติกัน ฉะนั้น.

^๑ คนฺติ นิปาตมฺคนฺติ โยชนา.

^๒ ไป. อิติสฺสฺสทโท นคฺคิ.

คุณสุรินทร์ ฐิติปัญญา
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๓๒. ตโย โสฬสจิตฺเตสุติ
 สมุมาวาจาทโย ตโย ธมฺมา อฏฺฐ-
 โลกุตฺตรกามาวจรกุสลวเสน โสฬส-
 จิตฺเตสุ ชายนฺตติ.

๓๓. เอวํ นียตานิยตสมุปโยควเสน
 วุตฺเตสุ อนิยตธมฺเม เอกโต ทสฺเสตฺวา
 เสสํ นียตภาวํ ที่เปตฺติ “อิสฺสา-
 มจฺฉริเย”ติอาทิจ วุตฺต.

อิสฺสา ๗เปช กรุณาทโย นานา
 หุตฺวา กทาจิจ ชายนฺตติ, มาโน จ
 กทาจิจ “เสยฺโยหฺมสมฺมิตฺติอาทิวสฺสปฺวตฺตติยํ
 ชายตติ. ถีนมิทฺฐํ ตถา กทาจิจ
 อกมฺมณฺณวสฺสปฺวตฺตติยํ สห อณฺณมณฺณณํ
 อวิปฺปโยควเสน ชายตฺติติ โยชนา.

๓๒. คำว่า ธรรม (คือวิริติ) ๓
 ดวง เกิดในจิต ๑๖ ดวง คือ ธรรม ๓
 มีสัมมาวาจาเป็นต้น เกิดในจิต ๑๖ ดวง
 คือ โลกุตฺตรจิตและกามาวจรกุสลจิต
 อย่างละ ๘ ดวง.

๓๓. ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดง
 รวมอนิยตธรรม (คือเจตสิกที่ประกอบได้
 ไม่แน่นอน) ในบรรดาเจตสิกที่ท่านได้
 กล่าวไว้ ด้วยอำนาจแห่งการประกอบ
 ที่แน่นอน และไม่แน่นอนอย่างนี้แล้ว
 แสดงความที่เจตสิกธรรม อันเหลือเป็น
 นียตธรรม จึงกล่าวคำว่า “อิสสา-
 มัจฉริเย” ดังนี้ เป็นต้น.

มีคำประกอบความว่า อิสสา ๑ มัจฉริเย
 ๑ ทุกกฺจะ ๑ วิริติ ๓ และอัปฺมัญญา
 ๒ มีกรุณาเป็นต้น แยกกันเกิดใน
 บางคราว ฆานะก็เกิดในกาลบางคราว
 คือ ในกาลที่เป็นไปด้วยอำนาจถือตัวว่า
 “เราดีกว่าเขา” เป็นต้น. ถีนะและมิทฺฐะ
 ก็เหมือนกัน เกิดพร้อมกัน คือ ด้วยอำนาจ
 ที่ไม่แยกกันและกันได้บ้าง ในบางคราว
 คือ ในกาลที่เป็นไปด้วยอำนาจไม่สำเร็จ
 ประโยชน์ในการทำงาน.

คุณสุรินทร์ ฐิติบุญญา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อถวา มาโน จาติ เอตถ จ-สทุทํ
 “สหา”ติ เอตถาปิ โยเซตวา ถินมิทฐํ
 (๑) กทาจิ สห จ สสงฺขาริกปฏิฆเ
 ทิฏฐิวิปฺยุตฺตสสงฺขาริเกสุ จ อีสฺสา-
 มจฺเจรกกุกฺกจฺเจหิ มาเนน จ สทุธิ
 กทาจิ ตทิตฺรสสงฺขาริกจิตฺต-
 สมฺปโยคกาเล ตํสมฺปโยคกาเลปิ วา
 นานา จ ชายตีติ โยชนา ทฎฺฐพฺพา.

อีกนัยหนึ่ง บัณฑิตพึงประกอบ จ-ศัพท์
 ในบทว่า มาโน จ นี้เข้าในบทว่า “สห”
 นี้บ้าง แล้วเห็นคำประกอบความว่า
 ถินะและมีทระ บางคราวเกิดร่วมกัน คือ
 ร่วมกับอิสสามัจฉริยะ และกุกกจจะ
 ในสสังขาริกปฏิฆจิต และร่วมกับมานะ
 ในทิววิปยุตสสังขาริกจิต และแยกกัน
 เกิดในบางคราว คือ ในกาลที่ประกอบ
 กับสสังขาริกจิต ซึ่งนอกจากสสังขาริก-
 ปฏิฆจิต และทิววิปยุตสสังขาริกจิตนั้น
 หรือแม้ในกาลที่ประกอบกับสสังขาริก-
 ปฏิฆจิต และทิววิปยุตสสังขาริกจิตนั้น.

อปเร ปน อัจริยา “มาโน จ
 ถินมิทฐญจ ตถา กทาจิ นานา
 หุตฺวา กทาจิ สห จ ชายตี”ติ
 เอตฺตกเมว สมฺปโยเชสุ.

ส่วนอาจารย์อีกพวกหนึ่ง ประกอบความ
 ไว้แต่เพียงเท่านี้ว่า “มานะและถินมีทระ
 ก็เหมือนกัน คือ บางคราวก็แยกกันเกิด
 และบางคราวก็เกิดพร้อมกัน”.

๓๔. เสสาติ ยถาวุตฺเตหิ เอกาทสสิ
 อนิยเตหิ อิตเร เอกจตุตาฬีส. เกจิ
 ปน “ยถาวุตฺเตหิ อนิยตยเววาปนเกหิ
 เสสา นิยตยเววาปนกา”ติ วณฺเณนฺติ,
 ตํ เตสํ มติมตฺตํ, อิธ ปน

๓๔. คำว่า เจตสิกที่เหลือ คือ
 เจตสิก ๔๑ ดวง ซึ่งนอกจากอนิยต-
 เจตสิก ๑๑ ดวงตามที่กล่าวแล้ว. แต่
 เกจิอาจารย์พรรณนาไว้ว่า “ได้แก่
 ยเววาปนกเจตสิกอันเป็นนิยตะที่เหลือจาก

๑ ส. เอตฺตนฺตเร ตถาติ ทิสฺสติ.

คุณสุรินทร์ ฐิติปัญญา
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เยวาปนกนาเมน เกสณฺจि อนุทฺทฎฺฐตา. เกวลญฺเหตฺต นียตานิยตวเสน จิตฺตูปฺปาเทสุ ยถารหํ ลพฺภมาณเจตสิก- มตฺตสนฺทสฺสนํ อจาริเยน กตํ, น เยวาปนกนาเมน เกจิ อุทฺทฎฺฐาติ.

เอวํ ตาว “ผฺสฺสาทิสฺส อปฺปมฺโม เอตฺตเกสฺส จิตฺเตสฺส อุปฺลพฺภติ”ติ จิตฺตปริจฺเจทวเสน สมฺปโยคํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ “อิมสฺมี จิตฺตูปฺปาเท เอตฺตกา เจตสิกกา”ติ เจตสิกราสิปริจฺเจทวเสน สงฺคหํ ทสฺเสตฺวํ “สงฺคหญฺจา”ติอาทิ วุตฺตํ.

โสภณเจตสิกสมฺปโยคณฺยวณฺณนา
นินฺฎฺฐิตา.

เยวาปนกเจตสิก อันเป็นอนิยตะตามที่กล่าวแล้ว”, คำนั้น เป็นเพียงมติของ เกจิอาจารย์เหล่านั้น ก็เพราะในที่นี่ ท่านมิได้ยกเจตสิกธรรมบางเหล่าขึ้น โดยชื่อว่าเยวาปนกะเลย. ที่จริงในที่นี่ ท่านอาจารย์ทำการแสดงเพียงเจตสิกที่ได้ตามควรในจิตตูปบาท ด้วยสามารถแห่ง นียตเจตสิก และอนิยตเจตสิกอย่างเดียวนั้น มิได้ยกเจตสิกบางเหล่าขึ้น โดยชื่อว่าเยวาปนกะ แล.

ท่านอาจารย์ครั้งแสดงสัมปโยคณฺย ด้วยสามารถแห่งการกำหนดจิตว่า “บรรดาเจตสิกธรรม มีผัสสะเป็นต้น ธรรมนี้ได้ใจเท่านี้ดวง” อย่างนี้ก่อนแล้ว บัดนี้ ประสงค์จะแสดงสังคหณฺย ด้วยสามารถแห่งการกำหนดหมวดเจตสิก ว่า “ในจิตตูปบาทนี้ มีเจตสิกเท่านี้ดวง” จึงกล่าวคำว่า บัดนี้ ข้าพเจ้าจักกล่าว “สังคหณฺย” ดังนี้ เป็นต้น.

พรรณนาสมฺปโยคณฺยโสภณเจตสิก
จบ.

คุณสุรินทร์ วุฑฺฒินฺญา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อุปกฺขาสหคตาทิ วิตกฺกวิจาร์ปิตฺติ-
สุขวชฺชา สุขญฺจานํ ปวีญฺจูปกฺขาย
สหคตา.

คำว่า สหคตด้วยอุเบกขา คือ
เว้นจากวิตก วิจาร์ ปิตติ และสุข
สหคตด้วยอุเบกขา อันจัดเข้าในฐานะ
แห่งสุข.

ปญฺจกฺขณานวเสนาติ วิตกฺกวิจาร์
วิสุํ วิสุํ อติกฺกमितฺวา ภาเวนฺตสุส
นาติติกฺขณานสุส วเสน เทสิตสุส
ณานปญฺจกฺขณสุส วเสน. เต ปน เอกโต
อติกฺกमितฺวา ภาเวนฺตสุส ติกฺขณานสุส
วเสน เทสิตจตุตฺถกฺขณานวเสน
ทฺตฺติยชฺฌานิกเส วิตกฺกวิจาร์วชฺชิตานํ
สมฺภวโต จตุธาว สงฺคโห โหตีติ
อิธิปฺปาโย.

บทว่า ด้วยสามารถแห่งณาน
ทั้ง ๕ คือ ด้วยสามารถแห่งณานทั้ง ๕
ที่ตรัสเทศนา ด้วยสามารถแห่งพระ-
โยคาวจรผู้มีญาณไม่แก่กล้านัก เจริญ
ก้าวล่วงวิตกและวิจาร์ที่ละองค์. อิธิบาย
ว่า แต่ว่าโลกุตรจิตจะมีสังคหะ ๔ นัย
เท่านั้น เพราะในทฺตฺติยชฺฌานิกจิตมีอัญญ-
สมานาเจตสิกเว้นวิตกและวิจาร์ ด้วย
สามารถแห่งณานทั้ง ๔ ที่ตรัสเทศนา
ด้วยสามารถแห่งพระโยคาวจร ผู้มีญาณ
อันแก่กล้า เจริญก้าวล่วงวิตก และวิจาร์
ได้พร้อมกัน.

๓๗. เตตฺตฺติสทฺวयी จตุตฺถปญฺจ-
มชฺฌณานจิตเตสุ.

๓๗. ในจตุตถณานจิต และปัญจม-
ณานจิต มีธรรม ๓๓ ทั้งคู่.

มหัคคตจิตตตสกุหนยวณฺณนา

พรรณนาสังคหณ์ยมหัตถจิต

๓๘. ตีสฺสูติ กุสลวิปากกิริยาเวเสน
ตีวีเชสฺ.

๓๘. คำว่า ปฐมฌานิกจิต ๓ ดวง
ได้แก่ ปฐมฌานิกจิต ๓ ดวง ด้วย
สามารถแห่งกุสลจิต วิปากจิต และ
กิริยาจิต.

สีลวิสุทฺธิวเสน สุวิโสธิตกายวจิ-
ปโยคสฺส เกวลํ จิตตสมาชานมตฺเตน
มหัคคตชฺฎานานิ ปวตฺตนฺติ, น ปน
กายวจิกมฺมานํ วิโสธนวเสน, นาปิ
ทฺวจฺจิตฺตทฺรราชิวานํ สมฺมุจฺฉินฺทนฺวเสนาติ^๑
วตฺตํ “วิริตฺตวชฺชา”ติ.^๒

มหัตถฌาน ย่อมเป็นไปโดยเพียง
ความตั้งมั่นแห่งจิตอย่างเดียว แก่พระ-
โยคาวจรผู้มีกายประโยคและวชิประโยค
อันตนให้หมดจดเป็นอย่างดี ด้วยอำนาจ
สีลวิสุทธิ แต่หาเป็นไปด้วยอำนาจยัง
กายกรรมและวชิกรรม ให้หมดจดไม่
ทั้งไม่เป็นไปด้วยอำนาจตัดทวจฺจิต และ
มิจฉาชีพได้เด็ดขาด ฉะนั้น ท่านจึง
กล่าวว่า “โสภณเจตสิก ๒๒ ดวง เว้น
วิริติ ๓ ดวง” ดังนี้.

ปฺจฺเจกเมวาทิ วิสุํ วิสุํ เอว.
ปณฺณรสฺสูติ รุปาวจรเวเสน ตีสฺสู,
อารุปฺปเวเสน ทฺวาทสฺสูติ ปณฺณรสฺสุ.

คำว่า เป็นรายดวงเทียว คือ ทีละดวง
เทียว. คำว่า ปัญจมฌานิกจิต ๑๕ ดวง
ได้แก่ ปัญจมฌานิกจิต ๓ ดวง ด้วย
สามารถแห่งรูปาวจรจิต ปัญจม-

^๑ สี. ฉ. สมุจฉินฺทนฺทปฺปสฺสสมภนฺวเสนาติ.

^๒ สี. ฉ. วิริตฺตวชฺชิตาคิ.

อภิธรรมมตตตสกุหนยวณฺณนา. ป-ท. ๑-๑๓

ฌานิกจิต ๑๒ ดวง ด้วยสามารถแห่ง
อรุปาวจรจิต.

อปฺปมณฺเฑนโย น ลพฺภนฺตฺติ เอตฺถ
การณํ วุตฺตเมว.

เหตุในคำว่า อปฺปมณฺเฑนโย ๒ ดวง
ประกอบเข้าไม่ได้ นี้ ข้าพเจ้าได้กล่าว
แล้วนั้นเทียว.

มหคฺคตจฺจิตฺตสฺสกุหฺนยวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาสังคหณั่มหคฺคตจฺจิต จป.

**กามาวจรโสภณจิตตสฺสกุหฺนย-
วณฺณนา**

**พรรณนาสังคหณั่มกามาวจร-
โสภณจิต**

๔๐. ปจฺเจกเมวาทิ เอเกกาเยว.
อปฺปมณฺเฑนानนฺหิ สตฺตารมฺมณตฺตตา
วิริตฺตีนนฺจ วิตฺติกุหฺมิตพฺพวตฺตกุหฺนยตฺตตา
นตฺติ ตาสมฺปิ เอกจิตฺตูปปาเท
สมฺภวาติ.

๔๐. คำว่า เป็นดวง ๆ คือ ทีละ
ดวง ๆ นั้นเอง. ด้วยว่า เพราะ
อปฺปมณฺเฑณามีสัตว์เป็นอารมณ์ และเพราะ
วิริตฺติมีวัตถุที่จะพึงก้าวล่วงเป็นอารมณ์
ฉะนั้น อปฺปมณฺเฑณาและวิริตฺติทั้ง ๕ ดวง
นั้น จึงไม่เกิดในจิตตูปปาทเดียวกัน แล.

โลกิยวิริตฺตินํ เอกนตฺตกุหฺลสฺสภาวะตฺตตา
นตฺติ อพฺยาगतฺสฺส สมฺภวาติ วุตฺตํ
“วิริตฺตวชฺชิตา”ติ. เตนานห “ปณฺจ
สิกฺขาปทา กุสลาเยวา”ติ. อิตฺรธา
สทฺธาสตฺตอาทโย วีย “สิยา กุสลา,

เพราะโลกิยวิริตฺติมีสภาพเป็นกุศลแท้ จึง
ไม่เกิดในอพฺยาगतตฺต เหตุนั้น ท่านจึง
กล่าวว่า “เว้นวิริตฺติ” ดังนี้. ด้วยเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “สิกฺขาปท ๕
เป็นกุศลนั้นเทียว”. เมื่อถือเอาความ

คุณสุนทร จิตฺติปัญฺญา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สียา อพฺยาคตา”ติ วเทฺยฺย. ผลสุส
ปน มคฺคปฏิพิมฺพภูตตฺตา, ทฺวจฺจิต-
ทฺุราชีวานํ ปฏิปฺปสุสมฺภนโต น จ
โลกุตฺตรวิริตฺตินิ เอกนฺตกฺุสลดฺตา ยุตฺตฺตาติ
ตาสิ ตตฺถ อคฺคหนิ.

นอกจากนี้ ควรจะตรัสว่า “โลกยวิริต
บางคราวเป็นกุศล บางคราวเป็น
อภัยากฤต” ดุจเจตสิกมีสัทธาและสติ
เป็นต้น. แต่เพราะผลเป็นเช่นกับมรรค
และเพราะระงับทฺวจฺจิตและมีจฉาชีพได้
โลกุตฺตรวิริตฺติ จึงไม่ชอบที่จะเป็นกุศลโดย
ส่วนเดียว ฉะนั้น จึงมิได้ทรงถือเอา
โลกุตฺตรวิริตฺติในวิภังค์แห่งสิกขาบทนั้น.

กามาวจรวิปាកานํ เอกนฺตปริตฺตฺตา-
รรมฺมณตฺตา, อปฺปมณฺฎานนฺจ
สฺตตฺตารมฺมณตฺตา, วิริตฺตินมฺปิ เอกนฺต-
กฺุสลดฺตา วุตฺตํ “อปฺปมณฺฎา วิริตฺติ-
วชฺชิตา”ติ.

เพราะวิปากจิตฝ่ายกามาวจรมีอารมณ์
เป็นปริตตะโดยส่วนเดียว และเพราะ
อปปมณฺฎามีสัตว์เป็นอารมณ์ เพราะแม้
วิริตฺติเป็นกุศลส่วนเดียว ท่านจึงกล่าวว่
“เว้นอปปมณฺฎาและวิริตฺติ” ดังนี้.

นฺนุ จ ปณฺณตฺตาทิวารมฺมณนฺมฺปิ
กามาวจรกฺุสลํ โหตีติ ตสฺส วิปាកนฺปิ
กฺุสลดฺตีสารมฺมณนํ ภวิตพฺพํ ยถาตํ^๑
มหคฺคตโลกุตฺตรวิปากเหตีติ ?

ท้วงว่า ก็กุศลฝ่ายกามาวจรแม้มี
บัญญัติเป็นต้นเป็นอารมณ์ มิใช่หรือ
ฉะนั้น แม้วิบากแห่งกุศลนั้น ควรมี
อารมณ์เช่นกับกุศล เหมือนอย่างวิปาก
ฝ่ายมหคฺคตะและฝ่ายโลกุตฺตระ.

นยิทเมว, กามตณฺหาธินสุส ผลภูตตฺตา.
ยถา ทิ ทาสียา ปฺุตฺโต มาตรา
อิจฺจิตํ กาทุํ อสฺกโกนฺุโต สามิเกนเยว

เฉลยว่า ข้อนี้ ไม่ควรเห็นอย่างนั้น
เพราะวิปากฝ่ายกามาวจร เป็นผลแห่ง
กรรม อันเนื่องด้วยกามตณฺหา. เหมือน-

^๑ ตนฺติ นิปาทมตฺตฺตฺติ โยชนา.

คุณสุรินทร์ จูติปัญญา
สร้างต้นฉบับพระกัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๑๓-๑๔-๒๕๖๓

อิัจฉิติจฉินต์ กโรติ, เอว กามตณฺหา-
ยตฺตตาย ทาสีสทิสฺสฺส กามาวจร-
กมุสฺส วิปากภุตฺต จิตฺตฺ เตน
คหิตารมฺมณฺ อคฺเหตฺวา กามตณฺหา-
รมฺมณเมว คณฺหาตฺติติ.

ทฺวาทสฺสาติ กุสฺลวิปากกิริยาภเวสฺสุ
ปจฺเจกํ จตฺตาโร จตฺตาโร ทฺวิกาติ^๑
กตฺวา ตีสุ ทฺวาทสฺสา.

๔๒. อิทานิ อิมेषุ ปจฺมชฺฌานี-
กาทีหิ ทฺติยชฺฌานีกาทีนํ เกทกรทฺมเม
ทสฺเสตฺตุ “อนุตฺตเร ฌานทฺมมา”ติอาทิ
วฺตุตฺต.

อย่างว่า บุตรแห่งนางทาสีไม่อาจกระทำ
กิจที่มารดาปรารถนา ย่อมทำกิจที่นาย
เท่านั้นปรารถนาแล้ว ๆ ฉะนั้น, จิตอัน
เป็นวิปากแห่งกรรมอันเป็นกามาวจรเป็น
เช่นกับนางทาสี เพราะเนื่องด้วยกาม-
ตณฺหา ไม่ถือเอาอารมณ์ที่กรรมอันเป็น
กามาวจรนั้นถือเอาแล้ว ย่อมถือเอา
อารมณ์แห่งกามตณฺหาเท่านั้นเหมือนกัน
แล.

คำว่า ๑๒ นัย คือ กามาวจรจิตทั้ง ๓
มีสังคหณัย ๑๒ นัย เพราะอธิบายว่า
กามาวจรจิตจำแนกเป็นกุสล ๑ วิปาก ๑
กิริยา ๑ แบ่งเป็นประเภทละ ๔ คู่.

๔๒. บัดนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์
จะแสดงบรรดาเจตสิกธรรมเหล่านี้ ซึ่ง
ธรรม (คือ เจตสิก) อันกระทำจิตมี
ทฺติยฌานิกจิตเป็นต้น ให้ต่างจากจิตมี
ปจฺมฌานิกจิตเป็นต้น จึงกล่าวคำว่า
“โลกุตฺรจิต มีธรรมคือฌานทำให้ต่างกัน”
เป็นต้น.

^๑ น. ทฺกาติ.

อนุตฺตเร จิตฺเต วิตกฺกวิจารณ์ตีสุขเสนา
 ฌานธมฺมา วิเสสกา เกทกา. มชฺฌิเม
 มหคฺคเต อปฺปมณฺญา จ ฌานธมฺมา
 จ. ปริตฺเตสุ กามาวจรesu วิรตี
 ฌานปีติ จ อปฺปมณฺญา จ วิเสสกา.
 ตตฺถ วิรตี กุสลเห วิปากกรียานํ
 วิเสสกา, อปฺปมณฺญา กุสลกรียาหิ
 วิปากานํ, ฌานปีติ ปน ตีสุ
 ปจฺมยฺคลาหิหิ ทฺติยยุคฺลาหิหนฺติ ทฺฐจฺพฺพ.

ในโลกุตรจิตมีธรรมคือฌาน ด้วยสามารถ
 แห่งวิตก วิจารณ์ ปีติ และสุข ทำให้
 ต่างกัน คือ ทำให้เป็นประเภท.
มหัคตจิต มีอัปป์มัญญาและธรรมคือฌาน
 ทำให้ต่างกัน. กามาวจรจิต มีวิรตี ฌาน
 ปีติ และอัปป์มัญญาทำให้ต่างกัน. เพียง
 เห็นว่า ในบรรดาเจตสิกธรรมทั้ง ๗ มี
 วิรตีเป็นต้นนั้น วิรตีทำให้วิปากจิตและ
 กิริยาจิตต่างจากกุศลจิต, **อัปป์มัญญา**
 ทำให้วิปากจิตต่างจากกุศลจิตและกิริยา-
 จิต, ส่วนฌานและปีติ ทำให้จิตคู่ที่ ๒
 (คือ ที่เป็นฌานวิปยุต) เป็นต้น ต่างจาก
 จิตคู่ที่ ๑ (คือ ที่เป็นฌานสัมปยุต) เป็นต้น
 ในกุศลจิต วิปากจิต และกิริยาจิต ทั้ง ๓.

กามาวจรโศภณจิตตฺตฺสงฺคหฺนยวณฺณนา
 นิฏฺฐิตา.

พรรณนาสังคหัยกามาวจรโศภณจิต
 จบ.

๙

คุณสุรินทร์ ฐิติบุญญา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อกุศลจิตตตสงฺกหนยวณฺณนา

พรรณนาสังคหณัยอกุศลจิต

๔๔. ทุติเย อสงฺขาริกเกติ ทิฏฺฐิ-
วิปฺปยุตฺเต อสงฺขาริกเก โลกมาเนน
ตถว อณฺเวยสมานา อกุสฺลสาธาธรรณา
จ เอกุณฺวีรฺสตี ธมฺมาตี สมฺพนฺโธ.

๔๔. คำว่า อสังขาริกจิตดวงที่ ๒
เชื่อมความว่า อสังขาริกจิตที่เป็น
ทิสฺฐิวิปฺยุต มีเจตสิกธรรมสงเคราะห์เข้าได้
๑๙ ดวง เหมือนกัน คือ อัญญสมานา-
เจตสิก (๑๓ ดวง) และอกุศลสาธาธรร-
เจตสิก (๕ ดวง) รวมกับโลภะและมานะ.

๔๕. ตติเยติ อูปฺเภวสาสทคตทิฏฺฐิ-
คตสมฺปยุตฺเต อสงฺขาริกเก.

๔๕. คำว่า ดวงที่ ๓ คือ
อสังขาริกจิต ที่สหระคตด้วยอุเบกขาเป็น
ทิสฺฐิคตสมฺปยุต.

๔๖. จตุตฺถเถติ ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺเต
อสงฺขาริกเก.

๔๖. คำว่า ดวงที่ ๔ คือ
อสังขาริกจิตที่เป็นทิสฺฐิวิปฺยุต.

๔๗. อิสฺฐาสมฺจฺเจร ๗เป๗
โยเชตพฺพพานิ ภินฺนาลมฺพนตฺตาเยวาทิ
อธิปฺปาโย.

๔๗. อธิบายว่า แต่ในอสังขาริก-
จิตที่เป็นปฏิฆสมฺปยุตนี้ อิสฺฐา มัจฉริยะ
และกุกุกุจะ ประกอบได้เป็นที่ละดวง
เพราะมีอารมณ์ต่างกันนั้นเทียว.

๕๐. อธิโมกฺขสฺส นิจฺจนฺยาการปฺ-
ปวตฺตีโต เทวพฺพหฺกสฺมาเว วิจิกิจฺฉาจิตฺเต
สมฺภโว นตฺถิติติ “อธิโมกฺขวิรฺหิตา”ติ
วฺตุตฺถํ.

๕๐. ที่ท่านกล่าวว่า “เว้นอธิโมกข์”
ดังนี้ เพราะอธิโมกข์ไม่เกิดในวิจิกิจฺฉา-
จิต ซึ่งมีสภาพเป็นความสงสัย โดยที่
อธิโมกข์เป็นไปโดยอาการตัดสิน.

คุณสุรินทร์ ฐิติปัญญา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อเหตุกจิตตตฺสฺกหนยวณฺณนา

๕๔. “ตถา”ติ อิมินา อณฺณสมานะ
ปจฺจามสฺสตี.

๕๖. มโนวิญญาณชาตฺยา วีย
วิสิญฺจมนนิกิจฺจาโยคโต มนฺนมตฺตา^๑
ชาตฺติ มโนชาตฺ.

อเหตุกปฏิสนธิยฺกเลติ อุกฺเขชา-
สนธิรณทฺวาเย.

๕๘. ทฺวาทสฺ หสนจิตฺเต เอกาทส
โวฏฺฐพฺพนสุขสนธิรณสุ ทสฺ มโน-
ชาตฺติกาเหตุกปฏิสนธิยฺกเลวเสน ปณฺจสุ
สฺตตฺ ทฺวิปฺญจวิญญาณํสฺสตี อฏฺฐจา-
รสาเหตุเกสุ จิตฺตฺตฺปาเทสุ สงฺกโห
จตฺตฺพิเช โหตีติ โยชนา.

๕๙. เตตฺตีสฺสวิทฺสงฺกหาตี^๒ อนฺนตฺตเร
ปณฺจ ตกา มหฺกคเต กามาจรโสภณ

พรรณาสังคหนยอเหตุกจิต

๕๕. ด้วยบทว่า “เหมือนอย่างนั้น”
นี้ ท่านระบุถึงอัญญุสมานาเจตสิก.

๕๖. ชื่อว่า มโนชาตฺ เพราะ
อรรถว่า เป็นชาตฺสกว่ารฺ เพราะไม่
ประกอบด้วยกิจคือการรู้พิเศษ จุจฺมโน-
วิญญาณชาตฺ.

คำว่า อเหตุกปฏิสนธิทั้งคู่ นั้น ได้แก่
อุเบกขาสันตฺรณะทั้ง ๒.

๕๘. มีคำประกอบความว่า จิตฺตฺตฺ-
บาทอเหตุก ๑๘ ดวง มีสังคหนย ๔ นัย
คือ หสิตฺตฺบาทจิต มีเจตสิกธรรม ๑๒
ดวง โวฏฺฐัพพนะและสุขสันตฺรณะ มี
เจตสิกธรรม ๑๑ ดวง จิต ๕ ดวง คือ
มโนชาตฺทั้ง ๓ และอเหตุกปฏิสนธิทั้งคู่
มีเจตสิกธรรม ๑๐ ดวง ทฺวิปฺญจวิญญาณ
มีเจตสิกธรรม ๗ ดวง.

๕๙. คำว่า สังคหนย ๓๓ นัย คือ
โลกฺตรจิต มีสังคหนย ๕ นัย มหฺคตจิต

^๑ มนฺนมตฺตาตี ทิสฺสตี.

^๒ สี. น. เตตฺตีสฺสวิทฺสงฺกโหตี.

ทวาราส อกุสเล สตุต อเหตุเก
จตุตาโรติ เตตตีสวิธา สงฺคหา.

มีสังคหณ์ ๕ นัย กามาวจรโสภณจิต
มีสังคหณ์ ๑๒ นัย อกุศลจิตมีสังคหณ์
๗ นัย อเหตุกจิต มีสังคหณ์ ๔ รวมเป็น
สังคหณ์ ๓๓ นัย.

๖๐. อิตถํ ยถาวุตฺตนเยน จิตฺตา-
วียุตฺตานิ เจตสิกานํ จิตฺตปริจฺเจทวเสน
วุตฺตํ สมฺปโยคณฺจ เจตสิกฺราสี-
ปริจฺเจทวเสน วุตฺตํ สงฺคหณฺจ ฌตฺวา
ยถาโยคํ จิตฺเตน สมํ เกทํ อฺหุทิสเ
“สพฺพจิตฺตสาธาธนา ตาว สตุต
เอกุนนวุติจิตฺเตสุ อฺปฺปชฺชนโต ปจฺเจกํ
เอกุนนวุติวิธา, ปกิณฺณเกสุ วิตฺกโก
ปญฺจปณฺฑาสจิตฺเตสุ อฺปฺปชฺชนโต
ปญฺจปณฺฑาสวิธเ”ติอาทินา กถเยยฺยติ
อตฺโต.

๖๐. ด้วยประการฉะนี้ คือ ตามนัย
ดังที่ได้กล่าวแล้ว บัณฑิตครั้นทราบ
สัมปโยคนัยที่กล่าวด้วยสามารถแห่งการ
กำหนดจิต และสังคหณ์ที่กล่าวด้วย
สามารถแห่งการกำหนดกองเจตสิก แห่ง
ธรรมอันไม่แยกกับจิต คือ เจตสิกทั้ง-
หลาย แล้วพึงแสดงประเภท (แห่งเจตสิก)
อันเสมอกับจิตตามควร. อธิบายว่า
พึงกล่าวโดยนัยมีอาทิว่า “เบื้องต้น
สัพพจิตตสาธาธนเจตสิก ๗ ดวง แต่
ละดวงมีจำนวน ๘๘ ดวง เพราะเกิด
ในจิต ๘๘ ดวง บรรดาปิกณกเจตสิก
ทั้งหลาย วิตกมีจำนวน ๕๕ ดวง
เพราะเกิดในจิต ๕๕ ดวง” ดังนี้.

อิติ อภิธมฺมตฺถวิภาวินิยา นาม
อภิธมฺมตฺถสงฺคหณฺณาย
เจตสิกปริจฺเจทวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาเจตสิกปริเฉทแห่งฎีกา
อภิธัมมัตถสังคหะ
ชื่อว่า อภิธัมมัตถวิภาวินี
จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

คุณสุรินทร์ จูติปัญญา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๓. ปกิณณกปริเฉท

๑. สมุပ္ยุดดา ยถาโยคํ
เตปณฺณาส สภาวโต
จิตฺตเจตสิกกา ธมฺมา
เตสนฺทานิ ยถารหํ.
๒. เวทนาเหตุโต กิจฺจ-
ทวาราลมฺพนวตฺตโต
จิตฺตูปาทาเสเนว
สฺยคฺโห นาม นียเต.

เวทนาสฺยคฺห

๓. ตตฺถ เวทนาสฺยคฺเห ตาว
ตีวริชา เวทนา สฺยขา ทฺยฺกฺขา
อทุกฺขมฺสฺยขา เจติ. สฺยํ ทฺยฺกฺขํ โสมนฺสฺสํ
โทมนฺสฺสํ อูปฺกฺษาติ จ ปภเวทน ปน
ปณฺจธา โหติ.

๓. ปกิณณกปริเฉท

๑. ธรรมคือจิตและเจตสิก ประกอบกัน
ได้ตามควร ว่าโดยสภาวะ มี ๕๓
บัดนี้ ข้าพเจ้าจะแสดงรวมจิตและ
เจตสิกเหล่านั้น ตามสมควร.
๒. จิตและเจตสิกเหล่านั้น จัดเข้าเป็น
สังคหะ มีชื่อว่า เวทนาสังคหะ ๑
เหตุสังคหะ ๑ กิจจสังคหะ ๑
ทวารสังคหะ ๑ อาลัมพนสังคหะ ๑
วัตถุสังคหะ ๑ ด้วยอำนาจจิตตูป-
บาทนั้นเทียว.

เวทนาสังคหะ

แสดงเวทนา ๓ และเวทนา ๕

๓. บรรดาสังคหะทั้ง ๖ นั้น ใน
เวทนาสังคหะเบื้องต้น เวทนามี ๓ อย่าง
คือ
๑. สุขเวทนา ความเสวยอารมณ์
เป็นสุข

คุณสุรินทร สุติปัญญา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๒. ทุกขเวทนา ความเสวยอารมณ์ เป็นทุกข์ และ

๓. อทุกขมสุขเวทนา ความเสวย อารมณ์อื่นจากสุขและทุกข์.

แต่โดยประเภท จัดเป็น ๕ อย่าง คือ

- ๑. สุขเวทนา ความสบายกาย
- ๒. ทุกขเวทนา ความลำบากกาย
- ๓. โสมนัสเวทนา ความดีใจ
- ๔. โทมนัสเวทนา ความเสียใจ

และ

๕. อุเบกขาเวทนา ความวางเฉย.

๔. ตตฺถ สุขสหคตํ กุสลวิปากํ กายวิญญานเมกเมว, ตถา ทุกขสหคตํ อกุสลวิปากํ กายวิญญานํ.

๔. บรรดาเวทนาเหล่านั้น จิต สหคตด้วยสุข มี ๑ ดวงเท่านั้น ได้แก่ กายวิญญานจิตอันเป็นกุศลวิบาก. จิต สหคตด้วยทุกข์ มี ๑ ดวงเท่านั้นเหมือนกัน ได้แก่ กายวิญญานจิตอันเป็นอกุศล-วิบาก.

๕. โสมนสฺสสหคตจิตตานิ ปน โลกมุลลานิ จตฺตาริ ทฺวาทส กามาวจร- โสมณานิ สุขสนฺตึรณฺหสนานิ จ เทวติ อฏฺฐารส กามาวจรโสมนสฺส- สหคตจิตตานิ เจว ปจฺมทุติยตฺติย-

๕. อนึ่ง จิตสหคตด้วยโสมนัส มี ๖๒ ดวง คือ

๑. กามาวจรโสมนัสสหคตจิต ๑๘ ดวง คือ โลกมูลจิต ๔ ดวง กามาวจร- โสมณจิต ๑๒ ดวง สันตึรณจิตสหคต

คุณสุรินทร์ จูติปัญญา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

พระธรรมเทศนาของหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ, บ.พ.๑-๑-๑๕

จตุตถชฎมานสงฆาตานิ จตุจตุตาฬีส ด้วยโสมนัสและหสิตุปปาทจิต รวม ๒
มหัคคตโลกุตระจิตตานิ เจติ ดวง และ
ทวารสญฺญิวีธานิ ภาวนติ. ๒. มหัคคตจิตโลกุตระจิต ๔๔ ดวง

กล่าวคือ ปฐมฌานจิต ๑๑ ดวง ทุติย-
ฌานจิต ๑๑ ดวง ตติยฌานจิต ๑๑ ดวง
และจตุตถฌานจิต ๑๑ ดวง.

๖. โทมนสฺสสหคตจิตตานิ ปน เทว ปฏิขสมฺปยุตฺตจิตตानเว.

๖. อนึ่ง จิตสหคตด้วยโทมนัส
ได้แก่ ปฏิขจิต ๒ ดวงนั้นเทียว.

๗. เสสานิ สพฺพานิปี ปญฺจ- ปญฺญาส อุเปกขาสหคตจิตตानเวาติ.

๗. จิตที่เหลือทั้งหมด ๕๕ ดวง
เป็นจิตสหคต ด้วยอุเบกขานั้นเทียว
ฉะนี้แล.

๘. สุขํ ทุกฺขมฺเปกฺขาติ ติวิธา ตตฺถ เวทนา
โสมนสฺสํ โทมนสฺสํ อิติ เกเทน ปญฺจธา.

๘. ในเวทนาสังคหะนั้น เวทนามี
๓ อย่าง คือ สุขเวทนา ๑ ทุกข์-
เวทนา ๑ อุเบกขาเวทนา ๑
ว่าโดยประเภทแห่งอินทรีย์ มี ๕
อย่าง คือ เพิ่มโสมนัสเวทนา ๑
โทมนัสเวทนา ๑.

๙. สุขเมกตฺถ ทุกฺขญฺจ โทมนสฺสํ ทฺวเย จิตฺ
ทฺวารสญฺญีสุ โสมนสฺสํ ปญฺจปญฺญาสเกตฺธา.

๙. สุขมีในจิต ๑ ดวง ทุกข์ก็มีในจิต
๑ ดวง โทมนัสมีในจิต ๒ ดวง
โสมนัสมีในจิต ๖๒ ดวง อุเบกขา
นอกนี้มีในจิต ๕๕ ดวง.

คุณสุรินทร์ ฐิติปัญญา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เหตุสงกะ

เหตุสังกะ

แสดงเหตุ ๖ ประการ

๑๐. เหตุสงกะ เหตุโย นาม
โลโก โทโส โมโฮ อโลโก อโทโส
อโมโฮ จาติ ฉพุพิธา ภวนุติ.

๑๐. ในเหตุสังกะ ชื่อว่าเหตุ มี ๖
ประการ คือ

- ๑. โลกเหตุ เหตุคือโลภะ
- ๒. โทสเหตุ เหตุคือโทสะ
- ๓. โมหเหตุ เหตุคือโมหะ
- ๔. อโลภเหตุ เหตุคืออโลภะ
- ๕. อโทสเหตุ เหตุคืออโทสะ
- ๖. อโมหเหตุ เหตุคืออโมหะ.

๑๑. ตตถ ปญจทวาราวชชน-
ทวิปัญจวิญญาณสมปฏิจจนุสนตฺติรณ-
โวฏฐัพพนหสนวเสน อฏฐารส อเหตุก-
จิตตานิ นาม.

๑๑. บรรดาเหตุเหล่านั้น จิต ๑๘
ดวง คือ

- ๑. ปญจทวาราวชชนจิต ๑ ดวง
- ๒. ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ ดวง
- ๓. สัมปฏิจจนจิต ๒ ดวง
- ๔. สันตฺติรณจิต ๓ ดวง
- ๕. โวฏฐัพพนจิต ๑ ดวง และ
- ๖. หลิตฺตูปบาทจิต ๑ ดวง

ชื่อว่า อเหตุกจิต คือ จิตที่ไม่มี

เหตุประกอบ.

คุณสุรินทร์ สุติปัญญา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๑๒. เสสานิ สพฺพานิปี เอกสตุตติ
จิตฺตานิ สเหตุกาเนว.

๑๓. ตตฺถาปี เทว โมมฺหจิตฺตานิ
เอกเหตุกาณิ.

๑๔. เสสานิ ทส อกุสลจิตฺตานิ
เจว ฌาณวิปฺยุตฺตานิ ทฺวาทส
กามาวจรโสภณานิ เจติ ทฺวาวีสติ
ทฺุเหตุกจิตฺตานิ.

๑๕. ทฺวาทส ฌาณสมฺปยุตฺต-
กามาวจรโสภณานิ เจว ปญฺจตฺตีส
มหคฺคตโลกุตฺตรจิตฺตานิ เจติ สตุตฺต-
จตุตทาฬิสฺส ติเหตุกจิตฺตานิ.

๑๖. โลภ โทสฺส จ โมโห จ
เหตุ อกุสลา ตโย
อโลภาโทสาโมหา จ
กุสลาพฺยากตา ตถา.

๑๒. จิตฺที่เหลือแม่ทั้งหมด ๗๑ ดวง
ชื่อว่า สเหตุกจิต คือ จิตที่มีเหตุประกอบ
ดังต่อไปนี้.

๑๓. แม่ในบรรดาสเหตุกจิต ๗๑
ดวงนั้น โมมฺหจิต ๒ ดวง ชื่อว่า
เอกเหตุกจิต คือ จิตมีเหตุเดียว.

๑๔. จิต ๒๒ ดวง คือ
๑. อกุสลจิตที่เหลือ ๑๐ ดวง และ
๒. กามาวจรโสภณฌาณวิปฺยุตฺตจิต
๑๒ ดวง

ชื่อว่า ทฺุเหตุกจิต คือ จิตมีเหตุ ๒.

๑๕. จิต ๔๗ ดวง คือ
๑. กามาวจรโสภณฌาณสมฺปยุตฺต-
จิต ๑๒ ดวง และ
๒. มหคฺคตจิตโลกุตฺตรจิต ๓๕ ดวง
ชื่อว่า ติเหตุกจิต คือ จิตมีเหตุ ๓.

๑๖. อกุสลเหตุมี ๓ ประการ คือ
โลภเหตุ ๑ โทสเหตุ ๑ โมหเหตุ ๑
กุสลเหตุและอัปฺยากตเหตุก็มีอย่างละ
๓ ประการเหมือนกัน คือ อโลภ-
เหตุ ๑ อโทสเหตุ ๑ อโมหเหตุ ๑.

คุณสุรินทร์ ฐิติปัญญา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๑๗. อเหตุกฏจารเสก-
 เหตุกา เทว ทวีวีสติ
 ทเหตุกา มตา สตต-
 จตฺตาทีส ตีเหตุกา.

๑๗. ๑. อเหตุกจิต คือ จิตที่ไม่มีเหตุ มี
 ๑๘ ดวง
 ๒. เอกเหตุกจิต คือ จิตมีเหตุเดียว
 มี ๒ ดวง
 ๓. ทเหตุกจิต คือ จิตมีเหตุ ๒ มี
 ๒๒ ดวง
 ๔. ตีเหตุกจิต คือ จิตมีเหตุ ๓ มี
 ๔๗ ดวง
 อันบัณฑิตได้กล่าวไว้แล้ว.

กิจจสงคห

๑๘. กิจจสงคหเห กิจจานิ นาม
 ปฏิสนธิภวญฺควาชฺชนทสฺสนสฺวนฆายน-
 สายนมุสนสมฺปฏิจฺจนฺนสนฺตฺริณโวกฺจฺวาน-
 ชฺวณตทาลมฺพนจฺตฺวิเสน จุทฺทสฺวิธานิ
 ภวานฺติ.

กิจจสังคหะ

แสดงกิจ ๑๔ ประการ

๑๘. ในกิจจสังคหะ ชื่อว่า กิจ คือ
 การทำงานอันเป็นหน้าที่ของจิต มี ๑๔
 ประการ คือ
 ๑. ปฏิสนธิกิจ กิจคือปฏิสนธิ การ
 สืบต่อภพปัจจุบันจากภพอดีต
 ๒. ภวังกิจ กิจคือภวังก์ องค์ของ
 ภพ โดยเป็นเหตุให้จิตเป็นไปไม่ขาดสาย
 ๓. อาวัชชนกิจ กิจคืออาวัชชนะ
 การค้ำนึ่งพิจารณาอารมณ์

คุณสุรินทร์ ฐิติปัญญา
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๔. ทัสสนกิจ กิจคือทัสสนะ การ
เห็นรูปารมณคือรูปต่าง ๆ

๕. สวณกิจ กิจคือสวณะ การฟัง
สัททารมณคือเสียงต่าง ๆ

๖. ฆายนกิจ กิจคือฆายณะ การ
ดมกลิ่นคันธารมณ คือ กลิ่นต่าง ๆ

๗. สายนกิจ กิจคือสายณะ การ
ลิ้มรสารมณ คือ รสต่าง ๆ

๘. มุสนกิจ กิจคือมุสนะ การ
ถูกต้องโผฏฐัพพารมณ คือ ธาตุทั้ง ๓
เว้นอาโปธาตุ

๙. สัมปฏิจจนกิจ กิจคือสัมปฏิจ-
ฉันนะ การรับอารมณ

๑๐. สันตีรณกิจ กิจคือสันตีรณะ
การพิจารณาอารมณที่ได้รับแล้ว

๑๑. โวฏฐัพพนกิจ กิจคือโวฏฐัพพะ
การกำหนดตัดสินอารมณที่ได้พิจารณา
แล้ว

๑๒. ชวนกิจ กิจคือชวณะ การเสพ
อารมณของจิตรวดเร็ว

๑๓. ตทาลัมพนกิจ กิจคือตทาลัมพะ
การรับอารมณต่อจากชวณะรับมา

๑๔. จุตกิจ กิจคือจุตติ การเคลื่อน
จากภพปัจจุบัน.

คุณสุรินทร สุทธิปัญญา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๑๙. ปฏิสนธิภาวะชุชนปญจ
วิญญาณฐานาทิวเสน ปน เตส
ทสธา จานภโท เวทิตพุโพ.

๑๙. และบัณฑิตพึงทราบความต่าง
แห่งฐานของกิจเหล่านั้น ๑๐ ประการ
ด้วยสามารถแห่งปฏิสนธิฐาน ภวังคฐาน
อาวัชชนฐาน และปัญจวิญญาณฐาน
เป็นต้น ดังต่อไปนี้

๑. ปฏิสนธิฐาน ฐานของปฏิสนธิ
คือ สถานที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิกิจ การ
สืบต่อภพปัจจุบันจากภพอดีต

๒. ภวังคฐาน ฐานของภวังค์ คือ
สถานที่ทำหน้าที่ภวังคกิจ เป็นองค์ของภพ
ให้จิตเป็นไปไม่ขาดสาย

๓. อาวัชชนฐาน ฐานของ
อาวัชชนะ คือ สถานที่ทำหน้าที่
อาวัชชนกิจ คำนึงพิจารณาอารมณ์

๔. ปัญจวิญญาณฐาน ฐานของ
ปัญจวิญญาณ คือ สถานที่ทำหน้าที่
ปัญจวิญญาณกิจ ๕ อย่าง คือ เห็นรูป
ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส และถูกต้อง
โผฏฐัพพะ

๕. สัมปฏิจฉนฐาน ฐานของ
สัมปฏิจฉนนะ คือ สถานที่ทำหน้าที่
สัมปฏิจฉนกิจ การรับอารมณ์

๖. สันตীরณฐาน ฐานของ
สันตীরณะ คือ สถานที่ทำหน้าที่
สันตীরณกิจ การพิจารณาอารมณ์ที่รับ
แล้ว

๗. ไภวภูตัพพนฐาน ฐานของ
ไภวภูตัพพะ คือ สถานที่ทำหน้าที่
ไภวภูตัพพะ การกำหนดตัดสินอารมณ์
ที่ได้พิจารณาแล้ว

๘. ชวนฐาน ฐานของชวณะ คือ
สถานที่ทำหน้าที่ชวณะ การเสพอารมณ์
ของจิตรวดเร็ว

๙. ตทาลัมพนฐาน ฐานของ
ตทาลัมพะ คือ สถานที่ทำหน้าที่
ตทาลัมพะ การรับอารมณ์ของจิตต่อจาก
ชวณะรับมา

๑๐. จุติฐาน ฐานของจุติ คือ
สถานที่ทำหน้าที่จุติ การเคลื่อนจาก
ภพปัจจุบัน.

๒๐. ตตถ เทว อูปะกุชาสหคต-
สนตীরณานิ เจว อฏฐ มหาวิปากานิ
จ นว รูปารูปวิปากานิ เจติ
เอกุนวีสติ จิตฺตานิ ปฏิสนฺธิภวํจจุติ-
กิจฺจานิ นาม.

๒๐. บรรดาภิจ ๑๔ นั้น จิตที่ชื่อว่า
มีกิจคือปฏิสนธิ ภวังค์ และจุติ มี ๑๙
ดวง คือ

๑. สันตীরณจิตสหคตด้วยอุเบกขา
๒ ดวง

คุณสุรินทร์ อูติปัญญา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

- ๒. มหาวิปากจิต ๘ ดวง และ
- ๓. รุปาวจรวิปากจิตและอรุปาวจร-
วิปากจิต ๘ ดวง.

๒๑. อวชฺชนกิจจานิ ปน เทว.

๒๑. อนึ่ง จิตที่มีกิจคืออวชฺชนะ มี ๒ ดวง คือ ปัญจทวาราวชฺชนจิต ๑ ดวง มโนทวาราวชฺชนจิต ๑ ดวง.

๒๒. ตถา ทสฺสนสวณฆายนสายน-
มุสฺสนสมฺปฺปฺยจฺจนฺนกิจจานิ จ.

๒๒. จักขุวิญญาณจิต ๒ ดวง มี ทสฺสนกิจ โสทวิญญาณจิต ๒ ดวง มี สวณกิจ ฆานวิญญาณจิต ๒ ดวง มี ฆายนกิจ ชิวหาวิญญาณจิต ๒ ดวง มี สายนกิจ กายวิญญาณจิต ๒ ดวง มี มุสฺสนกิจ สัมปฺปฺยจฺจนฺนจิต ๒ ดวง มี สัมปฺปฺยจฺจนฺนกิจ.

๒๓. ตีณิ สนฺตฺติรณฺนกิจจานิ.

๒๓. จิตที่ชื่อว่ามีสันตฺติรณฺนกิจ มี ๓ ดวง คือ สันตฺติรณฺนจิตสหรคตด้วยอุเบกขา ๒ ดวง และสันตฺติรณฺนจิตสหรคตด้วย โสมนัส ๑ ดวง.

๒๔. มโนทวาราวชฺชนเมว ปญฺจ-
ทวารเว โวฏฺฐพฺพนกิจจํ สาเชติ.

๒๔. มโนทวาราวชฺชนจิต ๑ ดวง เท่านั้น ให้สำเร็จโวฏฺฐพฺพนกิจในปัญจ-
ทวาร.

อภิธรรมมัตถสังคหะและอภิธรรมมัตถวิภาจินีฎีกา. ป-ท. ๑-๑๕

คุณสุรินทร์ ฐิติปัญญา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๒๕. อวชาชนทวยาวชชิตานิ กุสลา-
กุศลผลกิริยาจิตตานิ ปญจปญญาส
ชวณกัจจานิ.

๒๕. จิตที่ชื่อว่าชวณกัจมี ๕๕ ดวง
เว้นอวชชนจิต ๒ ดวง คือ ปัญจ-
ทวาราวชชนจิตและมโนทวาราวชชนจิต
ได้แก่ กุศลจิต อกุศลจิต ผลจิต และ
กิริยาจิต มีจำนวนดังนี้

๑. กุศลจิต ๒๑ ดวง (คือมหากุศล-
จิต ๘ ดวง รูปาวจรกุศลจิต ๕ ดวง
อรูปาวจรกุศลจิต ๔ ดวง โลกุตระกุศล-
จิต ๔ ดวง)

๒. อกุศลจิต ๑๒ ดวง

๓. ผลจิต (คือ โลกุตระผลจิต) ๔
ดวง และ

๔. กิริยาจิต ๑๘ ดวง (คือ หลิตุ-
บาท ๑ ดวง มหากิริยาจิต ๘ ดวง
รูปาวจรกิริยาจิต ๕ ดวง และ
อรูปาวจรกิริยาจิต ๔ ดวง).

๒๖. อฏฐ มหาวิปากานิ เจว
สนหัตถิรณตตยญเจติ เอกาทส ตทาลมพณ-
กัจจานิ.

๒๖. จิตที่ชื่อว่ามิตทาลัมพณกัจ มี
๑๑ ดวง คือ

๑. มหาวิปากจิต ๘ ดวง และ

๒. สันตธีรณจิต ๓ ดวง.

๒๗. เตสุ ปน เทว อูปเภชา-
สทคตสนหัตถิรณจิตตานิ ปฏิสนธิภาวค-

๒๗. ก็ในบรรดาจิตเหล่านั้น สัน-
ตธีรณจิตสหคตด้วยอุเบกขา ๒ ดวง ชื่อว่า

คุณสุรินทร์ ฐิติปัญญา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จตุตถกาลมุขสนธิ์รณวเสน ปญจกิจจานินาม.

๒๘. มหาวิปากานิน อฏฺฐ ปฏฺฐสนธิ์-
ภวญจจตุตถกาลมุขสนธิ์รณวเสน จตุกิจจานินาม.

๒๙. มหคฺคตวิปากานิน นว
ปฏฺฐสนธิ์ภวญจจตุตถวเสน ติกิจจานินาม.

๓๐. โสมนสุสสหคฺคตสนธิ์รณ
สนธิ์รณตถกาลมุขสนธิ์รณวเสน ทุกิจจ.

๓๑. ตถา โวฏฺฐจวน^๑ โวฏฺฐจวนา-
วชฺชนวเสน

๓๒. เสสานิน ปน สพุพานินปิ
ชวณมโนธาตุดิกทวิปญจวิญญานานิน
ยถาสุมภวเมกกิจจานินิตติ.

มีกิจ ๕ คือ ปฏฺฐสนธิ์กิจ ๑ ภวญจกิจ ๑
จตุกิจ ๑ ตถาลัมพนกิจ ๑ สันธิ์รณกิจ ๑.

๒๘. มหาวิปากจิต ๘ ดวง ชื่อว่า
มีกิจ ๔ คือ ปฏฺฐสนธิ์กิจ ๑ ภวญจกิจ ๑
จตุกิจ ๑ ตถาลัมพนกิจ ๑.

๒๙. มหคฺคตวิปากจิต ๙ ดวง ชื่อว่า
มีกิจ ๓ คือ ปฏฺฐสนธิ์กิจ ๑ ภวญจกิจ ๑
จตุกิจ ๑.

๓๐. สันธิ์รณจิตสหคฺคตด้วยโสมนัส
ชื่อว่า มีกิจ ๒ คือ สันธิ์รณกิจ ๑
ตถาลัมพนกิจ ๑.

๓๑. โวฏฺฐัพพนจิต ก็ชื่อว่ามีกิจ ๒
เหมือนกัน คือ โวฏฺฐัพพนกิจ ๑ อวชฺชน-
กิจ ๑.

๓๒. ส่วนจิตที่เหลือทั้งหมด ๖๘
ดวง คือ

๑. ชวณจิต ๕๕ ดวง (คือ กุศลจิต
๒๑ ดวง อกุศลจิต ๑๒ ดวง ฝลจิต ๔
ดวง กิริยาจิต ๑๘ ดวง)

^๑ ฉ. โวฏฺฐพพน.

๒. มโนธาตุ ๓ ดวง คือ ปัญจ-
ทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง สัมปฏิจฉนจิต
๒ ดวง และ

๓. ทวิปัญญาวิญญาณจิต ๑๐ ดวง
มีกิจเพียงกิจเดียวตามสมควรแก่
การเกิด ฉะนั้นแล.

๓๓. ปฏิสนธาทโย นาม
กิจจภแทน จุททส
ทสธา จานภแทน
จิตตูปาทา ปกาสิตา.

๓๓. จิตตูปาทามีปฏิสนธิเป็นต้น ท่าน
ประกาศโดยความต่างแห่งชื่อ และ
กิจไว้ ๑๔ ประการ ประกาศโดย
ความต่างแห่งฐานไว้ ๑๐ ประการ.

๓๔. อฏฐสฏฐี ตถา เทว จ นวฏฐ^๑
เทว ยถากกม
เอกทวิติจิตตูปญจ-
กิจจฏฐานานิ นิตุทิสเส.

๓๔. ท่านแสดงจิตมีกิจและฐานไว้ มี
จำนวนตามลำดับ คือ

๑. จิตมีกิจ ๑ ฐาน ๑ มีจำนวน
๖๘ ดวง
๒. จิตมีกิจ ๒ ฐาน ๒ มีจำนวน
๒ ดวง
๓. จิตมีกิจ ๓ ฐาน ๓ มีจำนวน
๘ ดวง
๔. จิตมีกิจ ๔ ฐาน ๔ มีจำนวน
๘ ดวง
๕. จิตมีกิจ ๕ ฐาน ๕ มีจำนวน
๒ ดวง.

^๑ น. นวฏฐ.

ทวารสงคห

ทวารสังคหะ

แสดงทวาร ๖

๓๕. ทวารสงคห ทวารานี นาม จกขุทวารํ โสตทวารํ ฆานทวารํ ชิวิหาทวารํ กายทวารํ มโนทวารณเจติ ฉพพิธานิ ภวนฺติ.

๓๕. ในทวารสังคหะ ชื่อว่าทวารมี ๖ ประการ คือ

๑. จักขุทวาร ได้แก่ ทวารคือตา
๒. โสตทวาร ได้แก่ ทวารคือหู
๓. ฆานทวาร ได้แก่ ทวารคือจมูก
๔. ชิวิหาทวาร ได้แก่ ทวารคือลิ้น
๕. กายทวาร ได้แก่ ทวารคือกาย

และ

๖. มโนทวาร ได้แก่ ทวารคือใจ.

๓๖. ตตฺถ จกขุเมว จกขุทวารํ.

๓๖. ในทวารทั้ง ๖ นั้น จักขุนั้น- แผละ ชื่อว่าจักขุทวาร.

๓๗. ตถา โสตาทโย โสต- ทวารานีนี.

๓๗. โสตเป็นตันก็ชื่อว่า โสตทวาร เป็นตันเหมือนกัน.

๓๘. มโนทวารํ ปน ภวณฺติ ปวฺจจติ.

๓๘. ส่วนมโนทวาร เรียกว่า ภวังค์.

ขยายความ

๑. จักขุประสาท ชื่อว่า จักขุทวาร
๒. โสตประสาท ชื่อว่า โสตทวาร

คุณสุรินทร์ สุทธิปัญญา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๓. ฆานประสาท ชื่อว่า ฆานทวาร
 ๔. ชิวหาประสาท ชื่อว่า ชิวหา-
 ทวาร
 ๕. กายประสาท ชื่อว่า กายทวาร
 ๖. ภวังคจิต ๑๙ ดวง ชื่อว่า มโน-
 ทวาร.

๓๙. ตตถ ปญจทวาราวชชน-
 จกฺขุวิญญาณสมฺปฏฺิจจนฺนสนฺตีรณ-
 โวฏฺฐจวนกามาวจรชวตทาลมฺพนวเสน
 ฉจตฺตาทิส จิตฺตานิ จกฺขุทฺวาร
 ยถารหฺมฺอุปฺชฺชนฺติ, ตถา ปญจทวาราว-
 ชชนฺโสตรวิญญาณาทิวเสน โสตร-
 ทวาราทิสฺสปี ฉจตฺตาทิสฺเสว ภวนฺตฺติ
 สพฺพถาปี ปญจทวารเรสุ^๑ จตฺตปญฺจาส
 จิตฺตานิ กามาวจรานเวยาทิ^๒
 เวทิตพฺพานิ.^๒

๔๐. มโนทฺวารเ ปน มโนทวาราว-
 ชชนฺปญฺจปญฺจาสชวตทาลมฺพนวเสน

๓๙. บรรดาทวารทั้ง ๖ นั้น ทาง
 จักขุทวาร มีจิตเกิดได้ตามควร ๔๖ ดวง
 ด้วยสามารถแห่งปัญจทวาราวชชนจิต
 จักขุวิญญาณจิต สัมปฏิจฉนฺนจิต
 สันตีรณจิต โวฏฐัพพนจิต กามาวจร-
 ชชนจิต และตทาลมฺพนจิต, ทาง
 โสตรทวารเป็นต้น ก็มีจิตเกิดได้ ๔๖ ดวง
 เหมือนกัน ด้วยสามารถแห่งปัญจ-
 ทวาราวชชนจิต และโสตรวิญญาณจิต
 เป็นต้นแล บัณทิตพิงฺทราบจิต ๕๔ ดวง
 ทางปัญจทวารว่าเป็นกามาวจร ทั้งนั้น
 แม้โดยประการทั้งปวง.

๔๐. ส่วนทางมโนทวาร มีจิต
 เกิดได้ ๖๗ ดวง ด้วยสามารถแห่งมโน-

^๑ ฉ. ปญจทวาร.

^{๒-๒} ฉ. อิติ เวทิตพฺพานิติ ปาจา น ทิสฺสนฺติ.

สตุตสฎฐี จิตฺตานิ ภาวนติ.

ทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง ชวนจิต ๕๕ ดวง
และตทาลัมพนจิต ๑๑ ดวง.

ขยายความ

๑. **จักขุทวาริกจิต ๔๖ ดวง** จิตที่
เกิดทางจักขุทวาร เรียกว่า จักขุ-
ทวาริกจิตมี ๔๖ ดวง คือ :-

- ๑. ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง
- ๒. จักขุวิญญานจิต ๒ ดวง
- ๓. สัมปฏิจฉันนจิต ๒ ดวง
- ๔. สันตীরณจิต ๓ ดวง
- ๕. ไวกุฎัพพนจิต ๑ ดวง
- ๖. กามาวจรชวนจิต ๒๕ ดวง และ
- ๗. ตทาลัมพนมหาวิปากจิต ๘

ดวง.

๒. **โสตทวาริกจิต ๔๖ ดวง** จิตเกิด
ทางโสตทวาร เรียกว่า โสตทวาริกจิต
มี ๔๖ ดวง คือ :-

- ๑. ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง
- ๒. โสตวิญญานจิต ๒ ดวง
- ๓. สัมปฏิจฉันนจิต ๒ ดวง
- ๔. สันตীরณจิต ๓ ดวง
- ๕. ไวกุฎัพพนจิต ๑ ดวง

คุณสุรินทร์ จูติปัญญา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๖. กามาวจรชวนจิต ๒๙ ดวง และ

๗. ตทาลัมพนมหาวิบากจิต ๘

ดวง.

๓. ขานทวาริกจิต ๔๖ ดวง จิต

เกิดทางขานทวาร เรียกว่า ขาน-
ทวาริกจิต มี ๔๖ ดวง คือ :-

๑. ปัญจวาราวัชชนจิต ๑ ดวง

๒. ขานวิญญาณจิต ๒ ดวง

๓. สัมปฏิจฉันนจิต ๒ ดวง

๔. สันตীরณจิต ๓ ดวง

๕. ไวกุฎัพพนจิต ๑ ดวง

๖. กามาวจรชวนจิต ๒๙ ดวง และ

๗. ตทาลัมพนมหาวิบากจิต ๘

ดวง.

๔. ชิวหาทวาริกจิต ๔๖ ดวง จิต

เกิดทางชิวหาทวาร เรียกว่า ชิวหา-
ทวาริกจิต มี ๔๖ ดวง คือ :-

๑. ปัญจวาราวัชชนจิต ๑ ดวง

๒. ชิวหาวิญญาณจิต ๒ ดวง

๓. สัมปฏิจฉันนจิต ๒ ดวง

๔. สันตীরณจิต ๓ ดวง

๕. ไวกุฎัพพนจิต ๑ ดวง

๖. กามาวจรชวนจิต ๒๙ ดวง และ

คุณสุรินทร์ ฐิติปัญญา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๗. ตทาลัมพนมหาวิปากจิต ๘

ดวง.

๕. กายทวาริกจิต ๔๖ ดวง จิต

เกิดทางกายทวาร เรียกว่า กายทวาริก-
จิต มี ๔๖ ดวง คือ :-

๑. ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง

๒. กายวิญญูณจิต ๒ ดวง

๓. สัมปฏิจฉนจิต ๒ ดวง

๔. สันตึรณจิต ๓ ดวง

๕. ไวกุฎัพพนจิต ๑ ดวง

๖. กามาวจรชวณจิต ๒๙ ดวง และ

๗. ตทาลัมพนมหาวิปากจิต ๘

ดวง.

จิตที่เกิดในทวารทั้ง ๕ นี้ เมื่อ
รวมกล่าวทั้งหมด ก็ได้กามาวจรจิต ๕๔
ดวง โดยเติมวิญญูณจิต คือ โสต-
วิญญูณจิต ขมานวิญญูณจิต ชิวหา-
วิญญูณจิต และกายวิญญูณจิต
อย่างละคู่ ๆ รวมเป็น ๘ ดวง เข้ากับจิต
ที่เกิดทางจักขุทวาร ซึ่งแสดงจำนวนไว้
๔๖ ดวง จึงได้จำนวน ๕๔ ดวง.

๖. มโนทวาริกจิต ๖๗ ดวง จิต

เกิดทางมโนทวาร เรียกว่า มโนทวาริก-

คุณสุรินทร์ อธิปัตถุญา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จิต มี ๖๗ ดวง คือ :-

๑. มโนทวารารวชชนจิต ๑ ดวง
๒. ชวนจิต ๕๕ ดวง และ
๓. ตทาลัมพณจิต ๑๑ ดวง.

๔๑. เอกุณวีสติ ปฏิสนธิภาวนัจจุติ-
วเสน ทวารวินิมุตตานิ.

๔๑. จิตที่พ้นจากทวารทั้ง๖ เรียกว่า
ทวารวิมุตตจิต ด้วยอำนาจกิจ คือ
ปฏิสนธิ ภาวนัจ และจุติ มี ๑๕ ดวง คือ

๑. สันตীরณจิตสหรัคตด้วยอุเบกขา
๒ ดวง

๒. มหาวิบากจิต ๘ ดวง และ
๓. มหัคตวิบากจิต ๙ ดวง.

๔๒. เตสุ^๑ ทวิปัญจวิญญานานิ
เจว มหคคตโลกุตตรชวานานิ เจติ
ฉตตีส ยถารหเมกทวาริกจิตตานิ นาม.

๔๒. บรรดาจิตเหล่านั้น จิตที่เกิด
ในทวารเดียว เรียกว่า เอกทวาริกจิต
แปลว่า จิตเกิดในทวารเดียวได้ตามควร
มี ๓๖ ดวง คือ

๑. ทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐ ดวง
และ

๒. มหัคตชวนจิตและโลกุตตรชวนจิต
๒๖ ดวง

^๑ น. อคฺคณฺตเร ปนาติ สทฺโท ทิสฺสติ.

^๒ น. ทฺวิติ สทฺโท น ทิสฺสติ.

๔๓. มโนธาตุติกมฺปน ปญจ-
ทวาริกํ.

๔๓. ส่วนจิตที่เกิดในทวารทั้ง ๕
เรียกว่า ปญจทวาริกจิต ได้แก่ มโนธาตุ
ทั้ง ๓ คือ

๑. ปญจทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง
และ

๒. สัมปฏิจฉันนจิต ๒ ดวง.

๔๔. สุขสนฺตฺรณโวกฺขรณกามาวจร-
ชานานิ ฉทวาริกจิตตานิ.

๔๔. จิตที่เกิดในทวารทั้ง ๖ เรียกว่า
ฉทวาริกจิต มี ๓๑ ดวง คือ

๑. สันตฺรณจิตสหรคตด้วยโสมนัส
๑ ดวง และ

๒. โวกฺขรณจิต ๑ ดวง และ

๓. กามาวจรชวนจิต ๒๙ ดวง.

๔๕. อุกฺเขชาสหคตสนฺตฺรณมหา-
วิปากานิ ฉทวาริกานิ เจว ทวาร-
วินิมุตตานิ จ.

๔๕. จิตที่เกิดในทวารทั้ง ๖ เรียกว่า
ฉทวาริกจิต และบางทีก็พ้นจากทวาร
เรียกว่า ทวารวิมุตตจิต มี ๑๐ ดวง คือ

๑. สันตฺรณจิตสหรคตด้วยอุเบกขา
๒ ดวง และ

๒. มหาวิปากจิต ๘ ดวง.

๔๖. มหคฺคตวิปากานิ ทวาร-
วินิมุตตนาเววติ.

๔๖. จิตที่พ้นจากทวารอย่างเดียว
เรียกว่า ทวารวิมุตตจิต มี ๔ ดวง ได้แก่
มหคฺคตวิปากจิต ๔ ดวง ฉะนี้แล.

คุณสุรินทร์ จิติปุญญา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๔๗. เอกทวาริกจิตตานิ

 ปณฺจณทวาริกานิ จ
 ฌทวาริกวิมุตตานิ
 วิมุตตานิ จ สพฺพธา.
 ฌตฺตีสติ ตถา ตีเณ
 เอกตฺตีส ยถากุภมํ
 ทสธา นวธา เจติ
 ปณฺจธา ปรีทีปเย.

๔๗. ท่านแสดงจิตทั้งหมดที่เกิดในทวาร
 และพ้นจากทวารไว้ ๕ นัย มี
 จำนวนตามลำดับ คือ

๑. จิตเกิดในทวารเดียว มีจำนวน
 ๓๖ ดวง
๒. จิตเกิดในทวารทั้ง ๕ มีจำนวน
 ๓ ดวง
๓. จิตเกิดในทวารทั้ง ๖ มีจำนวน
 ๓๑ ดวง
๔. จิตเกิดในทวารทั้ง ๖ บางทีก็
 พ้นจากทวารทั้ง ๖ มีจำนวน
 ๑๐ ดวง และ
๕. จิตพ้นจากทวารอย่างเดียว มี
 จำนวน ๔ ดวง.

อาลมฺพนสงฺกห

๔๘. อาลมฺพนสงฺกเห อาลมฺพนานิ^๑
 นาม รูปารมฺมณํ สทฺทการมฺมณํ

อาลัมพนสังคหะ

แสดงอารมณ์ ๖

๔๘. ในอาลัมพนสังคหะ ชื่อว่า
 อารมณมี ๖ ประการ คือ

^๑ ม. อาลมฺพนสงฺกเห อารมณานิ. น. อารมฺมณานิ.

คณฐารมณํ รสธารมณํ โผฏฐัพพา-
 รมณํ ฐมมารมณณเจติ ฉพุพิธานิ
 ภาหุติ.

๑. รูปารมณํ ได้แก่ อารมณํคือรูป
 ๒. สัทธารมณํ ได้แก่ อารมณํคือ

เสียง

๓. คันฐารมณํ ได้แก่ อารมณํคือ
 กลิ่น

๔. รสธารมณํ ได้แก่ อารมณํคือรส

๕. โผฏฐัพพารมณํ ได้แก่ อารมณํ
 คือโผฏฐัพพะ และ

๖. ฐรรमारมณํ ได้แก่ อารมณํคือ
 ธรรม.

๔๙. ตตถ รูปเมว รูปารมณํ,
 ตทา สทุทาทโย สทุทธารมณนาทีนึ.

๔๙. บรรดาอารมณฺเหล่านั้น รูป
 นั้นเอง ชื่อว่า รูปารมณํ, เสียงเป็นต้น
 ก็ชื่อว่าสัทธารมณํเป็นต้นเหมือนกัน.

๕๐. ฐมมารมณณมปน ปสาท-
 สุขุมรูปจิตตเจตสิกนิพพานปณฺณตติวเสน
 ฉธา สงฺกยหติ.

๕๐. ส่วนธรรมารมณํ ทำนรวม
 ไว้ ๖ ประการ คือ ปสาทรูป สุขุมรูป
 จิต เจตสิก นิพพาน และบัญญัติ.

ขยายความ

๑. รูปารมณํ ได้แก่ รูปต่าง ๆ
๒. สัทธารมณํ ได้แก่ เสียงต่าง ๆ
๓. คันฐารมณํ ได้แก่ กลิ่นต่าง ๆ
๔. รสธารมณํ ได้แก่ รสต่าง ๆ

๕. โผฏฐัพพารมณฺ์ ได้แก่ ภูตรูป
ทั้ง ๓ เว้นอาโปธาดู

๖. ธรรมารมณฺ์ ได้แก่ ปสาทรูป ๕
สุขุมรูป ๑๖ จิต เจตสิก นิพพาน และ
บัญญัติ.

๕๑. ตตถ จักขุทวาริกจิตตานํ
สพฺเพสมปี รูปเมว อารมฺมณฺ์, ตณฺจ
ปจฺจุปปนฺนเมว.^๑ ตถา โสตทวาริก-
จิตฺตาทินฺมปี สทฺทาทินิ, ตานิ จ
ปจฺจุปปนฺนทานิเยว.

๕๒. มโนทวาริกจิตตานมปี
ฉพุพิธมปี ปจฺจุปปนฺนมติตานาคตํ
กาลวินิมฺุตตณฺจ ยถารหฺมอลมฺพนํ โหติ.

๕๑. บรรดาอารมณฺ์ทั้ง ๖ นั้น
จักขุทวาริกจิตทั้งหมด มีรูปอย่างเดียว
เป็นอารมณฺ์ และรูปารมณฺ์นั้นเป็นอารมณฺ์
ปัจจุบันเท่านั้น. แม้โสตทวาริกจิต
เป็นต้น ก็มีเสียงเป็นต้นเป็นอารมณฺ์, และ
สัททวารมณฺ์เป็นต้นเหล่านั้น ก็มีอารมณฺ์
ปัจจุบันเท่านั้นเหมือนกัน.

๕๒. ส่วนมโนทวาริกจิต มีอารมณฺ์
ทั้ง ๖ อย่างเป็นอารมณฺ์ปัจจุบัน อารมณฺ์
อดีต และอารมณฺ์อนาคต และเป็นอารมณฺ์
กาลวิมุต คือ พ้นจากกาลได้ตามควร.

ขยายความ

ปญฺจทวาริกจิต ๕๔ ดวง

๑. จักขุทวาริกจิตทั้งหมด ๔๖ ดวง
มีรูปอย่างเดียวเป็นอารมณฺ์ และรูปารมณฺ์

^๑ ฉ. ปจฺจุปปนฺน.

นั้นเป็นอารมณ์ปัจจุบันเท่านั้น.

๒. โสตทวาริกจิตทั้งหมด ๔๖ ดวง มีเสียงอย่างเดียวเป็นอารมณ์ และ สัททอารมณ์นั้น เป็นอารมณ์ปัจจุบัน เท่านั้น

๓. ฆานทวาริกจิตทั้งหมด ๔๖ ดวง มีกลิ่นอย่างเดียวเป็นอารมณ์ และ คันธอารมณ์นั้น เป็นอารมณ์ปัจจุบัน เท่านั้น

๔. ชิวหาทวาริกจิตทั้งหมด ๔๖ ดวง มีรสอย่างเดียวเป็นอารมณ์ และ รสอารมณ์นั้น เป็นอารมณ์ปัจจุบันเท่านั้น

๕. กายทวาริกจิตทั้งหมด ๔๖ ดวง มีโผฏฐัพพะอย่างเดียวเป็นอารมณ์ และ โผฏฐัพพะอารมณ์นั้น เป็นอารมณ์ปัจจุบัน เท่านั้น

มโนทวาริกจิต ๖๗ ดวง

๖. มโนทวาริกจิต ๖๗ ดวง มี อารมณ์ ๖ อย่าง และอารมณ์ทั้ง ๖ อย่างนั้น เป็นอารมณ์ปัจจุบัน อารมณ์ อดีต อารมณ์อนาคต และเป็นอารมณ์ กาลวิมุต พ้นจากกาลได้ตามควร.

คุณสุรินทร์ จูติปัญญา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๕๓. ทวารวินิมุตตานนฺจ ปฏิสนฺธิ-
 ภาวจฺจ จุตฺติสงฺฆาตานิ ฌพฺพิชฺชมฺปิ ยถา-
 สมฺภาวํ เยภฺยุเยน ภาวนตฺเร
 ฌทวารคฺคหิตํ ปจฺจุปปนฺนมตฺตีตํ
 ปณฺณตฺตติภฺตํ วา กมฺมกมฺมนิมิตฺตคฺคิ-
 นิมิตฺตสมฺมตฺตาลมฺพณํ โหติ.

๕๔. เตสุ จกฺขุวิญฺญาณานิ
 ยถากุภํ ฐปาทีเอเกกาลมฺพณานิเอว.

๕๓. ส่วนจิตที่พ้นจากทวาร ๑๙
 ดวง กล่าวคือจิตที่มีกิจ ๓ คือปฏิสนธิ
 ภาวังค์ และจฺติ หรือเรียกว่าปฏิสนธิจิต
 ภาวังคจิต และจฺติจิต มีอารมณ์ทั้ง ๖ อย่าง
 เป็นอารมณ์ที่สมมุติว่ากรรม กรรมนิมิต
 คตินิมิต มีอารมณ์ปัจจุบันก็มี มี
 อารมณ์อดีตก็มี มีอารมณ์ที่เป็นบัญญัติ
 ก็มี อันทวารทั้ง ๖ รับแล้ว ในภพอื่น
 โดยมากตามควรแก่การเกิด.

๕๔. บรรดาจิตเหล่านั้น จักขุ-
 วิญญาณจิตเป็นต้น มีอารมณ์แต่ละ
 อย่าง ๆ ในบรรดาอารมณ์มีรูปเป็นต้น
 อย่างเดียว ตามลำดับ คือ

- ๑. จักขุวิญญาณจิต ๒ ดวง มี
 รูปเป็นอารมณ์ เป็นอารมณ์ปัจจุบัน
 อย่างเดียว
- ๒. โสตวิญญาณจิต ๒ ดวง มี
 เสียงเป็นอารมณ์ เป็นอารมณ์ปัจจุบัน
 อย่างเดียว
- ๓. ฆานวิญญาณจิต ๒ ดวง มี
 กลิ่นเป็นอารมณ์ เป็นอารมณ์ปัจจุบัน
 อย่างเดียว

คุณสุรินทร์ ฐิติบุญญา
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๔. ชิวหาวิญญานจิต ๒ ดวง มี
รสเป็นอารมณ์ เป็นอารมณ์ปัจจุบัน
อย่างเดียว

๕. กายวิญญานจิต ๒ ดวง มี
โผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ เป็นอารมณ์
ปัจจุบันอย่างเดียว.

๕๕. มโนธาตุคิกมฺปน รูปาทิ-
ปญฺจาลมฺพน.

๕๕. อนึ่ง มโนธาตุ ๓ ดวง คือ
ปัญจทวาราวชชนะ ๑ ดวง สัมปฏิจฉันนะ
๒ ดวง มีอารมณ์ ๕ มีรูปเป็นต้น คือ
มีรูปารมณํ สัททารมณํ คันธารมณํ
รสารมณํ และโผฏฐัพพารมณํ มี
อารมณ์ปัจจุบันอย่างเดียว.

๕๖. เสสานิ กามาวจรวิปากานิ
หสนจิตตณฺจ สพฺพตาปี กามาวจรา-
ลมฺพนาเนา.

๕๖. กามาวจรวิปากที่เหลือ ๑๑
ดวง คือ สันตึรณะ ๓ มหาวิปาก ๘ และ
หสิตุปบาท ๑ รวมเป็น ๑๒ กับทวิปัญจ-
วิญญาน ๑๐ ดวง มโนธาตุ ๓ ดวง
รวมเป็น ๒๕ ดวง มีกามาวจรเป็น
อารมณ์อย่างเดียว แม้โดยประการทั้ง-
ปวง คือ มีรูปารมณํ สัททารมณํ
คันธารมณํ รสารมณํ โผฏฐัพพารมณํ
และธรรมารมณํ เป็นกามาวจรอย่างเดียว.

คุณวณิช เลิศไพศาล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๕๗. อกุลสลานิ เจว ฅาณ-
วิปยุตตคามาวจรชนานิ จ โลกุตตร-
วชฺชิตสพฺพาลมฺพนานิ.

๕๘. ฅาณสมฺปยุตตคามาวจร-
กุลสลานิ เจว ปญฺจมชฺฅานสงฺฆาตํ
อภิญฺญากุลสลนฺจ อรหฺตตมกฺคผลวชฺชิต-
สพฺพาลมฺพนานิ.

๕๙. ฅาณสมฺปยุตตคามาวจร-
กิริยานิ เจว กิริยาภิญฺญาโวฏฺฐจวนฺนฺจ
สพฺพทาปี สพฺพาลมฺพนานิ.

๕๗. จิต ๒๐ ดวง คือ
๑. อกุลสลจิต ๑๒ ดวง และ
๒. กามาวจรชนฅาณวิปยุตตจิต ๘
ดวง
มีอารมณฺ์ทั้งหมด เว้นโลกุตตร-
ธรรม ๙.

๕๘. จิต ๕ ดวง คือ
๑. กามาวจรกุสลฅาณสัมปยุตตจิต
๔ ดวง และ
๒. อภิญฺญากุสลจิตคือปญฺจมฅาน
๑ ดวง
มีอารมณฺ์ทั้งหมดเว้นอรหฺตมรรค
และอรหฺตผล.

๕๙. จิต ๖ ดวง คือ
๑. กามาวจรกิริยาฅาณสัมปยุตตจิต
๔ ดวง
๒. อภิญฺญาภิรียาจิตคือปญฺจมฅาน
๑ ดวง และ
๓. โวฏฺฐัพพนจิต คือมโนทวาราร-
วชฺชนะ ๑ ดวง
มีอารมณฺ์ทั้งหมด แม้โดยประการ
ทั้งปวง.

คุณวงษ์ เลิศไพศาล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๖๐. อรุเปสฺ ทุติยจตุตถานิ
มหกคตตาลมฺพหานิ.

๖๐. บรรดาอรุปาวจรจิต ๑๒ ดวง
อรุปาวจรจิตดวงที่สอง ๓ ดวง และ
อรุปาวจรจิตดวงที่สี่ ๓ ดวง รวม ๖ ดวง
มีมหัคตะเป็นอารมณ์.

๖๑. เสสานิ ปน มหกคตจิตตทานิ
สพฺพานิปี ปญฺจตตาลมฺพหานิ.

๖๑. ส่วนแม่มหัคตจิตที่เหลือทั้งหมด
๒๑ ดวง มีบัญญัติเป็นอารมณ์ คือ
๑. รุปาวจรจิต ๑๕ ดวง และ
๒. อรุปาวจรจิตที่เหลืออีก ๖ ดวง
คือ อรุปาวจรจิตดวงที่หนึ่ง ๓ ดวง และ
อรุปาวจรจิตดวงที่สาม ๓ ดวง
รวม ๒๑ ดวง มีบัญญัติเป็นอารมณ์.

๖๒. โลกุตฺตรจิตตทานิ นิพฺพานา-
ลมฺพหานินิติ.

๖๒. โลกุตฺตรจิต ๘ ดวง มีนิพพาน
เป็นอารมณ์ ฉะนั้นแล.

๖๓. ปญฺจวิสฺ ปรีตตมฺหิ
 ฉ จิตฺตทานิ มหกคเต
เอกวิสฺติ โวหารเ
 อฏฺฐ นิพฺพานโคจรเ.
วิสฺวานุตฺตรมฺมุตตมฺหิ
 อภฺกมคฺคผลชฺชิตเ
ปญฺจ สพฺพตฺถ ฉจฺเจติ
 สฺตตฺธา ตตฺถ สจฺจโก.

๖๓. ในอาถัมพนสังคหะนั้น สงเคราะห์
จิตโดยอารมณ์ ๗ นัย คือ :
๑. จิต ๒๕ ดวง มีอารมณ์ปรีตตะ
เท่านั้น (ได้แก่ ทวิปัญจวิญญาณ
๑๐ มโนธาตุ ๓ สันตிரณะ ๓
มหาวิบาก ๘ หสิตุปบาท ๑)
๒. จิต ๖ ดวง มีอารมณ์มหัคตะ
เท่านั้น (ได้แก่อรุปาวจรจิตดวง
ที่สอง คือ วิญญาณัญญาตน-

คุณวณิช เลิศไพศาล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

- ฌาน ๓ ดวง และอรุปาวจรจิต
ดวงที่สี่ คือ เนวสัญญานา-
สัญญายตนฌาน ๓ ดวง)
๓. จิต ๒๑ ดวง มีอารมณ์บัญญัติ
เท่านั้น (ได้แก่ รุปาวจรจิต ๑๕
ดวง อรุปาวจรจิตดวงที่หนึ่ง คือ
อากาสนัญญายตนฌาน ๓ ดวง
และอรุปาวจรจิตดวงที่สาม คือ
อากิญจัญญายตนฌาน ๓ ดวง)
๔. จิต ๘ ดวง มีอารมณ์นิพพาน
เท่านั้น (ได้แก่ โลกุตระจิต ๘
ดวง)
๕. จิต ๒๐ ดวง มีอารมณ์ทั้งหมด
เว้นโลกุตระธรรม ๘ (ได้แก่ อุกุศล
๑๒ มหากุศลญาณวิปยุต ๔
มหากิริยาญาณวิปยุต ๔ อัน
เรียกว่า กามาวจรชวนญาณ-
วิปยุตจิต)
๖. จิต ๕ ดวง มีอารมณ์ทั้งหมด
เว้นอรหัตมรรค และอรหัตผล
เท่านั้น (ได้แก่ มหากุศลญาณ-
สัมปยุต ๔ อภิญาญากุศล ๑)
๗. จิต ๖ ดวง มีอารมณ์ทั้งหมด
(ได้แก่ มหากิริยาญาณสัมปยุต

คุณวรวงษ์ เลิศไพศาล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๔ อภิญาณาภิรียาคือบัญญัติ
๑ ไวยากรณ์พะนะ ๑).

วัตตูลังคห

วัตตูลังคหะ

แสดงวัตตูล ๖

๖๔. วัตตูลังคห วัตตูลนิ นาม
จักขุ โสตะ ฆานัน ชิวหา กาโย
หทยวัตตูล เจติ ฉพพิธานิ ภาวนุติ.

๖๔. ในวัตตูลังคหะ ชื่อว่า วัตตูล มี

๖ ประการ คือ

- ๑. จักขุ ได้แก่ นัยน์ตา
- ๒. โสตะ ได้แก่ หู
- ๓. ฆานนะ ได้แก่ จมูก
- ๔. ชิวหา ได้แก่ ลิ้น
- ๕. กาย ได้แก่ ร่างกาย และ
- ๖. หทัยวัตตูล ได้แก่ หัวใจ.

๖๕. ตานิ ปน กามโลเก
สพฺพานิปี ลพฺภนุติ.

๖๕. กัวัตตูลทั้ง ๖ นั้น ในกามภุมิ ๑๑
ภุมิ ได้วัตตูลทั้งหมด คือ ทั้ง ๖ ประการ.

๖๖. รูปโลเก ปน ฆานาทิตฺตยํ
นตฺถิ.

๖๖. แต่ในรูปภุมิ ๑๖ ภุมิ ไม่มีวัตตูล
๓ มีฆานนะเป็นต้น มีแต่เพียงวัตตูล ๓ คือ
จักขุ โสตะ และหทัยวัตตูลเท่านั้น.

๖๗. อรูปโลเก ปน สพฺพานิปี น
สวฺชิชฺชนุติ.

๖๗. ส่วนในอรูปภุมิ ๔ ภุมิ ไม่มี
ทั้งหมดเลย.

คุณวงษ์ เลิศไพฑูริย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๖๘. ตตถ ปญจ วิญญาณธาตุโย
ยถากุภัม เอกนุเตน ปญจ ปสาทตถุณี
นิสฺสาเยว ปวตฺตนฺติ

๖๙. ปญจทวาราวชฺชนสมฺปฺพิจฺจนฺ-
สงฺฆาตา ปน มโนธาตุ หยํ
นิสฺสิตาเยว.

๗๐. ตถาวเสสา มโนวิญญาณ-
ธาตุสงฺฆาตา จ สนฺตีรณมหาวิปาก-
ปฺปฺภิมทวยปฺรหมมคฺคหสนฺรูปาวจรวเสน
หยํ นิสฺสาเยว ปวตฺตนฺติ.

๗๑. อวเสสา กุสลากุสลกิริยา-
นุตฺตรวเสน ปน นิสฺสาย วา อนิสฺสาย
วา.

๖๘. บรรดาวัตถุทั้ง ๖ นั้น ปัญญา-
วิญญาณธาตุ ๑๐ ดวง อาศัยประสาท-
วัตถุ ๕ เท่านั้น เป็นไปโดยส่วนเดียว
ตามลำดับ.

๖๙. ส่วนมโนธาตุ ๓ ดวง กล่าวคือ
ปัญญาทวาราวชชนะ ๑ ดวง และสัมปฺพิจ-
ฉินฺนะ ๒ ดวง อาศัยหทัยวัตถุเท่านั้น
เป็นไป.

๗๐. ธรรมคือจิตที่เรียกว่า มโน-
วิญญาณธาตุที่เหลืออีก ๓๐ ดวง คือ
สันตีรณะ ๓ มหาวิปาก ๘ ปฺปฺภิมจิต ๒
โสตาปัตติมรรคจิต ๑ หสิตุปบาท ๑ และ
รูปาวจรจิต ๑๕ อาศัยหทัยวัตถุเท่านั้น
เป็นไปเหมือนกัน.

๗๑. จิตที่เหลืออีก ๔๒ ดวง คือ
โลกียกุศลจิต ๑๒ (ได้แก่ กามาวจรกุศล
๘ อรูปาวจรกุศล ๔) อกุศลจิต ๑๐ (เว้น
ปฺปฺภิมะ ๒) กิริยาจิต ๑๓ (ได้แก่ มโน-
ทวาราวชชนะ ๑ มหากิริยา ๘ อรูปา-
วจรกิริยา ๔) และโลกุตฺรจิต ๗ (เว้น
โสตาปัตติมรรค) ย่อมอาศัยหทัยวัตถุบ้าง
ไม่อาศัยบ้าง.

คุณวงษ์ เดิศไพศาล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๗๒. อรูปวิปากวเสน หทย
อนิสสาเยว ปวตฺตนุตฺติ.

๗๒. ส่วนจิต ๔ ดวง คือ อรูปา-
วจรวิปาก ๔ ไม่อาศัยหทัยวัตถุเลย ย่อม
เป็นไปได้ ฉะนี้แล.

๗๓. ฉวตฺตุนิสฺสิตา กามะ
สฺสุตฺต รุเป จตฺตพฺพิธา
ติวตฺตุนิสฺสิตารุเป
ธาเตวากานิสฺสิตา มตา.

๗๓. ในกามภพ (๑๑) ท่านกล่าว
วิญญานธาตุ, ๗ อย่าง อาศัยวัตถุ
๖, ในรูปภพ (๑๕ เว้นอสัญญีภพ)
กล่าววิญญานธาตุ ๔ อย่าง อาศัย
วัตถุ ๓, ในอรุภพ (๔) กล่าว
วิญญานธาตุอย่างเดียว ไม่อาศัย
วัตถุเลย.

๗๔. เตจจตฺตาฬิส นิสฺสาย
เทวจตฺตาฬิส ชายเร
อนิสฺสาย จ นิสฺสาย
ปาการุปฺปา อนิสฺสิตาติ.

๗๔. จิต ๔๓ ดวง อาศัยวัตถุ ๖ จึงเกิด
ได้, จิต ๔๒ ดวง อาศัยและไม่
อาศัยหทัยวัตถุก็เกิดได้, อรูปา-
วจรวิปากจิต ๔ ดวง ไม่อาศัย
หทัยวัตถุเลยเกิดได้.

อิติ อภิธมฺมตฺตสฺงคเห
ปฺกิตฺตณฺทสฺงคหฺวิภาโค นาม ตติโย
ปฺริจฺเจโท.

ประเภทที่ ๓ ชื่อว่า ปกิณกสังคหวิภาค
ในปกรณ์อภิธัมมัตถสังคหะ
จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้แล.

คุณวรงค์ เลิศไพศาล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๓. ปกิณณกปริจเจทวณณนา

๑. อิทานิ ยถาวุตตทานัน จิตต-
เจตสิกานัน เวทนาทวิภาคโต ตตฺตเวทนา-
ทิกเภทภินฺนจิตตูปปาทวิภาคโต จ
ปกิณณกสงฺกหํ ทสฺเสตุ "สมฺปยุตฺตา
ยถาโยคนฺ"ติอาทิมารทุธฺ.

ยถาโยคํ สมฺปยุตฺตา จิตฺตเจตสิกานํ ชมฺมา
สภาวโต อตฺตโน อตฺตโน สภาววเสน
เอกุนนวุตฺติวิธมฺปิ จิตฺตํ อารมฺมณ-
วิชานนสภาวสามญฺเณน เอกวิธํ,
สพฺพจิตฺตสาธาโรณํ ผสฺโส ผุสนสภาวเณ
เอกวิธิตฺติอาทินา เตปฺลยฺณาส โหนฺติ.

๒. อิทานิ เตสํ ชมฺมานัน ยถารหํ
เวทนา ๗เปช วตฺตุโต สงฺกโห นาม
เวทนาสงฺกหาทินามโก ปกิณณกสงฺกโห
จิตตูปปาทวเสนเนว ตตฺตเวทนาทิกเภท-
ภินฺนจิตตูปปาทานัน วเสนเนว น กตฺตจि
ตฺติวเรเน นียเต อุปนียเต, อาทริยตีติ

๓. พรรณนาปกิณณกปริเนท

๑. บัดนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์จะ
แสดงปกิณณกสังคหะแห่งจิต และเจตสิก
ตามที่ได้กล่าวแล้ว โดยจำแนกเป็น
เวทนาเป็นต้น และโดยจำแนกเป็น
จิตตูปบาท อันต่างโดยความต่างแห่ง
เวทนาเป็นต้นนั้น ๆ จึงเริ่มคำว่า "ธรรม
คือจิตและเจตสิกประกอบกันได้ตามควร"
ดังนี้เป็นต้น.

ธรรม คือจิตและเจตสิกประกอบกันได้
ตามควร ว่าโดยสภาวะ คือ โดยอำนาจ
สภาวะของตน ๆ มี ๕๓ โดยนัยมีอาทิว่า
จิตแม้มี ๘๘ ดวง ก็เป็น ๑ ดวง โดย
สภาวะอันเสมอกัน คือรู้แจ้งซึ่งอารมณ์
ผัสสะอันทั่วไปแก่จิตทุกดวง ก็เป็น
๑ ดวง โดยภาวะคือการถูกต้อง.

๒. บัดนี้ ข้าพเจ้าจะแสดงอธิบาย
ว่า จะเข้าไปแสดง คือ นำเอาธรรม
เหล่านั้นมาจัดเข้าเป็นสังคหะ มีชื่อว่า
เวทนาสังคหะ ๑ เหตุสังคหะ ๑ กิจจ-
สังคหะ ๑ ทวารสังคหะ ๑ อาลัมพน-
สังคหะ ๑ วัตถุสังคหะ ๑ คือ จัดเป็น

คุณวรงค์ เลิศไพศาล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อตฺโถ.

ปกิณกสังคหะ มีชื่อว่าเวทนาสังคหะ เป็นต้น ด้วยอำนาจจิตตูปบาทนั้นเทียว คือ ด้วยอำนาจจิตตูปบาทอันต่างโดยความต่างแห่งเวทนาเป็นต้นนั้น ๆ นั้นเทียวหาใช่จะแสดงจัดเป็นสังคหะ โดยเว้นจากจิตตูปบาทเหล่านั้นในที่ไหน ๆ ไม่.

เวทนาสงฺคหาวณฺณนา

พรรณนาเวทนาสังคหะ

๓. ตตฺถาติ เตสุ ฉฺสุ สงฺคเหสุ.

๓. บทว่า ตตฺถ แปลว่า บรรดาสังคหะทั้ง ๖ นั้น.

สุขาภิเวทนานันฺ ตสฺสทตฺตจิตฺตูปฺปาทานณฺจ วิภาควเสณ สงฺคโห เวทนาสงฺคโห.

การรวมเวทนามีสุขเป็นต้น และจิตตูปบาทอันสหรัคตด้วยเวทนาเหล่านั้น ด้วยสามารถแห่งการจำแนก ชื่อว่า เวทนาสังคหะ.

ทุกฺขโต จ สุขโต จ อณฺฎา อทฺทกฺขมสุขาติ^๑ ม-การากมวเสณ.

เวทนาอื่นจากทุกฺขและสุข ท่านเรียกว่า อทฺทกฺขมสุข ด้วยอำนาจลง ม อักษรอาคม.

^๑ ไป. อิตฺสทฺโท นคฺฉิ.

คุณวงษ์ เลิศไพศาล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อภิธรรมัตถกสังคหะและอภิธรรมตถกาวณฺณนา.ป-ท.๑-๑๖

นनु จ “เทวมา ภิกขเว เวทนา
สุขา ทุกขา”ติ วจนโต เทว เอ
เวทนาติ ?

สจฺจํ, ตมฺปน อนวชฺชปฏฺชิกํ อทุกฺขมสฺสํ
สฺสขเวทนายํ, สววชฺชปฏฺชิกณฺจํ ทฺกฺข-
เวทนายํ สงฺคเหตุว วุตฺตํ. ยมฺปิ
กตฺถจฺจํ สฺสฺสฺสฺสํ “ยงฺกิณฺจํ เวทฺยิตฺตํ
อิทเมตฺถ ทฺกฺขสฺสฺส”ติ วจฺนํ, ตํ
สงฺขารทฺกฺขตาย สพฺพเวทนายํ ทฺกฺข-
สภาวตฺตว วุตฺตํ.

ยถาห “สงฺขารานิจฺจํ อานนฺท มยา
สนฺธาย ภาสิตํ สงฺขารวิปริณามตณฺจ
ยงฺกิณฺจํ เวทฺยิตฺตมิตฺถ ทฺกฺขสฺสฺส”ติ.
ตสฺมา ติสฺสฺสฺสเว เวทนาติ ทฺกฺขพฺพา.
เตนาห^๒ ภควา “ติสฺสฺส อีมา ภิกขเว
เวทนา สุขา ทุกขา อทุกฺขมสฺสา”ติ.

ถามว่า ก็เวทนามี ๒ เท่านั้น โดย
พระบาลีว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เวทนา
๒ อย่างเหล่านี้ คือ สุข ๑ ทุกข์ ๑” ดังนี้
มีใช่หรือ ?

เฉลยว่า จริง แต่พระบาลีนั้น ตรัสรวม
อทุกขมสุขอันเป็นไปในฝ่ายอนวัชระเข้าใน
สุขเวทนา และอทุกขมสุขอันเป็นไปในฝ่าย
สววัชระเข้าในทุกข์เวทนา. แม้พระบาลี
บางพระสูตรว่า “ความเสวยอารมณ์
อย่างใดอย่างหนึ่ง นี้พึงเป็นทุกข์ ในที่นี้”
ดังนี้ ก็ตรัสเพราะเวทนาทั้งปวงมีทุกข์
เป็นสภาพ โดยความที่สังขารเป็นทุกข์.

ข้อนี้ สมดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า
“ดูกรอานนท เราหมายถึงความไม่เที่ยง
แห่งสังขาร และความแปรปรวนแห่ง
สังขาร จึงกล่าววว่า ความเสวยอารมณ์
อย่างใดอย่างหนึ่ง นี้พึงเป็นทุกข์ในที่นี้”
ดังนี้. เพราะเหตุฉะนั้น พึงเห็นว่า เวทนา
มี ๓ นั้นเทียว. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มี
พระภาคจึงตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย

^๑ ส. สท. ๑๘/๒๖๘.

^๒ ส. สท. ๑๘/๒๕๕.

คุณวรวงษ์ เลิศไพศาล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เวทนามี ๓ คือ สุข ทุกข์ อทุกขมสุข”
ดังนี้.

เอวํ ติวริชา ปเนตา อินฺทริยเทสหายํ
“สุขินฺทริยํ ทุกฺขินฺทริยํ โสมนสฺสสินฺทริยํ
โทมนสฺสสินฺทริยํ อุกฺเบกฺขินฺทริยนฺ”ติ
ปณฺจธา เทลิตาติ ตํวเสนาเปตฺถ วิภาคํ
ทสฺเสตฺถุ “สุขํ ทุกฺขนฺ”ติอาทิ วุตฺตํ.
กายิกมานสิกฺสาตาสาทเภทโต हि सुखं
ทุกฺขญจ ปจฺเจกํ ทฺวิชา วิภเชตฺวา
“สุขินฺทริยํ โสมนสฺสสินฺทริยํ ทุกฺขินฺทริยํ
โทมนสฺสสินฺทริยนฺ”ติ เทลิตา.

แต่เวทนาเหล่านี้ แม้มี ๓ ประการอย่างนี้
ในอินทริยเทศนาทรงแสดงไว้ ๕ ประการ
คือ “สุخينทริยํ ทุกฺخينทริยํ โสมนัส-
สินทริยํ โทมนัสสินทริยํ อุกฺเบกฺخينทริยํ”
เพราะฉะนั้น ท่านประสงคฺจะแสดงวิภาค
ในเวทนาสังคหะนี้ แม้ด้วยอำนาจแห่ง
อินทริยเหล่านั้น จึงกล่าวว่่า “สุขเวทนา
ความสวຍอารมณฺเป็นสุข ทุกฺขเวทนา
ความสวຍอารมณฺเป็นทุกฺข์” ดังนี้เป็นต้น.
จริงอยู่ พระผู้มีพระภาค ทรงจำแนกสุข
และทุกฺข์แต่ละอย่างเป็น ๒ ประการ โดย
ความต่างแห่งความสำราญ และความ
ไม่สำราญทางกายและทางใจ แล้วทรง
แสดงว่่า “สุخينทริยํ โสมนัสสินทริยํ
ทุกฺخينทริยํ โทมนัสสินทริยํ” ดังนี้.

อฺุกฺเปกฺขา ปน เกทาภาวโต
อฺุกฺเบกฺขินฺทริยนฺติ เอกธาว. ยถว हि
सुखतुक्खानि ओणुण्णा कयसुस
อนुकुคหฺมุปฺมาตญจ กโรนฺติ, ओणुण्णा
มนโส, न ओम्पेक्खा, तस्मा सा
एकधाव तेलिता. देनाहु प्राराना :

ส่วนอุเบกขาทรงแสดงไว้ประการเดียว
เท่านั้นว่่า อุเบกฺخينทริยํ เพราะไม่มี
ความต่าง. เหมือนอย่างว่่า สุขและทุกฺข์
กระทำความสนับสนุนและความเบียด-
เบียนแก่กาย โดยประการอื่น และ
กระทำแก่ใจ โดยประการอื่น ฉนฺใจ

คุณวณิชฺ เลิศไพศาล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อภิธรรมมัตถสังคหะและอภิธรรมมัตถวิภาวัญญา.ป-ท.๑-๑๖

อุเบกขา หากกระทำฉนั้นไม่ ฉะนั้น
อุเบกขานั้น จึงทรงแสดงไว้ประการเดียว
เท่านั้น. ด้วยเหตุฉนั้น พระโบราณณาจารย์
ทั้งหลายจึงกล่าวว่า :

“กายิกั มานสั ทุกขั
สุขญโจเปกขเวทนา.
เอกมานสมเวติ
ปณจชิณฺหุริยเภทโต”ติ.

“เวทนามีโดยความต่างแห่งอินทรีย์
๕ ประการ คือ ทุกข์ทางกาย ๑
ทุกข์ทางใจ ๑ สุขทางกาย ๑ สุข
ทางใจ ๑ ที่มีทางใจอย่างเดียว
เท่านั้น ก็คืออุเบกขาเวทนา” ดังนี้.

ตตถ อิญฺจโผฏฺฐพฺพานุภาวนลกฺขณั
สุขั. อนิญฺจโผฏฺฐพฺพานุภาวนลกฺขณั
ทุกฺขั. สภาวโต, ปริกฺกุปโต วา
อิญฺจานุภาวนลกฺขณั โสมนสุตฺ. ตถา
อนิญฺจานุภาวนลกฺขณั โทมณสุตฺ.
มขฺมตฺตตานุภาวนลกฺขณา อุเปกฺขา.

บรรดาเวทนาทั้ง ๕ นั้น สุข มี
ลักษณะเสวยโผฏฐัพพะที่น่าปรารถนา.
ทุกข์ มีลักษณะเสวยโผฏฐัพพะที่ไม่
น่าปรารถนา. โสมนัส มีลักษณะเสวย
อารมณ์ที่น่าปรารถนาโดยสภาวะหรือโดย
ปริกัปป โทมณัส มีลักษณะเสวยอารมณ์
ที่ไม่น่าปรารถนาอย่างนั้น. อุเบกขา มี
ลักษณะเสวยอารมณ์เป็นมัธยัสถ์ (เป็น
กลาง ๆ).

๕. จตฺตจตฺตาทิส ปจฺเจกั โลกีย-
โลกุตฺตรเวทเน เอกาทสวิตฺตทา.

๕. มหัตตจิตและโลกุตระจิต ชื่อว่า
๔๔ ดวง เพราะฉนั้นจิตแต่ละอย่างมี
๑๑ ดวง โดยความต่างแห่งโลกียะและ
โลกุตระ.

คุณวงษ์ เลิศไพศาล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๗. เสถานีติ สุขทุกข์โสมนัส-
โทมนัสสหคเตหิ อวเสธานี อกุสลโต ฉ
อเหตุกโต จุฑทส กามาวจรโสมณโต
ทวาทส ปญจมชฎานิกานิ เตวีสาติ
สพพานิปี **ปญจปณฺหาส.**

๗. คำว่า **จิตที่เหลือ** ได้แก่ จิต
อันเหลือลงจากจิตสหคตด้วยสุข ทุกข์
โสมนัส และโทมนัส **แม้ทั้งหมด ๕๕ ดวง**
คือ ฝ่ายอกุศลจิต ๖ ดวง ฝ่ายอเหตุกจิต
๑๔ ดวง ฝ่ายกามาวจรโสมณจิต ๑๒
ดวง ปญจมชฎานิกจิต ๒๓ ดวง.

เวทนาสุขทวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาเวทนาสังคหะ จบ.

เหตุสังคหวณฺณนา

พรรณนาเหตุสังคหะ

๑๐. โลภาทิเหตุนํ วิภาควเสน
ตํสมฺปยุตฺตาทินํ^๑ วเสน จ สงฺคโ
เหตุสังคโ.

๑๐. การรวมเหตุมีโลภะเป็นต้น ด้วย
อำนาจการจำแนก และด้วยอำนาจแห่ง
ธรรมอันสัมปยุต ด้วยเหตุเหล่านั้น
เป็นต้น **ชื่อว่า เหตุสังคหะ.**

เหตุโย นาม ฉพฺพิธา ภาวนตีติ
สมฺพนฺโร.

สัมพันธ์ความว่า **ชื่อว่า เหตุมี ๖ ประ-**
การ.

เหตุภาโว ปน เนสํ สมฺปยุตฺตานํ
สุปฺติญฺฐิตภาวสาธนสงฺขาโต มฺลภาโว.

ภาวะแห่งเหตุ ก็คือ ภาวะแห่งเหตุเหล่านี้นั้นเป็นมูล กล่าวคือ ให้สำเร็จความที่

^๑ ก. ตํสมฺปยุตฺตคานนติ ทิสฺสคิ. ฉ. ตํสมฺปยุตฺตวเสน.

อภิธรรมัตถกสังคหะและอภิธรรมัตถกวิภาวินีฎีกา.ป-ท.๑-๑๖

คุณวรงค์ เอศไพศาล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สัมปยุตธรรมทั้งหลายเป็นสภาพ ตั้งมั่น แล้วด้วยดี.

ลทุชเหตุปุจจยา หิ ธมฺมา วิรุฬฺหมุลา
 วย ปาทปา ทิรา โหนฺติ, น
 อเหตุกา วย ชลตเล เสवालสทิสสา.
 เอวญจ กตฺวา เอเต มฺลสทิสตาย
 “มฺลानी”ติ จ วุจฺจนฺติ. อปรเ ปน
 “กุสลาทีนํ กุสลาทีภาวสาธนํ เหตุ-
 ภาโว”ติ วทนฺติ, เอวํ สติ เหตุโน
 อตฺตโน กุสลาทีภาวสาธโน อญฺเ
 เหตุ มกฺคิตฺตพฺโพ สียา. อถ เสส-
 สมฺปยุตฺตเหตุปฏฺิพฺพุโร เตสํ กุสลาที-
 ภาโว, เอวมฺปิ โมมฺหจิตฺตสมฺปยุตฺตสฺส
 เหตุโน อกุสลาภาโว อปฺปฏฺิพฺพุโร
 สียา. อถสฺส สภาวโต อกุสลาภาโว
 สียา, เอวํ สติ เสสเหตุนฺมฺปิ สภาวโต
 กุสลาทีภาโวติ เตสํ วย สมฺปยุตฺต-
 ธมฺมานมฺปิ โส เหตุปฏฺิพฺพุโร น สียา.
 ยทิ จ เหตุปฏฺิพฺพุโร กุสลาทีภาโว,
 ตทา อเหตุกานํ อพฺยาगतภาโว น
 สียาติ อลฺมตีปฺพิเนน.^๑ กุสลาทีภาโว

จริงอยู่ ธรรมทั้งหลายได้ปัจจัยอันเป็น
 เหตุแล้ว ย่อมเป็นสภาพมั่นคงจุดต้นไม่มี
 รากเหง้าอันงอกงามแล้ว ฉะนั้น หากเป็น
 เหมือนอย่างธรรมอันเป็นเหตุกะ ซึ่ง
 เป็นเช่นกับสาหร่ายบนพื้นน้ำจะนั้นไม่ ก็
 เพราะอธิบายอย่างนี้ เหตุทั้ง ๖ นี้ จึง
 เรียกว่า “มูล” ด้วย เพราะเป็นเช่นกับ
 รากเหง้า. แต่อาจารย์อีกพวกหนึ่ง
 กล่าวว่า “การให้สำเร็จความเป็นกุศล
 เป็นต้น แห่งกุศลเป็นต้น ชื่อว่า ภาวะ
 แห่งเหตุ”, เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็จำเป็นต้องค้นหา
 เหตุอื่นอันให้สำเร็จความเป็นกุศลเป็นต้น
 ของตนแห่งเหตุทั้งหลาย. ถ้าว่า ความ
 ที่เหตุเหล่านั้น เป็นกุศลเป็นต้น เนื่องด้วย
 สัมปยุตเหตุอันเหลือ, แม้เมื่อเป็นอย่างนี้,
 ความที่เหตุอันสัมปยุตด้วยโมมฺหจิตเป็น
 อกุศล ก็จะไม่พึงไม่เนื่อง (ด้วยเหตุอันให้
 สำเร็จชื่อ). ถ้าว่า ความที่เหตุอันสัมปยุต
 ด้วยโมมฺหจิตนั้น พึงเป็นอกุศลโดยสภาพ,

^๑ อ. ...นินฺนปีพฺพนน.

คุณวรงค์ เลิศไพศาล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปน กุสลากุศลานํ โยนิโสโยนิโส-
 มนสิการปฏิพัฑฺโธ. ยถาห “โยนิโส
 ภิกขเว มนสิกรโธโต อนุปปนฺหา เจว
 กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺหา จ
 กุสลา ธมฺมา อภิวทฺตฺตฺนตี” ตีอาทิ,
 อพฺยาगतานํ ปน อพฺยาगतภาโว
 นีรานุสยสนฺตานปฏิพัฑฺโธ กมฺมปฏิพัฑฺโธ
 อวิปากสภาวะปฏิพัฑฺโธ จาติ ทฎฺฐพฺพํ.

เมื่อเป็นอย่างนี้ แม้เหตุอันเหลือก็จะพึง
 เป็นกุศลเป็นต้นโดยสภาพ เหตุอันความ
 ที่แม่สัมปยุตธรรมทั้งหลายเป็นกุศลเป็นต้น
 นั้น ไม่พึงเนื่องด้วยเหตุ จุดความที่เหตุ
 เหล่านั้น เป็นกุศลเป็นต้น. ก็ถ้าว่า ความ
 เป็นกุศลเป็นต้นเนื่องด้วยเหตุ เวลานั้น
 อเหตุกะทั้งหลาย ก็จะไม่พึงเป็นอภัยกฤต
 เพราะฉะนั้น ไม่ต้องคาดคั้นนัก. แต่
 ความเป็นกุศลเป็นต้นแห่งกุศลและอกุศล
 เนื่องด้วยโยนิโสมนสิการ และอโยนิโส-
 มนสิการ. เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาค
 ตรัสไว้ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคล
 กระทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย
 กุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น
 และกุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อม
 เจริญยิ่งขึ้น” ดังนี้เป็นต้น, แต่พึงเห็นว่า
 ความที่อภัยกฤตธรรมทั้งหลายเป็นอภัย-
 กฤต เนื่องด้วยสันดาน อันปราศจาก
 อนุสัย เนื่องด้วยกรรม และเนื่องด้วย
 สภาวะอันหาวิบากมิได้.

อภิธรรมมัตตสังคหะและอภิธรรมมัตตภาวนานุกรณ.ป-ท.๑-๑๖

^๑ อจ. เอก. ๒๐/๑๕.

คุณวณิช เลิศไพศาล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๑๖. อิทานิ เหตุน์ ชาตិเภทํ
ทสฺเสตํ “โลภ โทโส จ”ติอาทิ วุคฺคํ.

เหตุสงฺกหาวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

กิจฺจสงฺกหาวณฺณนา

๑๘. ปฏิสฺนฺธาทีนํ กิจฺจานํ
วิภาควเสน ตํกิจฺจวนฺตानญจ
ปริจฺเฉทวเสน สงฺคโห กิจฺจสงฺคโห.

ภวโต ภวสฺส ปฏิสฺนฺธานํ ปฏิสฺนฺธิ-
กิจฺจํ.

อวิจฺเฉทปวตฺติเหตุภาเวन ภวสฺส
องฺคภาโว ภวฺงฺคกิจฺจํ.

อวชฺชนกิจฺจาทินิ เภฏฺฐา วุคฺตวจนฺตภา
นุสฺสारेณ ยถารหํ โยเชตพฺพทานิ.

๑๖. บัดนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์
จะแสดงความต่างชาติแห่งเหตุทั้งหลาย
จึงกล่าวคำว่า อกุศลเหตุ มี ๓ ประการ
คือ โลภะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑ ดังนี้
เป็นต้น.

พรรณนาเหตุสงฺคหะ จบ.

พรรณนากิจฺจสงฺคหะ

๑๘. การรวมกิจมีปฏิสนธิเป็นต้น
ด้วยสามารถแห่งการจำแนกและรวมจิต
อันมีกิจเหล่านั้น ด้วยสามารถแห่ง
การกำหนด ชื่อว่า กิจฺจสงฺคหะ.

การสืบต่อภพจากภพ ชื่อว่า ปฏิสฺนฺธิกิจ.

ความเป็นองค์แห่งภพโดยความเป็นเหตุ
เป็นไปไม่ขาดสาย ชื่อว่า ภวฺงฺคกิจ.

อวชฺชนกิจเป็นต้น บัณฑิตพึงประกอบ
ตามควรโดยแนวอรรถแห่งคำที่กล่าวแล้ว
ในหนังสือ.

คุณวงษ์ เลิศไพศาล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อารมฺมณํ ตตฺถกิจฺจสาธนาเวสน
อนกกุชตฺตํ เอกกุชตฺตํ ภา ชวมาณสฺส
วिय ปวตฺติ **ชวณกิจฺจ**.

ความเป็นไปแห่งจิต (อันเป็นไปรวดเร็ว)
ดุจแล่นไป หลายครั้งหรือครั้งเดียว ด้วย
อำนาจให้สำเร็จกิจนั้น ๆ ในอารมณ์ ชื่อว่า
ชวณกิจ.

ตตฺถชวณคฺคหิตารมฺมณสฺส อารมฺมณณฺดรณ
ตทการมฺมณกิจฺจ.

การกระทำอารมณ์ที่ชวณะนั้น ๆ รับแล้ว
ให้เป็นอารมณ์ ชื่อว่า **ตทการมฺมณกิจ**.

นิพฺพตฺตภาวโต ปริคพนํ จุติกิจฺจ.

การเคลื่อนจากภพที่บังเกิดแล้ว ชื่อว่า
จุติกิจ.

๑๙. อิมานิ ปน กิจฺจจา
นินวเสน ปากฺขานิ โหนตฺติ ตนฺหา
นิปภทโต ทสฺเสตฺตํ **“ปฏิสนฺธิ”** ตีอาทิจ วุตฺต.

๑๙. กิจเหล่านี้ ย่อมปรากฏด้วย
อำนาจแห่งฐาน เพราะฉะนั้น บัดนี้
ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดงฐานนั้น โดย
ประเภท จึงกล่าวคำว่า **“ปฏิสนธิฐาน”**
เป็นต้น.

ตตฺถ ปฏิสนฺธิยา จานํ **ปฏิสนฺธิฐานํ**.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า ปฏิสนธิฐาน
เป็นต้นนั้นต่อไป. ฐาน (คือที่ตั้ง) แห่ง
ปฏิสนธิ ชื่อว่า **ปฏิสนธิฐาน**.

กามํ ปฏิสนฺธิวินิมุตฺตํ จานํ นาม
นตฺติ, สุขคฺคหณตฺตมฺปน **“สิลาปฺตต-**
กสฺส สรรนุ” ตีอาทิสฺส วिय อภเทปิ
ภทปริกปฺพนาติ ทฺฐจฺพ.

ชื่อว่าฐานที่พ้นไปจากปฏิสนธิ ย่อมไม่มี
ก็จริง ถึงอย่างนั้น พึงเห็นว่า เพื่อ
ถือเอาง่าย แม้เมื่อไม่มีการแยกกัน ก็
กำหนดความแยกไว้จุดในประโยคว่า **“ตัว**
แห่งลูกหิน” เป็นต้น.

คุณวณิช เลิศไพศาล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอวํ เสเสสุปิ.

ทสฺสนาทีนํ ปญฺจนุํ วิญญาณานํ
จानํ ปญฺจวิญญาณฐานํ. อาทิสทฺทเท
สมฺปฏิจฺจนฺนาทีนํ สงฺคโ.

ตตฺถ จุติภวฺจกานํ อนุตฺรา
ปฏิสนฺธิฐานํ. ปฏิสนฺธิอาวชฺชนานํ
ชวนาวชฺชนานํ ตทารมฺมณาवชฺชนานํ
โวฏฺฐพฺพนาวชฺชนานํ กทาจิ ชวนฺจฺจตี
ตทารมฺมณจฺจตีเนญจ อนุตฺรา
ภวฺจกฐานํ. ภวฺจกปญฺจวิญญาณานํ
ภวฺจกชวนาเนญจ อนุตฺรา อาวชฺชนฐานํ.

ปญฺจทวาราวชฺชนสมฺปฏิจฺจนฺนา
อนุตฺรา ปญฺจวิญญาณฐานํ.

ปญฺจวิญญาณสนฺตีรณานมนฺตฺรา
สมฺปฏิจฺจนฺนฐานํ.

สมฺปฏิจฺจนฺนโวฏฺฐพฺพนานมนฺตฺรา
สนฺตีรณฐานํ.

แม้ในฐานะที่เหลือ ก็พึงเห็นอย่างนี้.

ฐานแห่งวิญญาณ ๕ มีทัสสนะเป็นต้น
ชื่อว่า ปญฺจวิญญาณฐาน. ด้วย อาทิสทฺท
รวมสัมปฏิจฉันนะเป็นต้นด้วย.

บรรดาฐานทั้ง ๑๐ นั้น ระหว่าง
จุติกับภวํจก ชื่อว่า ปฏิสนธิฐาน.
ระหว่างปฏิสนธิกับอาวัชชนะ ระหว่าง
ชวนะกับอาวัชชนะ ระหว่างตทาลัมพะ
กับอาวัชชนะ ระหว่างโวฏฐัพพะกับ
อาวัชชนะ บางคราวก็ระหว่างชวนะกับ
จุติ และระหว่างตทาลัมพะกับจุติ ชื่อว่า
ภวํจกฐาน. ระหว่างภวํจกกับปญฺจ-
วิญญาณ และระหว่างภวํจกกับชวนะ
ชื่อว่า อาวัชชนฐาน.

ระหว่างปญฺจทวาราวชฺชนะกับสัมปฏิจ-
ฉันนะ ชื่อว่า ปญฺจวิญญาณฐาน.

ระหว่างปญฺจวิญญาณกับสนฺตีรณะ
ชื่อว่า สัมปฏิจฉันนฐาน.

ระหว่างสัมปฏิจฉันนะกับโวฏฐัพพะ
ชื่อว่า สนฺตีรณฐาน.

คุณวณฺโณ เลิศไพศาล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สนฺติริณชวณานํ, สนฺติริณภวํคานญจ
อนฺตรา โวฏฐัพพณฺฐานํ. โวฏฐัพพณ-
ตทารมฺมณานํ โวฏฐัพพณภวํคานํ
โวฏฐัพพณจฺตินํ มโนทวาราวชฺชน-
ตทารมฺมณานํ มโนทวาราวชฺชน-
ภวํคานํ มโนทวาราวชฺชนจฺตินญจ
อนฺตรา ชวณฺฐานํ.

ระหว่างสันติริณะกับชวณะ และระหว่าง
สันติริณะกับภวํค์ ชื่อว่า โวฏฐัพพณ-
ฐาน. ระหว่างโวฏฐัพพณะกับตทาลัมพะ
ระหว่างโวฏฐัพพณะกับภวํค์ ระหว่าง
โวฏฐัพพณะกับจฺติน ระหว่างมโนทวาราว-
ชฺชนะกับตทาลัมพะ ระหว่าง
มโนทวาราวชฺชนะกับภวํค์ และ
ระหว่างมโนทวาราวชฺชนะกับจฺติน ชื่อว่า
ชวณฐาน.

ชวณภวํคานํ ชวณจฺตินญจ อนฺตรา
ตทารมฺมณฺฐานํ.

ระหว่างชวณะกับภวํค์ และระหว่างชวณะ
กับจฺติน ชื่อว่า ตทาลัมพณฐาน.

ชวณปฏิสนฺธินํ ตทารมฺมณปฏิสนฺธินํ
ภวํคปฏิสนฺธินํ ภา อนฺตรา จฺตិณฺฐานํ
นาม.

ระหว่างชวณะกับปฏิสนธิ ระหว่าง
ตทาลัมพะกับปฏิสนธิ หรือระหว่าง
ภวํคกับปฏิสนธิ ชื่อว่า จฺตินฐาน.

๒๐. เทว อูปฺเภฺกฺชาสหคตสนฺติริณานิ
สุขสนฺติริณสุส ปฏิสนฺธิวสปฺปวตฺติ
สภาวาภาวโตติ อธิปฺปาโย.

๒๐. อธิบายว่า ที่ท่านถือเอา
สันติริณจิตสหคตด้วยอุเบกขา ๒ ดวง
เพราะสันติริณจิตสหคตด้วยโสมนัสไม่มี
มีสภาพเป็นไปด้วยอำนาจปฏิสนธิ.

เอวญจ กตฺวา ปญฺฐานเณ “อูปฺเภฺกฺชา-
สหคตํ ฐมฺมํ ปฏิจฺจุจ อูปฺเภฺกฺชาสหคโต
ฐมฺโม อูปฺปชฺชติ น เหตุปฺจจฺยา”ติ
เอวมาคตสุส อูปฺเภฺกฺชาสหคตปทสุส

และเพราะอธิบายอย่างนี้ ในปฏิฐานตอน
วิภังค์แห่งอุเบกขาสหคตบท อันมาแล้ว
อย่างนี้ว่า “ธรรม สหคตด้วยอุเบกขา
อาศัยธรรมสหคตด้วยอุเบกขาเกิดขึ้น

คุณวณฺษ์ เลิศไพศาล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อภฺรทฺตมฺมเตสฺสทฺทและอภฺรทฺตมฺมเตสฺสทฺทภาวํภาวํปฏิภา.ป-ท.๑-๑๗

วิภังเก “อเหตุกํ อูปกขาสหคตํ เอกํ
 ขนฺธํ ปฏิจฺจํ^๑ เทว ขนฺธา, เทว
 ขนฺเธ ปฏิจฺจ เอโก ขนฺโธ, อเหตุก-
 ปฏิสนธิกฺขณเ อูปกขาสหคตํ เอกํ
 ขนฺธํ ปฏิจฺจ^๒ เทว ขนฺธา เทว
 ขนฺเธ ปฏิจฺจ เอโก ขนฺโธ”ติ^๓
 เอวํปวตฺติปฏิสนฺธิวเสน ปฏิจฺจนโย
 อุกฺกฏโฏ, ปิติสหคตฺสขสหคตปทวิภังเก
 ปน “อเหตุกํ ปิติสหคตํ เอกํ ขนฺธํ
 ปฏิจฺจํ ตโย ขนฺธา ๗เปย เทว
 ขนฺธา, อเหตุกํ สุขสหคตํ เอกํ ขนฺธํ
 ปฏิจฺจ เทว ขนฺธา ๗เปย เอโก
 ขนฺโธ”ติ ปวตฺติวเสนเนว อุกฺกฏโฏ, น
 ปน “อเหตุกปฏิสนฺธิกฺขณเ”ติอาทินา
 ปฏิสนฺธิวเสน ตสฺมา ยถาธมฺมสาสน
 อวจนฺมปิ อภาวเมว ทีเปตฺติ น
 ตสฺส ปฏิสนฺธิวเสน ปวตฺติ อตฺถิ.
 ยตฺถ ปน ลพฺภมานฺสฺสาปิ กสฺสจ
 อวจนํ, ตตฺถ การณํ อูปริ
 อาวภิวิสฺสติ.

ไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัย” ดังนี้ พระผู้มี
 พระภาคทรงยกปฏิจจนัยขึ้น ด้วย
 สามารถแห่งปวัตติกาลและปฏิสนธิกาล
 อย่างนี้ว่า “คือ ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๑
 อันสหคตด้วยอุเบกขาเป็นอเหตุกะ ขันธ
 ๑ อาศัยขันธ ๒, ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๑
 อันสหคตด้วยอุเบกขา ในขณะที่อเหตุก-
 ปฏิสนธิ ขันธ ๑ อาศัยขันธ ๒” ดังนี้,
 ส่วนตอนวิภังค์ แห่งปิติสหคตบพ และ
 สุขสหคตบพ ทรงยกปฏิจจนัยขึ้นด้วย
 สามารถแห่งปวัตติกาลเท่านั้นว่า “คือ
 ขันธ ๓ อาศัยขันธ ๑ อันสหคตด้วยปิตี
 เป็นอเหตุกะ ๗ข ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๑,
 ขันธ ๒ อาศัยขันธ ๑ อันสหคตด้วยสุข
 เป็นอเหตุกะ ๗ข ขันธ ๑ อาศัยขันธ ๒”
 ดังนี้, แต่มิได้ทรงยกปฏิจจนัยขึ้นด้วย
 สามารถ แห่งปฏิสนธิโดยนัยมีอาทิว่า
 “ในอเหตุกปฏิสนธิขณะ”, เพราะเหตุนั้น
 แม้การที่พระองค์มิได้ตรัสในคำสอน
 ตามควรแก่ธรรมเนียม ย่อมแสดงถึงความ

^๑ ส. ...ปฏิจฺจ เทว ขนฺธา เทว ขนฺเธ ปฏิจฺจ เอโก
 ขนฺโธ อเหตุก.

^๒ ส. เทว ขนฺธา ๗เปย เอโก ขนฺโธติ ปวตฺติ...

^๓ อภิ. ๔๓/๔๕๐.

ไม่มีนั่นเอง เหตุนั้น สันติริณจิตสหระกด ด้วยโสมนัสนั้น จึงไม่มีความเป็นไป ด้วยสามารถแห่งปฏิสนธิ. แต่ในทีใด มิได้ตรัสธรรมอะไร แม้ที่ได้อยู่ เหตุในที่นั้น จักเป็นแจ่งข้างหน้า.

๒๕. มโนทวาราวชชนะ สุต ปริต-
ตารมมณ ทูตติกขตุตฺ ปวตต-
มานสุสาปิ นตฺติ ขวนกิจจํ
คํอารมฺมณรสาณุกานาภาวโตติ^๑ วุตตํ
“อวชชนทวยวชชิตานี”ติ. เอวญจ กตฺวา
วุตตํ อฏฺฐกถาย “ชวนฏฺฐาเน
จตฺวา”ติ. อิตฺรธา “ชวนํ หุตฺวา”ติ
วตฺตพฺพํ สียาติ.

๒๕. มโนทวาราวชชนะแม้เป็นไป
อยู่ ๒-๓ วาระ ในอารมณ์กามาวจร
ก็ชื่อว่าไม่มีชวนกิจ เพราะไม่มีการ
เสวยรสแห่งอารมณ์กามาวจรนั้น ฉะนั้น
ท่านจึงกล่าวว่า “เว้นอวัชชนจิต ๒
ดวง” ดังนี้. และเพราะอธิบายอย่างนี้
ในอรรถกถาท่านจึงกล่าวว่า “มโน-
ทวาราวชชนะตั้งอยู่ในฐานแห่งชชนะ
เป็นไป”. เมื่อถือเอาความนอกจากนี้
มโนทวาราวชชนะ ก็ชอบที่จะกล่าวว่า
“เป็นชชนะ” แล.

กุสลากุสลผลกิริยาจิตตานีติ เอกวีสติ
โลกิยโลกุตฺตรกุสลานิ, ทฺวาทส อกุสลานิ,
จตฺตารี โลกุตฺตรผลจิตตานิ อฏฺฐารส
เตภฺมิกกิริยาจิตตานิ. เอกจิตตกฺขณมฺปิ
หิ โลกุตฺตรมคฺคาทิกํ คํสภาววฺนตฺตาย

บทว่า กุสลจิต อกุสลจิต ผลจิต
และกิริยาจิต ความว่า ได้แก่ กุสลจิต
ฝ่ายโลกิยะและฝ่ายโลกุตระ ๒๑ ดวง
อกุสลจิต ๑๒ ดวง โลกุตระผลจิต ๔ ดวง
กิริยาจิตเป็นไปในภูมิสาม ๑๘ ดวง.

^๑ ส. คสุส อารมมณ...

คุณวณิช เลิศไพศาล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อภิธรรมมัตถสังคหะและอภิธรรมมัตถกถาภาวนฎีกา.ป-ท.๑-๑๗

ชวนกิจจํ นาม, ยถา เอเกก-
โคจรวิสมยปี สัพพัญญุตญาณํ
สกลวิสยาวโพชนสามตถียโยคโต น
กทาจิ. ตนฺนามํ วิชหตีติ.

จริงอยู่ จิตมีโลกุตระมรรคจิตเป็นต้น แม้
มีหนึ่งขณะจิต ก็ชื่อว่า มีชวนกิจ
เพราะมีสภาพเช่นนั้น เหมือนอย่างพระ-
สัพพัญญุตญาณ แม้มีอารมณ์แต่ละอย่าง
เป็นวิสัย ก็ไม่ละชื่อพระสัพพัญญุตญาณ
นั้น ในกาลไหน ๆ เพราะประกอบด้วย
ความสามารถในการหยั่งรู้วิสัยทั้งสิ้น
ฉะนั้นแล.

๒๗. เอวํ กิจฺจเกเทน วุตฺตानเว
ยถาสกํ ลพฺภมานกิจฺจกณฺนวเสน
สมฺปิณฺฑเตตฺวา ทสฺเสตฺถ “เตสุ
ปฺนา”ติอาทึ วุตฺตํ.

๒๗. ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดง
รวมจิตที่กล่าวแล้วโดยความต่างแห่งกิจ
อย่างนี้นั้นเทียว ด้วยสามารถแห่งจำนวน
กิจที่ได้ตามควรแก่ตน จึงกล่าวคำว่า
“ในบรรดาจิตเหล่านั้น” ดังนี้เป็นต้น.

๓๓. ปฏิสฺนุรธาทยิ จิตฺตูปฺปาทา
นามกิจฺจเกเทน ปฏิสฺนุรธาทีนํ นามานํ,
กิจฺจานญฺจ เกเทน, อถวา
ปฏิสฺนุรธาทยิ นาม ตํนามกา
จิตฺตูปฺปาทา ปฏิสฺนุรธาทีนํ กิจฺจานํ
เกเทน จุกฺทสฺส จานเกเทน
ปฏิสฺนุรธาทีนํเยว จานานํ ปเกเทน
ทสฺธา ปกาสิตาติ โยชนา.

๓๓. จิตตูปบาทมีปฏิสนธิเป็นต้น
ท่านประกาศโดยความต่างแห่งชื่อและกิจ
คือ โดยความต่างแห่งชื่อทั้งหลาย และ
แห่งกิจทั้งหลายมีปฏิสนธิเป็นต้น, อีก
อย่างหนึ่ง มีคำประกอบความว่า จิตตูป-
บาทชื่อว่า ปฏิสนธิเป็นต้น คือ มี
ชื่อว่าปฏิสนธิเป็นต้นนั้น ท่านประกาศ
โดยความต่างแห่งกิจทั้งหลายมีปฏิสนธิ
เป็นต้นไว้ ๑๔ ประการ ประกาศโดย

คุณวรมัน เลิศไพศาล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอกกัจจกฏฐานทวิกัจจกฏฐานตีกัจจกฏฐาน-
จตุกัจจกฏฐานปณจกัจจกฏฐานานิ จิตฺตานิ
ยถากุกมฺ อฏฺฐสฏฺฐี, ตถา เทว จ
นว จ อฏฺฐ จ เทว จาติ นิทฺทิสฺเสติ
สมฺพนฺโร.

ความต่างแห่งฐานทั้งหลาย มีปฏิสนธิ
เป็นต้นนั้นเที่ยวไว้ ๑๐ ประการ.

สัมพันธ์ว่า ท่านแสดงจิตมีจำนวนตาม
ลำดับ คือ จิตมีกิจ ๑ ฐาน ๑ มีจำนวน
๖๘ ดวง จิตมีกิจ ๒ ฐาน ๒ มีจำนวน
๒ ดวง จิตมีกิจ ๓ ฐาน ๓ มีจำนวน
๔ ดวง จิตมีกิจ ๔ ฐาน ๔ มีจำนวน
๘ ดวง และจิตมีกิจ ๕ ฐาน ๕ มีจำนวน
๒ ดวง.

กัจจสงฺคหฺวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาทวารสังคหะ จบ.

ทวารสงฺคหฺวณฺณนา

พรรณนาทวารสังคหะ

๓๕. ทวารานํ ทวารปฺปวตฺต-
จิตฺตानญฺจ ปริจฺเจทวเสน สงฺคโห
ทวารสงฺคโห.

๓๕. การรวมทวารและจิตที่เป็นไป
ทางทวาร และด้วยอำนาจการกำหนด
ชื่อว่า ทวารสังคหะ.

อวาชฺชนาทีนํ อรุปรหมฺมานํ ปาตุติมุข-
ภาวโต ทวารานิ วิทยาติ ทวารานิ.

ชื่อว่า ทวาร เพราะอรรถว่า เป็นจุด
ประจักษ์ เพราะเป็น मुख แห่งความเป็นไป
ของอรูปธรรมทั้งหลาย มีอวัชชนะ
เป็นต้น.

กฺุณวณฺษ์ เลิศไพศาว

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๓๖. จกฺขุเมวาทิ ปสาทจกฺขุเมว.

๓๖. คำว่า จักขุนั้นแหละ ได้แก่ จักขุประสาทนั่นเอง.

๓๗. อวาชฺชนาทีนํ มนานํ
มโนเยว วา ทวารนฺตฺติ มโนทวารํ.

๓๗. ชื่อว่า มโนทวาร เพราะ อรรถว่า เป็นทวารแห่งใจมีอวัชชนะ เป็นต้น หรือเพราะอรรถว่า เป็นทวาร คือใจ.

ภวํกฺขนฺตฺติ อวาชฺชนานนฺตรํ ภวํกํ.
เตนาหุ โปราณานํ : “สวาชฺชนมฺ-
ภวํกฺขนฺตฺติ มโนทวารนฺตฺติ วุจฺจตี”ติ.

คำว่า ภวํกํ ได้แก่ ภวํกํในลำดับแห่ง อวัชชนะ. ด้วยเหตุนี้ พระโบราณาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า : “ภวํกํในลำดับแห่งอวัชชนะแล เรียกว่า มโนทวาร” ดังนี้.

๓๘. ตตฺถถาตี เตสฺส จกฺขุวาทิ-
ทวารเรสฺส จกฺขุทวารเร ฉจตฺตาพีส
จิตฺตานิ ยถารหฺมปฺปชฺชนตฺตีติ สมฺพนฺโธ.

๓๘. คำว่า บรรดาทวารทั้ง ๖ นั้น สัมพันธ์ความว่า บรรดาทวารทั้ง ๖ นั้น คือ บรรดาทวารมีจักขุเป็นต้น ทาง จักขุทวาร มีจิตเกิดได้ตามควร ๔๖ ดวง.

ปญฺจทวาราวชฺชนเมกํ, จกฺขุ-
วิญฺญาณาทินิ อุกฺขยวิปากวเสน สตฺต,
ไวญฺจวนเมกํ, กามาวจรชฺชนานิ จ
กฺกุสลากฺกุสลนिरาวชฺชนกิริยาเวเสน เอกุณ-
ตีส, ตทาลมฺพนานิ จ อคฺคิตฺตคฺคหณฺน
อฏฺฐเจวาทิ ฉจตฺตาพีส.

จิต ๔๖ ดวง คือ ปญฺจทวาราวชฺชนจิต ๑ ดวง, วิปากจิต ๗ ดวง มีจักขุวิญฺญาณ เป็นต้น ด้วยสามารถแห่งวิปากทั้งสอง ฝ่าย, ไวจฺจัพพนจิต ๑ ดวง, กามาวจร-ชฺชนจิต ๒๙ ดวง ด้วยสามารถแห่ง กุสลจิต อกุสลจิต และกิริยาจิต เว้น อวัชชนะ, และตทาลมฺพนจิต ๘ ดวง

คุณวณิช เลิศไพศาล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เท่านั้น ด้วยการถือเอาตทาลัมพนจิตที่ยังมิได้ถือเอา.

ยถารหนุติ อธิฐจาทีอารมฺมณโยนิโส-
อโยนิโสมนสิการนิรานุสยสนฺดานาทินัน
อนุรูปวเสน.

คำว่า ตามสมควร คือ โดยอำนาจ
อนุรูปแก่ภูมิและบุคคลมีอาทิ คือ อารมณ
มีอิฐฐารมณเป็นต้น โยนิโสมนสิการ
และอโยนิโสมนสิการ และสันดานอัน
ปราศจากอนุสัย.

สพฺพถาปีติ อาวชฺชนาทีตทาลมฺพ-
นปริโยसानเนน สพฺพเพนปี ปกาเรณ
กามาวจรานเววติ โยชฺณา.

คำว่า แม้โดยประการทั้งปวง ประกอบ
ความว่า เป็นกามาวจรทั้งนั้น โดย
ประการแม้ทั้งปวง มีอวัชชนจิตเป็นต้น
มีตทาลัมพนจิตเป็นปริโยसान.

สพฺพถาปี จตุปณฺณาส จิตฺตานีติ วา
สมฺพนุโธ. สพฺพถาปี ตตฺตทวาริกวเสน
จิตฺตานี อคฺคิตคฺคหเนน จกฺขุทวาริกเส
ณจตฺตาพีสจิตฺเตสุ โสตวิญญานาทินัน
จตุหนัน ยุกฺลานัน ปกฺเขเปน จตุปณฺณ-
สาติ อตุโถ.

อีกอย่างหนึ่ง สัมพันธ์ความว่า จิต ๕๔
ดวง แม้โดยประการทั้งปวง. อธิบายว่า
กามาวจรจิตอันตั้งอยู่ด้วยอำนาจเป็นไปใน
ทวารนั้น ๆ แม้โดยประการทั้งปวง ก็มี
๕๔ ดวง ด้วยการเพิ่มวิญญานจิต ๔ คู่
มีโสตวิญญานจิตเป็นต้นเข้าในจิต ๔๖
ดวง อันเป็นไปในจักขุทวาร ด้วยการ
ถือเอาจิตที่ยังมิได้ถือเอา.

๔๑. จกฺขุทวาริกทวารesu อปุ-
วตฺตนโต มโนทวารสงฺฆาตภวญฺคโต
อารมฺมณนฺตรคฺคหเนวเสน อปุปวตฺตโต

๔๑. จิต ๑๕ ดวง เป็นไปด้วย
อำนาจก็มีปฏิสนธิเป็นต้น ชื่อว่า
พ้นจากทวาร เพราะไม่เป็นไปในทวาร

คุณวรงษ์ เลิศไพศาล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จ ปฏิสนฐาทิวเสน ปวตตทานิ
เอถุนวีสติ ทวารวินิมุตตทานิ.

มีจักขุเป็นต้น และเพราะไม่เป็นไปด้วย
อำนาจการรับอารมณ์อื่น จากภวังค์
กล่าวคือ มโนทวาร.

๔๒. ทวิปัญจวิญญานานิ สกสก-
ทวารเ, จพุทิสติมหคคตโลกุตตรชวานานิ
มโนทวารเเยว จ อูปุชชนโต ฉตตีส
จิตตทานิ ยถารหํ สกสกทวารานูรูป
เอกทวาริกจิตตทานิ.

๔๒. จิต ๓๖ ดวง คือ ทวิปัญจ-
วิญญาน ชื่อว่า เอกทวาริกจิต เพราะ
เกิดในทวารของตน ๆ, มหัคคชวณะและ
โลกุตตรชวณะ ๒๖ ดวง ก็ชื่อว่า
เอกทวาริกจิต เพราะเกิดในมโนทวาร
อย่างเดียว ตามควร คืออนุรูปแก่ทวาร
ของตน ๆ.

๔๕. ปญจทวารesu สนตීรณ-
ตทาลมพฺนวเสน, มโนทวารเ จ
ตทาลมพฺนวเสน ปวตตนโต ฉทวาริกานิ
เจว ปฏิสนฐาทิวเสน ปวตติยา
ทวารวินิมุตตทานิ จ.

๔๕. จิต ๑๐ ดวง มีสันตීรณจิต
สหรัคตด้วยอุเบกขาเป็นต้น ชื่อว่า
ฉทวาริกจิต เพราะเป็นไปในปัญจทวาร
ด้วยอำนาจสันตīรณกิจและตทาลัมพณกิจ
และเป็นไปในมโนทวาร ด้วยอำนาจ
ตทาลัมพณกิจ และชื่อว่า ทวารวิมุตตจิต
เพราะเป็นไปด้วยอำนาจกิจ มีปฏิสนธิ
เป็นต้น.

๔๗. ปญจทวาริกานิ จ
ฉทวาริกานิ จาติ ปญจฉทวาริกานิ.

๔๗. จิตเกิดในทวารทั้ง ๕ ด้วย
จิตเกิดในทวารทั้ง ๖ ด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า
ปญจฉทวาริกานิ แปลว่า จิตเกิดใน
ทวารทั้ง ๕ และจิตเกิดในทวารทั้ง ๖.

อุณวงษ์ เลิศไพศาล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ฉทวาริกานี จ ตานี กทาจิ
 ทวารวินิมุตตานี จาติ ฉทวาริก-
 วินิมุตตานี. อถวา ฉทวาริกานี จ
 ฉทวาริกวินิมุตตานี จ ฉทวาริก-
 วินิมุตตานีติ เอกเทศสรูปกเสโส
 ทฎฐโป.

จิตเหล่านั้น เกิดในทวารทั้ง ๖ และ
 บางทีก็พ้นจากทวาร เหตุนั้น ชื่อว่า
 ฉทวาริกวินิมุตตานี แปลว่า จิตเกิดใน
 ทวารทั้ง ๖ บางทีก็พ้นจากทวาร. อีก
 อย่างหนึ่ง ฟังเห็นสรูปกเสโสโดยเอกเทศ
 ว่า จิตเกิดในทวารทั้ง ๖ ด้วยจิตพ้นจาก
 ทวารทั้ง ๖ ด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า
 ฉทวาริกวินิมุตตานี แปลว่า จิตเกิดใน
 ทวารทั้ง ๖ และพ้นจากทวารทั้ง ๖.

ทวารสงคหณณนา นิฏฐิตา.

พรรณนาทวารสังคหะ จบ.

อาลัมพนสงคหณณนา

พรรณนาอาลัมพนสังคหะ

๔๘. อาลัมพนาน^๑ สรูปโต
 วิภาคโต ตตฺตวิสยจิตตโต จ สงคโห
 อาลัมพนสงคโห.

๔๘. การรวมอารมณ์โดยสรูป โดย
 วิภาค และโดยจิตมีอารมณ์นั้น ๆ ชื่อว่า
 อาลัมพนสังคหะ.

วณฺณวิการํ อापชฺชมานํ รูปยติ
 ททยคตภาวํ ปกาเสตฺติติ รูป,

ธรรมชาติชื่อว่า รูป เพราะอรรถว่า เมื่อ
 ถึงความต่างแห่งสี แสดงคือ ประกาศ
 ภาวะที่อยู่ในหทัย.

^๑ โคจรอาลัมพวิสยอารมณ์ โอลัมพนสหทา
 อณฺณมณฺณ เววจนา.

ตทเว ทุพฺพลปฺริเสน ทณฺฑาทิ วีย
จิตฺตเจตฺติเกหิ อาลมฺพิยติ ตานิ วา
อาคณฺตุวา เอตถ รมนฺตฺติ อาลมฺพนํ
รูปเมว อารมฺมณํ รูปารมฺมณํ.

รูปนั้นแหละอันจิตและเจตสิกยึด ดูก
ไม่เท่ากันที่บุรุษทุรพลยึดไว้ฉะนั้น
เหตุ นั้น จึงชื่อว่า อาลัมพะนะ อีกอย่างหนึ่ง
จิตและเจตสิกเหล่านั้น มารื่นรมย์อยู่ใน
รูปนี้ เหตุ นั้น รูปนี้จึงชื่อว่า อารัมมณะ.
อารมณคือรูป ชื่อว่า รูปารมณ.

สทฺทฺยติ กถิตฺติ สทฺโท, โสเยว
อารมฺมณนฺติ สทฺทการมฺมณํ.

เสียง ชื่อว่า สัททะ เพราะอรรถว่า
อันบุคคลแปลง คือกล่าว, ชื่อว่า
สัททการมณ เพราะอรรถว่า อารมณ
คือ เสียงนั้น.

คณฺธยติ^๑ อตฺตโน วตฺถุํ สุเจติ
“อิทเมตฺถ อตฺถิ”ติ เปสฺสณฺณํ กโรนฺตํ
วีย โหตฺติ คณฺโธ, โสเยว
อารมฺมณนฺติ คณฺธการมฺมณํ.

กลิ่น ชื่อว่า คันธะ เพราะอรรถว่า
ระบุ คือ บ่งถึงที่อยู่ของตน เป็นจุด
กระทำการส่อว่า “สิ่งนี้มีอยู่ในที่นี้”,
ชื่อว่า คันธการมณ เพราะอรรถว่า อารมณ
คือ กลิ่นนั้น.

รสฺสนฺติ ตํ สตฺตา อสฺสาเทนฺตฺติ รโส,
โสเยว อารมฺมณนฺติ รสการมฺมณํ.

รส ชื่อว่า รส เพราะอรรถว่า เป็นที่
ยินดี คือ พอใจของสัตว์ทั้งหลาย, ชื่อว่า
รสการมณ เพราะอรรถว่า อารมณ คือ
รสนั้น.

^๑ ก. ไป. อาลมฺพนนฺติ รูปารมฺมณนฺติ ทิสฺสติ.

^๒ ก. คณฺธยติคิปี ทิสฺสติ.

คุณวณฺษ์ เลิศไพศาล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สุลยตีติ โฝฏฐพพ์, ตเทว อารมฺมณํ
โฝฏฐพฺพารมฺมณํ. ธมฺโมเยว อารมฺมณํ
ธมฺมารมฺมณํ.

ธรรมชาติ ชื่อว่า โฝฏฐัพพะ เพราะ
อรรถว่า อันบุคคลถูกต้อง, อารมณฺ คือ
โฝฏฐัพพะนั้น ชื่อว่า โฝฏฐัพพารมณฺ.
อารมณฺ คือ ธรรม ชื่อว่า ธรรมารมณฺ.

๔๙. ตตุถาติ เตสุ อารมฺมณฺเส.^๑
รูปเมวาติ วณฺเณยตนสงฺฆาตํ รูปเมว.
สทฺทาทโยติ สทฺทายตนาทิสงฺฆาตา
สทฺทาทโย อาโปธาตฺวชฺชิตํ ภูตตฺตย-
สงฺฆาตํ โฝฏฐพฺพายตนญจ.

๔๙. บทว่า ตตุถ แปลว่า บรรดา
อารมณฺเหล่านั้น. คำว่า รูปนํนั้นเอง
ได้แก่ รูป กล่าวคือวัณเณยตนะนํนั้นเอง.
คำว่า เสียงเป็นต้น ได้แก่ เสียงเป็นต้น
กล่าวคือสทฺทายตนะเป็นต้น. และ
โฝฏฐัพพายตนะ กล่าวคือภูตฺตรูป ๓ เว้น
อาโปธาตฺ.

๕๐. อารมฺมณฺปสาทานิ^๒ จเปตฺวา
เสสานิ โสพสฺ สุขุมฺรูปานิ.

๕๐. เว้นโคจรรูปและปสาทรูป รูป
ที่เหลือ ๑๖ ชื่อว่า สุขุมรูป.

๕๑. ปจฺจุปฺปนฺนุนฺติ วตฺตมานํ.

๕๑. คำว่า มีอารมณฺปัจจุบัน คือ
เป็นอารมณฺที่กำลังเป็นไปอยู่.

๕๒. ฉพฺพิธมฺปีติ รูปาทิวเสน
ฉพฺพิธมฺปี.

๕๒. คำว่า อารมณฺทั้ง ๖ อย่าง
คือ ทั้ง ๖ อย่าง ด้วยสามารถแห่ง
อารมณฺมีรูปเป็นต้น.

^๑ ฉ. รูปาทิอารมฺมณฺเส.

^๒ ฉ. ปญฺจารมฺมณ...

๖๘ ๖๗ ๖๖ ๖๕ ๖๔ ๖๓ ๖๒ ๖๑ ๖๐ ๕๙ ๕๘ ๕๗ ๕๖ ๕๕ ๕๔ ๕๓ ๕๒ ๕๑ ๕๐ ๔๙ ๔๘ ๔๗ ๔๖ ๔๕ ๔๔ ๔๓ ๔๒ ๔๑ ๔๐ ๓๙ ๓๘ ๓๗ ๓๖ ๓๕ ๓๔ ๓๓ ๓๒ ๓๑ ๓๐ ๒๙ ๒๘ ๒๗ ๒๖ ๒๕ ๒๔ ๒๓ ๒๒ ๒๑ ๒๐ ๑๙ ๑๘ ๑๗ ๑๖ ๑๕ ๑๔ ๑๓ ๑๒ ๑๑ ๑๐ ๙ ๘ ๗ ๖ ๕ ๔ ๓ ๒ ๑

วินาสภาวโต อตีตาทิกาลวเสน น
 วตตพฺพทา นิพฺพานํ ปญฺจตฺตติ จ
 กาลวินิมุตฺตํ นาม.

ยถารหฺนฺติ กามาวจรชวณอภิญฺญา-
 เสสมหคฺคตาทิชนวนํ อนุรูปโต.

กามาวจรชวณานญฺหิ หสิตฺตูปาท-
 วชฺชานํ ฉพฺพิชฺฌมฺปิ ติกาลิกํ,
 กาลวิมุตฺตตฺตยจ อารมฺมณํ โหติ.
 หสิตฺตูปาทสฺส ติกาลิกเมว. ตถาหิสฺส
 เอกนฺตปรีตฺตตาลมฺพนตํ วกฺขติ. ทิพฺพ-
 จกฺขฺวาทิวสฺสปฺวตฺตสฺส ปน อภิญฺญา-
 ชวณสฺส ยถารหํ ฉพฺพิชฺฌมฺปิ ติกาลิกํ,
 กาลวิมุตฺตตฺตยจ อารมฺมณํ โหติ. วิภาโค
 ปเนตฺถ นวมปรีจฺเจเท อาวิภาวิสฺสตีติ.
 เสสํ ปน กาลวินิมุตฺตํ, อตีตตฺตยจ
 ยถารหฺมาลมฺพนํ โหติ.

นิพพานและบัญญัติ ชื่อว่า กาลวินิมุต
 เพราะใคร ๆ ฟังกล่าวไม่ได้ด้วยอำนาจ
 แห่งกาลมืดติดเป็นต้น โดยที่ไม่มีความ
 พิณาศ.

คำว่า ตามควร คือ โดยควรแก่
 กามาวจรชวณะอภิญญาชวณะและมหคต-
 ชวณะเป็นต้นที่เหลือ.

จริงอยู่ กามาวจรชวณะเว้นหสิตฺตูปาท
 มีอารมณ์ทั้ง ๖ อย่างเป็นอารมณ์เป็นไป
 ในกาลทั้ง ๓ และเป็นอารมณ์พ้นจาก
 กาล. หสิตฺตูปาท มีอารมณ์เป็นไปใน
 กาลทั้ง ๓ เท่านั้น. จะเห็นได้ดังที่ท่าน
 จะกล่าวถึงข้างหน้า ซึ่งความที่หสิตฺตูปาท
 นั้นเป็นธรรมชาติมีอารมณ์เป็นกามาวจร
 ส่วนเดียว. ส่วนอภิญญาชวณะอันเป็นไป
 ด้วยอำนาจทิพยจักขุเป็นต้น มีอารมณ์
 ทั้ง ๖ อย่างเป็นอารมณ์เป็นไปในกาล
 ทั้ง ๓ และเป็นอารมณ์พ้นจากกาลได้
 ตามควร. ก็วิภาคในอภิญญาชวณะนี้
 จักเป็นแจ้งในปริเฉทที่ ๔ แล. ส่วน
 มหคตชวณะเป็นต้นที่เหลือ มีอารมณ์
 พ้นจากกาลและเป็นอารมณ์อดีตได้
 ตามควร.

คุณวงษ์ เลิศไพศาล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตตถ ยถาสภวานุติ ตตฏมิภปฏิสนธิ-
ภวญจจตุตีเน ตตทวารคคหิตาทิวเสน
สมภวานุรูปโต.

กามาวจรานญหิ ปฏิสนธิภวญคานัน ตาว
รูปาหิภยจาลมพุนัน จทวารคคหิตัน
ยถารหัน ปจจุปฺปนฺนมติตถญจ กมฺมกมฺม-
นินิตตสมฺมตมารมฺมณัน โหติ, ตถา
จตุจิตตสฺส อติตเมว. ธมฺมารมฺมณัน ปน
เตสํ ตินฺนณฺมปิ^๑ มโนทวารคคหิตเมว
อติตํ กมฺมกมฺม นินิตตสมฺมตํ, ตถา
รูปารมฺมณัน เอกเมว มโนทวารคคหิตัน
เอกนฺตํ ปจจุปฺปนฺนํ คตินินิตตสมฺมตนฺตนิ
เอว กามาวจรปฏิสนฺธาทีนํ ยถาสภวานุ
จทวารคคหิตัน ปจจุปฺปนฺนมติตถญจ
กมฺมกมฺม นินิตตคคหิตินินิตตสมฺมตมารมฺมณัน

ปัจจุบันก็มี เป็นอารมณ์อดีตก็มี เป็น
อารมณ์ที่เป็นบัญญัติก็มี อันทวารทั้ง ๖
รับแล้วในภพอื่นโดยมาก ตามควรแก่
การเกิด” ดังนี้.

ประชุมบทเหล่านั้น คำว่า ตามควรแก่
การเกิด คือ โดยอนุรูปแก่การเกิด ด้วย
อำนาจอารมณ์มีอารมณ์อันทวารนั้น ๆ
รับแล้วเป็นต้นแห่งปฏิสนธิจิต ภวังคจิต
และจตุจิต อันเป็นไปในภพนั้น ๆ.

จริงอยู่ เบื้องต้น สำหรับปฏิสนธิจิตและ
ภวังคจิตฝ่ายกามาวจร มีอารมณ์ทั้ง ๕
มีรูปเป็นต้น เป็นอารมณ์ที่สมมุติว่า
กรรมและกรรมนิमित ซึ่งเป็นอารมณ์
ปัจจุบันและอดีตได้ตามควร อันทวาร
ทั้ง ๖ รับแล้ว สำหรับจตุจิตก็เหมือนกัน
มีอารมณ์ทั้ง ๕ มีรูปเป็นต้นซึ่งเป็น
อารมณ์อดีตเท่านั้น. ส่วนธรรมารมณ
เป็นอารมณ์ที่สมมุติว่ากรรมและกรรมนิमित
ซึ่งเป็นอารมณ์อดีต อันมโนทวารรับแล้ว
เท่านั้น สำหรับปฏิสนธิจิต ภวังคจิต
และจตุจิตทั้ง ๓ นั้น และมีรูปารมณ

^๑ ฉ. ตินฺนณฺมปิ.

คุณวงษ์ เลิศไพฑูริย
สร้างคัมภีร์ฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เยภุญเยน ภาวนตเร จทวารก-
 คหิตนุติ พาหุลเลน อตีตานนุตรภาเว
 มรณาสนุญปวตตตทวาริกขวเนหิ คหิตัง.
 อสณญีภาโต จุตานญหิ ปฏิสนธิวิสัยสส
 อนนุตราตีตภาเว น เกนจิ ทวารเรน
 คหณัง อตตตีติ ตเทตถุ เยภุญยคคหณน
 พุยกิจาริตัง.

เกวลญหิ กम्मพลเนว เตสํ ปฏิสนธิยา
 กम्मนิमितตาทิกมารมมณัง อุปฏจาทิ.
 ตถาหิ สจจสขเขเป อสณญีภาโต
 จุตสส ปฏิสนธินิमितตัง ปุจันติววา

“ภาวนตรกตัง กम्मัม
 ยโมกาสัง ลภตโต
 โหติ สา สนุธิ เตเนว
 อุปฏจापิตโจจเร”ติ

ข้อว่า อันทวารทั้ง ๖ รับแล้วใน
 ภพอื่นโดยมาก ความว่า อันชวนจิตซึ่ง
 เป็นไปในทวารทั้ง ๖ อันเป็นไปในเวลา
 ใกล้จะตายรับแล้วในภพอันเป็นลำดับกัน
 ที่ล่วงแล้วโดยมาก. ความจริง ทวาร
 ะไร ๆ จะรับเอาอารมณ์ปฏิสนธิของ
 เหล่าสัตว์ผู้จุติจากอสัญญีภพในอดีตภพที่
 เป็นลำดับกันไม่ได้ เพราะฉะนั้น อารมณ์
 ปฏิสนธิของเหล่าอสังขีสัตว์นั้น ท่านจึง
 ให้เป็นไปต่างไว้ด้วยการถือเอาศัพท์ว่า
 โดยมากในที่นี้.

จริงอยู่ ปฏิสนธิของเหล่าอสังขีสัตว์นั้น
 ปราภกฏอารมณ์มีกรรมนิमितเป็นต้น ด้วย
 กำลังแห่งกรรมเท่านั้นอย่างเดียว. ข้อนี้
 สมกับที่ในคัมภีร์สัจจสังเขป ท่าน
 อาจารย์พระธรรมปาละ ได้ถามถึง
 ปฏิสนธินิमितของสัตว์ผู้จุติจากอสัญญีภพ
 กล่าวความปรากฏแห่งอารมณ์ปฏิสนธิ
 ด้วยกำลังแห่งกรรมเท่านั้นอย่างเดียวว่า

“เพราะกรรมที่สัตว์ทำไว้ในภพอื่น
 ได้โอกาสนั้น จึงมีปฏิสนธินั้นใน
 อารมณ์อันกรรมนั้นเองให้ปรากฏ
 แล้ว” ดังนี้.

คุณวงษ์ เลิศไพศาล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เกวลี กมฺพเลเนว ปฏิสนฺธิโคจรสฺส
อุปปฺชานํ วุฑฺฒํ.

อิตรถา หิ ชวนฺคฺคหิตฺตสฺสาปิ อา-
รํมฺณสฺส กมฺพเลเนว อุปปฺชญา-
ปฺยมานตฺตา “เตเนวา”ติ สาธารณ-
วจนฺสฺส อธิปฺปายสฺสญฺจตา
อาปฺชฺชเยยฺยติ.

นฺนุ จ เตสมฺปิ ปฏิสนฺธิโคจโร
กมฺมกาเว เกนจิทฺวาเรณ คหิตฺโต
สมฺภวตฺตีติ ?

สจฺจํ สมฺภวตฺติ กมฺมกมฺมมิมิตฺตสมฺมโต,

คคตินิมิตฺตสมฺมโต ปน สพุเพสมฺปิ
มรณกาลေเยว อุปปฺชญาตฺตีติ กุโต ตสฺส
กมฺมกาเว คคณสมฺภวา. อปีเจตฺถ
มรณาสนฺนุปนฺนปฺวตฺตชวเนหิ คคิตฺตเมว
สนฺธยาย “ฉทฺวารคคหิตฺนุ”ติ วุฑฺฒํ,
เอาญฺจ กตฺวา อาจริเยน อิมสฺมีเยว
อธิการเ ปรมฺคฺตฺตวินิจฺจนฺเย วุฑฺฒํ :

ก็เมื่อถือเอาเนื้อความนอกไปจากนี้ คำที่เป็นไปกับบอวารณะ คือ “เตเนว” (ในคำที่แปลไว้ว่า จึงมีปฏิสนธินั้นใน อารมณ์ อันกรรมนั้นเองให้ปรากฏแล้ว) ก็ต้องเป็นคำที่แปล่า จากเนื้อความที่ประสงค์ เพราะความที่อารมณ์แม้อันชวนจิตรับแล้วเป็นอารมณ์อันกำลังแห่งกรรมนั้นเองให้ปรากฏอยู่ ฉะนั้นแล.

ถามว่า ก็อารมณ์ปฏิสนธิแม้แห่งเหล่าอสังขณีสัตว์นั้น อันทวารอะไร ๆ รับแล้ว ในกรรมภพย่อมมีอยู่ มิใช่หรือ ?

ตอบว่า จริง, อารมณ์ที่สมมุติว่ากรรมและกรรมนิमित มีอยู่,

แต่อารมณ์ปฏิสนธิที่สมมุติว่าคตินิมิตย่อมจะปรากฏแม้แก่สัตว์ทุกจำพวกในเวลาใกล้จะตายเท่านั้น เหตุฉะนั้น จะมีการรับคตินิมิตนั้น ในกรรมภพมาแต่ไหน. อีกประการหนึ่ง ในอธิการว่าด้วยการแสดงอารมณ์แห่งจิตพ้นจากทวารนี้ที่ท่านกล่าวว่า “อันทวารทั้ง ๖ รับแล้ว” ดังนี้

**คุณวงศ์ เดศไพศาล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา**

คุณมงคลแห่งเมืองสุพรรณบุรี

หมายถึงอารมณ์อันชวนจิต ซึ่งเป็นไป
ในเวลาใกล้จะตาย รับแล้วเท่านั้น, และ
เพราะอธิบายอย่างนี้ ในอธิการนี้แหละ
ท่านอาจารย์จึงได้กล่าว ไว้ในคัมภีร์
ปรมัตถวินิจฉัยว่า :

“มรณาสุนฺนสตฺตสฺส
ยถปฏฺฐจิตฺตโคจรํ
จทฺวาเรสุ ตมารพฺก
ปฏฺฐนฺธิ ภวนฺตเร”ติ.

“ปฏิสนธิจิตในภพอื่น ปรารภ
อารมณ์ตามที่ปรากฏในทวารทั้ง ๖
นั้นแก่สัตว์ผู้ใกล้จะตาย” ดังนี้.

“ปัจจุปปนฺน”ติอาทินา อนาคตสฺส
ปฏฺฐนฺธิโคจรภาวํ นิวาเรติ. น หิ ตํ
อดีตกมฺมกมฺมนิมิตฺตานิ วีย อนุภฺตํ,
นาปิ ปัจจุปปนฺนกมฺมนิมิตฺตคฺคตินิมิตฺตานิ
วีย อาปาถมาคตณฺจ โหตีติ.

ด้วยคำว่า “มีอารมณ์ปัจจุบัน” เป็นต้น
ท่านห้ามความเป็นอารมณ์ปฏิสนธิแห่ง
อารมณ์อนาคต. เพราะว่า อารมณ์
อนาคตนั้น อันบุคคลเสวยเหมือนกรรม
และกรรมนิमितซึ่งเป็นอารมณ์อดีต หามิได้
ทั้งจะเป็นอารมณ์มาสู่คลองเหมือนกรรม-
นิमितและคตินิमित ซึ่งเป็นอารมณ์ปัจจุบัน
ก็หามิได้ ฉะนั้นแล.

กมฺมกมฺมนิมิตฺตาทินณฺจ สรฺูปํ สยเมว
วทฺขติ.

ก็สรูปแห่งกรรมและกรรมนิमितเป็นต้น
ท่านจะกล่าวถึงข้างหน้าเองเหมือนกัน.

๕๔. เตสุติ รูปาทีปัจจุปปนฺนาทิจ-
กมฺมาทิจออลมฺพเนสุ วิญญาเณสุ.

๕๔. คำว่า บรรดาจิตเหล่านั้น คือ
บรรดาวิญญาณจิตที่มีอารมณ์มีรูปเป็นต้น
ที่มีอารมณ์ปัจจุบันเป็นต้น และที่มีอารมณ์
สมมุติว่ากรรมเป็นต้น.

คุณวงษ์ เลิศไพศาล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

รูปาทิสฺส เอเกกํ อารมฺมณํ เอเตสนฺติ
รูปาทิเอเกกาลมฺพนานิ.

อารมณแต่ละอย่างในบรรดาอารมณมีรูป
เป็นต้นแห่งจิตเหล่านี้ เหตุนี้ จิตเหล่านี้
ชื่อว่า มีอารมณแต่ละอย่างในบรรดา
อารมณมีรูปเป็นต้น.

๕๕. รูปาทิกํ ปญฺจวิธมฺปิ
อาลมฺพนเมตสฺสชาติ รูปาทิปญฺจาลมฺพน.

๕๕. อารมณทั้ง ๕ อย่าง มีรูป
เป็นต้น แห่งมโนธาตุ ๓ นี้ เหตุนี้
มโนธาตุ ๓ นี้ ชื่อว่า มีอารมณ ๕ มีรูป
เป็นต้น.

๕๖. เสทานิติ ทฺวิปญฺจวิญฺญาณ-
สมฺปฏฺิจฺจนฺเนหิ อวเสทานิ เอกาทส
กามาวจรวิปากานิ.

๕๖. คำว่า กามาวจรวิปากที่เหลือ
ได้แก่ กามาวจรวิปาก ๑๑ ดวงที่เหลือ
ลงจากทวิปัญญาญาณ และสัมปฏิจ-
ฉินนะ.

สพฺพถาปิ กามาวจราลมฺพนานิติ
สพฺพเพนปิ ฉทฺวาริกฉทฺวารวิมฺุตตฉพา-
รุมฺมณวสฺปฺวตฺตากาเรน นิพฺพตฺตานิปี
เอกนฺตกามาวจรสภาวะนพารุมฺมณ-
โคจรานิ.

คำว่า มีกามาวจรเป็นอารมณแม้โดย
ประการทั้งปวง ความว่า จิตทั้งหลาย
แม้บังเกิดโดยอาการที่เป็นไปด้วยอำนาจ
จิตที่เป็นไปในทวาร ๖ จิตที่พ้นจาก
ทวาร ๖ และจิตที่มีอารมณ ๖ แม้ทั้งปวง
มีอารมณ ๖ อย่าง ซึ่งมีสภาพเป็น
กามาวจรส่วนเดียวเป็นโคจร.

เอตฺถ หิ วิปากานิ ตาว สนฺตีรณาทิ-
วเสน รูปาทิปญฺจาลมฺพน,
ปฏิสนฺธาทิวเสน ฉพารุมฺมณสงฺขาเต

ก็ในบรรดากามาวจรวิปาก ๑๑ ดวง
และหสิตุปบาทเหล่านี้, เบื้องต้น
กามาวจรวิปาก ๑๑ ดวง ย่อมเป็นไปใน

กามาวจราลมฺพเนเยว ปวตฺตตฺติ.

หฺสนจิตฺตมฺปิ ปชานสสารุปฺภูจฺฉานํ
ทิสฺวา ตฺสฺสนฺตฺสฺส รุปรามมฺมณเ,
ภณฺฑกฺภาชนฺภูจฺฉานเ มหาสทฺทํ สุตฺวา
“เอวรฺฐปา โลลฺลฺปฺตฺถนฺหา เม ปหีนฺา”ติ
ตฺสฺสนฺตฺสฺส สทฺทการมฺมณเ, คณฺฐาทิหิ
เจติยปฺุชนกาเล ตฺสฺสนฺตฺสฺส
คณฺฐารมฺมณเ, รสสมฺปนฺนํ ปิณฺฑกฺปาตํ
สพฺรหฺมจาริหิ ภาเชตฺวา ปรีภฺญชฺน-
กาเล ตฺสฺสนฺตฺสฺส รสสารมฺมณเ,
อภิสมฺอาจารย์กาวตฺตปรีปฺุรณกาเล ตฺสฺสนฺตฺสฺส
โผฏฐพฺพารมฺมณเ, ปุพฺเพนิวาสณฺวณาทิหิ
คหิตกามาวจรธมฺมํ อารพฺภ ตฺสฺสนฺตฺสฺส
ธมฺมารมฺมณเติ, เอวํ ปรีตฺตธมฺม-
ปรียาปนฺเนเสวว ฉสุ อารมฺมณเสุ
ปวตฺตตฺติ.

อารมณ์ ๕ มีรูปเป็นต้น ด้วยอำนาจ
กิจมีสันติธรรมเป็นต้น, เป็นไปในอารมณ์
กามาวจรอย่างเดียว กล่าวคืออารมณ์ ๖
ด้วยอำนาจกิจมีปฏิสนธิเป็นต้น.

แม้หสิตุบาทจิต ก็ย่อมเป็นไปใน
อารมณ์ ๖ อันนับเนื่องในปริตธรรม
นั้นเทียว อย่างนี้ คือ เป็นไปในรูปารมณ
แก่พระชินาสพผู้เห็นสถานที่เหมาะแก่
การทำความเพียรแล้วยินดีอยู่ เป็นไปใน
สัททอารมณ์ แก่พระชินาสพผู้ได้ยิน-
เสียงดังในสถานที่แจกกันทะแล้วยินดีอยู่
ว่า “เราละตันทาตัวโลกจัดเห็นปานนี้
ได้แล้ว” เป็นไปในคณฐารมณแก่พระ-
ชินาสพผู้ยินดีอยู่ในเวลาบูชาพระเจดีย์
ด้วยวัตถุมีของหอมเป็นต้น เป็นไปใน
รสารมณแก่พระชินาสพผู้ยินดีอยู่ ใน
เวลาแจกบิณฑบาต อันถึงพร้อมด้วยรส
แล้วฉันกับเพื่อนพรหมจรรย์, เป็นไปใน
โผฏฐพพารมณแก่พระชินาสพผู้ยินดี
อยู่ในเวลาบำเพ็ญอภิสมจารย์กวัตร,
เป็นไปในธรรมารมณแก่พระชินาสพผู้
ปรารภกามาวจรธรรม ที่ถือเอาด้วย
ปุพเพนิวาสณฺวณเป็นต้นยินดีอยู่.

คุณวงษ์ เลิศไพศาล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๕๗. ทว่าทสากุสลอฏฺฐฌาณ-
วิปยุตฺตชวรวเสน วิสติ จิตฺตานิ
อตฺตโน ชชภาวโต โลกุตฺตรธมฺเม
อารพฺก ปวตฺตติตฺถุ น สกฺโกนฺตฺติ นววิธ-
โลกุตฺตรธมฺเม วชฺชิตฺวา เตภูมิกานิ,
ปณฺณตฺตติญฺจ อารพฺก ปวตฺตนฺตฺติ อาห
“อกุสลานิ เจวา”ติอาทิ.

อิเมสุ หิ อกุสลโต จตฺตารโ
ทิกฺขิสมฺปยุตฺตจิตฺตูปฺปาทา ปริตฺตธมฺเม
อารพฺก ปรามสนอสุสาทนาภินนฺท-
กาเล กามาวจราลมฺพนา, เตเนวา-
กาเรน สตฺตวิสติ มหคฺคตธมฺเม
อารพฺก ปวตฺตติยฺ มหคฺคตารมฺมณา,
สมฺมุติธมฺเม อารพฺก ปวตฺตติยฺ
ปณฺณตฺตตาลมฺพนา. ทิกฺขิวิปยุตฺต-
จิตฺตูปฺปาทาปิ เตยว ธมฺเม อารพฺก
เกวล์ อสุสาทนาภินนฺทวเสน ปวตฺตติยฺ,
ปฏฺิขสมฺปยุตฺตา จ ทุสฺสนวิปฺปฏิสาร์-
วเสน, วิจิกิจฺจาสหคโต อนฺนิฏฺจจฺจน-
วเสน, อุทฺทจฺจสหคโต วิกฺขิปนวเสน,
อวฺปสมวเสน จ ปวตฺตติยฺ ปริตฺตมหคฺคต-

๕๗. ท่านอาจารย์ทำในใจว่า จิต
๒๐ ดวง คือ อกุศลจิต ๑๒ ดวง และ
ชวนจิตฌาณวิปยุต ๘ ดวง ไม่อาจปรารภ
โลกุตระธรรมเป็นไป เพราะความที่ตน
เป็นชวนจิตถึงอานุกาพน้อย เหตุนั้น จึง
เว้นโลกุตระธรรม ๘ อย่าง ปรารภอารมณ์
เป็นไปในภูมิ ๓ และบัญญัติเป็นไปดังนี้
จึงกล่าวว่า “จิต ๒๐ ดวง คือ อกุศลจิต
๑๒ ดวง” ดังนี้เป็นต้น.

บัณฑิตพึงเห็นความตกลง ดังนี้ ก็ใน
บรรดาจิต ๒๐ ดวงนี้ ฝ่ายอกุศลจิตอุป-
บาททิสฺฐิสมฺปยุต ๔ ดวง มีกามาวจร
เป็นอารมณ์ ในกาลที่ปรารภปริตธรรม
ยึดมั่นยินดีและเพิลิตเพลิน มีมหัคตะเป็น
อารมณ์ในกาลที่ปรารภมหัคคธรรม ๒๗
โดยอาการยึดมั่นยินดีและเพิลิตเพลิน
นั้นแหละเป็นไป มีบัญญัติเป็นอารมณ์
ในกาลที่ปรารภสมฺมุติธรรมเป็นไป. แม้
จิตอุปบาท ทิสฺฐิวิปยุต ก็มีกามาวจร
มหัคตะและบัญญัติเป็นอารมณ์ ในกาลที่
ปรารภธรรมเหล่านั้นแหละเป็นไปด้วย
อำนาจความยินดีและความเพิลิตเพลิน
อย่างเดียว ส่วนจิตอุปบาทปฏฺิขสมฺปยุต

คุณวรงค์ เลิศไพศาล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ปณฺณตตารมฺมโน,

๒ ดวง มีกามาวจรมหัคตะและบัญญัติ เป็นอารมณ์ในกาลที่เป็นไป ด้วยอำนาจ ความประทุษร้ายและความเดือดร้อน, จิตตูปบาทสหรคตด้วยวิจิกิจฉา มี กามาวจรมหัคตะและบัญญัติเป็นอารมณ์ ในกาลที่เป็นไปด้วยอำนาจไม่ถึงความ ตกลงใจ, จิตตูปบาทสหรคตด้วยอุทฺธัจจะ มีกามาวจรมหัคตะและบัญญัติเป็นอารมณ์ ในกาลที่เป็นไปด้วยอำนาจ ความฟุ้งซ่าน และด้วยอำนาจความไม่เข้าไปสงบ,

กุสลโต จตฺตาโร กุริยโต จตฺตาโรติ อฏฺฐฉานวิปฺยุตฺตจิตตูปฺปาทา เสกฺข- ปุ่กฺขชนฺชีณาสวานํ อสกฺกจฺจทาน- ปจฺจเวกฺขณธมฺมสฺสวนาทิสฺสุ ปริตฺตธมฺเม อารพฺภ ปวตฺติกาเล กามาวจร- ลมฺพนา, อติปฺกฺนฺชฺฉานปจฺจเวกฺขณ- กาเล มหคฺคตารมฺมณา, กสิณ- นิमितฺตาทิสฺสุ ปริกมฺมาทิกาเล ปณฺณตตารมฺมณาติ ทฎฺฐพฺพํ.

จิตตูปบาทญาณวิปยุต ๘ ดวง คือ ฝ่าย กุศล ๔ ดวง ฝ่ายกิริยา ๔ ดวง มี กามาวจรเป็นอารมณ์ ในกาลที่ปรารภ ปริตธรรมเป็นไปในกิจมีการให้ทาน การพิจารณา และการฟังธรรมโดยไม่ เคารพเป็นต้น ของพระเสขะ ปุ่กฺขชนและ พระชีณาสพ มีมหัคตะเป็นอารมณ์ใน กาลที่พิจารณาฌานที่ชำนาญยิ่ง มีบัญญัติ เป็นอารมณ์ในกาลที่ปริกรรมเป็นต้นใน กสิณนิमितเป็นต้น.

๑ น. ปวตฺติ...

๕๘. อรหตุตมคฺคผลวชฺชิตา-
 ลมฺพนาณิ เสกฺขปฺปุกฺขชนฺสนฺดาเนเสว
 ปวตฺตโนโต. เสกฺขาปิ หิ จเปตฺวา
 โลภียจิตฺตํ อรหตุตมคฺคผลสงฺฆาตํ
 ปาฏิปฺปคฺคฺลิกํ จิตฺตํ ชานิตฺตํ น สกฺโกนฺหิติ
 อนนฺธิตตฺตฺตา, ตถา ปฺปุกฺขชนาทยโยปิ
 โสตาปนฺนาทึนํ, เสกฺขานํ ปน อตฺตโน
 มคฺคผลปจฺจเวกฺขณฺเสสุ ปฺรสนฺดาเนคต-
 มคฺคผลารมฺมณาย อภิญฺเญาย ปฺริกมฺม-
 กाले, อภิญฺเญาจิตฺเตเนว มคฺคผลานํ
 ปฺริจฺฉินฺนุททกาเล จ อตฺตโน อตฺตโน
 สมานานํ, เหนฺจิมานญจ มคฺคผลธมฺเม
 อารพฺภ กุสลชวณานํ ปวตฺติ อตฺถิติ
 อรหตุตมคฺคผลเสว ปฏฺิกฺเขโป กโต.

๕๘. จิตทั้ง ๕ ดวงนี้ **ชื่อว่า**มี
อารมณ์เว้นอรหัตมรรคและอรหัตผล
 เพราะเป็นไปในสันดานของพระเสขะและ
 ปุ่กฺขชนนั่นเอง. จริ่งอยู่ แม้พระเสขะทั้ง-
 หลาย ย่อมไม่อาจรู้จิตอันเป็นไปใน
 บุ่กคฺลเฉพะะ กล่าวคืออรหัตมรรคจิตและ
 อรหัตผลจิตได้ เว้นไว้แต่โลภียจิต เพราะ
 ตนยังมีได้บรรรุ แม้ปุ่กฺขชน เป็นต้น ก็'
 อาจรู้จิตของพระโสดาบันเป็นต้นเช่นเดียว
 กัน, แต่พระเสขะทั้งหลาย มีกุ่ลชวณะ
 ปฺรารภธรรมคือมรรคและผลของตน ๆ
 ของพระเสขะทั้งหลายที่เสมอกับตนและที่
 ต่ำกว่าตนเป็นไปในกาลที่พิจารณา มรรค
 และผลของตน ในกาลที่ปริกรรมแห่ง
 อภิญฺญาซึ่งมีมรรคและผลอันเป็นไปใน
 สันดานของผู้อื่นเป็นอารมณ์ และในกาล
 ที่กำหนดมรรคผล ด้วยอภิญฺญาจิตนั้น-
 เทียว เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงปฏิเสธ
 เฉพะะอรหัตมรรคและอรหัตผลเท่านั้น.

กามาวจรมหคฺคตปญฺจตฺตนิพฺพานานิ
 ปน เสกฺขปฺปุกฺขชนานํ สกฺกจฺจทาน-
 ปจฺจเวกฺขณธมฺมสฺสวนสงฺฆารสมฺมสน-
 กสิณปฺริกมฺมาทิสฺสุ ตตฺถการมฺมณิก-

ก็กามาวจร มหคฺคตะ บัญญุตติ และนิพพาน
 ย่อมถึงความเป็นอารมณ์แก่กุ่ลชวณจิต
 ในกาลที่ให้ทาน การพิจารณา การ
 พังชรรรม การพิจารณาสังฆาร และการ

คุณภราดร วรรณกสิน
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อภิญาณํ ปริภุมมกาเล โคตรฏ-
โวทานกาเล ทิพพจกขวาทีหิ
รูปวิชานนาทิกาเล จ กุสลชวานนํ
โคจรภาวํ คจฺจนฺติ.

บริกรรมในกสิณเป็นต้นโดยเคารพ ของ
พระเสขะและปุณฺณทั้งหลาย ในกาลที่
บริกรรมแห่งอภิญาณ อັນเป็นไปใน
อารมณ์นั้น ๆ, ในกาลแห่งโคตรฏจิตและ
โวทานจิต และในกาลที่รู้แจ้งซึ่งรูปเป็นต้น
ด้วยทิพยจักขุเป็นต้น.

๕๙. สพุททาปี สพุททาลมฺพนานีติ

กามาวจรมหคฺคตสพฺพโลกุตฺตรปณฺณตฺติ-
วเสน สพุททาปี สพุททาลมฺพนานี,
น ปน อกุลลาทโย วีย ปเทสสพฺพา-
ลมฺพนานีติ อตุโธ. กุริยาชวานนํหิ^๑
สพุทฺฏณฺฏตณฺฏาณาทิวสฺส ปฺปวตฺตียํ
โฆฏฐพฺพนสฺส จ ตํปุเรจาริกาวสฺส-
ปวตฺตียณฺจ. น กิณฺจิ อโคจรํ นาม
อตุถิ.

๕๙. คำว่า มีอารมณ์ทั้งหมดแม้
โดยประการทั้งปวง ความว่า จิต ๖ ดวงนี้
มีอารมณ์ทั้งหมดแม้โดยประการทั้งปวง
ด้วยสามารถแห่งกามาวจรมหคคตลกุตระ
ทั้งหมดและบัญญัติ อธิบายว่า แต่หา
มีอารมณ์ทั้งหมดเป็นส่วน ๆ ดุจอกุศล
เป็นต้นไม่. ที่จริง ในกาลที่กิริยาชวนะ
เป็นไปด้วยอำนาจแห่งญาณมีสัพพัญญุต-
ญาณเป็นต้น และในกาลที่โฆฏฐัพพะ
เป็นไปด้วยอำนาจที่เป็นปุเรจาริกแห่ง
กิริยาชวนะเป็นต้นเหล่านั้น อะไร ๆ ชื่อว่า
ไม่เป็นอารมณ์ มิได้มี.

๖๐. ปจฺมตฺติยารูปาฬมฺพนตฺตา

อรุเปสฺส ทฺตียจตฺตฺตานี มหคฺคตา-

๖๐. บรรดาอรูปาวจรจิตทั้งหลาย
อรูปาวจรจิตดวงที่สองและดวงที่สี่ ชื่อว่า

^๑ กุริยาชวานนญหิติ ภเวยช.
^๒ จ. ตํปุเรจาริกาวสฺสปวตฺตียํ.

คุณภราดร วรรณกสิน
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ลมพพานิ.

๖๑. เสทานิ ๗เปฯ ลมพพานิ นีติ ปณฺณรส รูปาวจรานิ, ปรม ตติยารูปานิ จาติ เอกวีสติ กสิณาทิ- ปณฺณตตีสู ปาตตนโต ปณฺณตตารมมณานิ.

๖๓. เตวีสติกามาวจรวิปากปญฺจ- ทวาราวชฺชนหสนวเสน ปญฺจวีสติ จิตฺตานิ **ปริตฺตมฺหิ** กามาวจรา- ลมพเนยว ภวนฺติ. กามาวจรณฺหิ มหคฺคตาทโย อุปาทาย มนุทา- นุภาวตาย ปริโต^๑ อตฺตํ ขณฺฑิตํ วิทยาติ **ปริตฺตํ**.

“ฉ จิตฺตานิ มหคฺคเตยวา”ติอาทินา สพฺพตฺถ สวารณโยชนา ทฎฺฐพฺพวา.

มีมหัคตะเป็นอารมณ์ เพราะมี อรูปาวจรจิตดวงที่หนึ่ง และดวงที่สาม เป็นอารมณ์.

๖๑. ว่า ส่วนแม้มหัคตจิตที่เหลือ ทั้งหมด มีบัญญัติเป็นอารมณ์ ได้แก่ มหัคตจิต ๒๑ ดวง คือ รูปาวจรจิต ๑๕ ดวง และอรูปาวจรจิตดวงที่หนึ่งและดวงที่สาม (๖ ดวง) ชื่อว่า มีบัญญัติเป็นอารมณ์ เพราะเป็นไปในบัญญัติมีกสิณเป็นต้น.

๖๓. จิต ๒๕ ดวง คือ กามาวจร- วิปาก ๒๓ ดวง และปัญจทวาราวชฺชน- จิต ๑ ดวง หสิตุปบาทจิต ๑ ดวง มีใน อารมณ์ปริตตะ คือ ในอารมณ์กามาวจร เท่านั้น. ที่จริง กามาวจร ชื่อว่า **ปริตตะ** เพราะอรรถว่า ดุจถูกเอาไป คือ ถูกตัดไปโดยรอบด้าน จนกระทั่งถึง มหัคตะเป็นต้น เพราะมีอานุภาพน้อย.

บัณฑิตพึงเห็นคำประกอบความพร้อมทั้ง อวชารณะ ในบททั้งปวง โดยนัยว่า “จิต

^๑ ส. ปริ สมฺมตโต.

๖ ดวง มีในอารมณ์มหัคตะเท่านั้น”
 ดังนี้เป็นอาทิ.

อาลามุพนสงฺกหฺวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พฺรณนาอาลัมพนสงฺกหะ จป.

วัตตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต

๖๔. วัตตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต-
 ปริจฺเจทวเสน จ สงฺกโห วัตตฺตฺตฺตฺตฺต-

วสนฺติ เอเตสุ จิตฺตเจตสิกกา
 ตนฺนิสฺสยตฺตาทิ วัตตฺตฺตฺตฺต.

๖๕. กามโลเก^๑ สพฺพทานิปี
 ลพฺภนฺติ ปริปฺภนฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 อฺปฺลพฺภนฺโต.

ปี-สทฺเทน ปเนตฺถ อนฺธพริธาทิวเสน
 เกสณฺจิส อสมฺภวํ ทีเปติ.

พฺรณนาวัตตฺตฺตฺต

๖๔. การรวมวัตตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 จำแนกวัตตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 จิตซึ่งมีวัตตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 สังกหะ.

ธรรมชาติมีจักขุเป็นต้น ชื่อว่า วัตตฺต
 เพราะอรรถว่า เป็นที่อยู่ของจิตและ
 เจตสิก เพราะจิตและเจตสิกเหล่านี้ มี
 จักขุเป็นต้น เหล่านี้เป็นที่อาศัย.

๖๕. ในกามภูมิได้วัตตฺตฺตฺตฺต
 เพราะในกามภูมินั้นเท่านั้นได้สัตว์ผู้มี
 อินทรีย์ครบถ้วน.

ด้วย ปี-ศัพท์ ในบทว่า สพฺพทานิปี นี้
 ท่านอาจารย์ย่อมแสดงความไม่มีแห่งวัตตฺต

^๑ สี. จ. คานี กาม...

มีจักขุเป็นต้นของสัตว์บางพวก ด้วย
อำนาจแห่งสัตว์ที่บอดและสัตว์ที่หนวก
เป็นต้น.

๖๖. **ฆานาทิตฺตยํ นตฺถิ พุรฺหฺมานํ**
กามวิราคะวานาวเสน คนฺธรส-
โผฏฺฐพฺเพสุ วิรตฺตตาย ตพฺพิสย-
ปสาเทสุปิ วิราคะสพฺภาวโต. พุทฺธทสฺสน-
ธมฺมสฺสวานาเทอดมฺปน จกฺขุโสเตสุ
อวิรตฺตภาวโต จกฺขุวาทีทวยํ ตตฺถ
อุปลพฺภติ.

๖๖. ชื่อว่า **ไม่มีวัตถุ ๓ มีมานะ**
เป็นต้น เพราะพรหมทั้งหลายมีสภาพ
คล้ายยินดีแม้ในประสาทวัตถุ อันมีกลิ่น
รสและโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ โดยที่เป็น
ผู้คล้ายยินดีแล้วในกลิ่นรสและโผฏฐัพพะ
ด้วยอำนาจกามวิราคะวานา แต่เพราะ
พรหมทั้งหลายยังต้องการเฝ้าพระพุทธเจ้า
และฟังพระธรรมเทศนาเป็นต้น จึงเป็น
ผู้ไม่คล้ายยินดีในจักขุและโสตะ ฉะนั้น
ในรูปภูมินั้น ได้วัตถุ ๒ มีจักขุเป็นต้น.

๖๗. **อรูปลโลก สพฺพานิ ฉ**
วตฺถุณี น สํวิขฺชนฺติ อรูปีนํ รูปวิราคะ-
ภาวนาพฺเลน ตตฺถ สพฺเพน สพฺพํ
รูปปฺปวตฺตติยา อภาวโต.

๖๗. ใน**อรูปภูมิ** ชื่อว่า **ไม่มี**
ทั้งหมดเลย คือ ทั้ง ๖ วัตถุ เพราะใน
อรูปภูมินั้นไม่มีความเป็นไปแห่งรูปโดย
ประการทั้งปวง ด้วยกำลังแห่งรูปวิราคะ-
ภาวนา.

๖๘. **ปญฺจวิญฺญาณาเนว นิสฺสตฺต-**
นิชฺชีวตฺเถน ธาตุโยติ ปญฺจวิญฺญาณ-
ธาตุโย.

๖๘. ชื่อว่า **ปัญจวิญญาณาธาตุ**
เพราะอรรถว่า เป็นธาตุ ด้วยอรรถว่า
ไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่ชีวะ คือ วิญญาณ ๕ ดวง.

๖๙. **มนนฺมตฺตา ธาตุ มโนธาตุ.**

๖๙. ธาตุสักแต่ว่ารู้ ชื่อว่า **มโน-**
ธาตุ.

คุณภราดร วรณกสิน
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๗๐. มโนเยว วิสิญฺจวิชานนกิจจ-
โยคโต วิญญาณํ นิสฺสตุตตนิชฺชิวตฺถน
ธาตุ จาติ มโนวิญญาณธาตุ. มนโส
วิญญาณธาตุติ วา มโนวิญญาณธาตุ.
สา हि มนโตเยว อนนฺตรปจฺจยโต
สมฺภุย มนโสเยว ปจฺจยภูตาคี^๑ มนโส
สมฺพนุธิ นี โหติ.

สนฺตฺริณตฺตยสฺส อฏฺฐมฺหาวิปากานํ
ปฏฺธิทฺทวยสฺส ปจฺจมมคฺคสฺส หลฺลิตฺตฺตปฺปาทสฺส
ปณฺณรสรูปาวจรานญจ วเสน ปวตฺตยา
ยถาวุตฺตมโนธาตุวิญญาณธาตุ^๒หิ อวเสสา
มโนวิญญาณธาตุสงฺขาตา จ ตีสรหมฺมา
น เกวลํ มโนธาตุเยว, ตถา ทหฺย
นิสฺสาเยว ปวตฺตตฺตติติ สมฺพนุโร.

๗๐. ชื่อว่า มโนวิญญาณธาตุ
เพราะอรรถว่า เป็นธาตุ ด้วยอรรถว่า
ไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่ชีวะ ชื่อว่าเป็นวิญญาณ
เพราะประกอบด้วยกิจคือการรู้แจ้งเป็น
พิเศษ คือใจ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า
มโนวิญญาณธาตุ เพราะอรรถว่า เป็น
วิญญาณธาตุของใจ. จริงอยู่ มโน-
วิญญาณธาตุนั้น เกิดแต่ใจนั้นแหละอัน
เป็นอนันตรปัจจัยแล้ว เป็นปัจจัยแก่ใจ
นั้นแหละ เหตุุนั้น จึงเป็นธรรมชาติอัน
เนื่องกันของใจนั้นแหละ.

เชื่อมความว่า และธรรม ๓๐ ดวง ที่
เรียกว่ามโนวิญญาณธาตุ เป็นไปได้ด้วย
อำนาจสันตฺริณะ ๓ มหาวิปาก ๘
ปฏฺธิมจิต ๒ โสดาปัตติมรรคจิต ๑
หลฺลิตฺตฺตปฺปาท ๑ และรูปาวจร ๑๕ ที่เหลือ
จากมโนธาตุและวิญญาณธาตุตามที่ได้
กล่าวแล้ว, มีใช่แต่มโนธาตุอย่างเดียว
เท่านั้น ย่อมอาศัยหทัยวัตตุนั้นแล
เป็นไปเหมือนกัน.

^๑ สี่. อนนฺตรปจฺจยภูตาคี.

^๒ สี่. ...ปณฺณวิญญาณธาตุหิ.

สันตிரณมหาวิปากานิ हि
 เอกาทสทวารามาวโต गिज्जामावतो ज
 आरुपे न उपुपञ्चन्ति. प्रथमसु
 अनिरवणावत्तसु अमावतो दसहत्त-
 जित्तवयं रुपलोकपि नत्ति, पक्व
 आरुपे.

ความจริง สันตிரณะและมหา-
 วิปาก ๑๑ ดวง ย่อมไม่เกิดในอรุปภูมิ
 เพราะไม่มีทวาร และเพราะไม่มีกิจ.
 ปฏิฆะ ไม่มีกิเลสชาติที่กำหนดคือนิวรรณ
 มีไม่ได้ ฉะนั้น จิต ๒ ดวงสหระคด้วย
 ปฏิฆะนั้น จึงไม่มีแม้ในอรุปภูมิ, ใน
 อรุปภูมิไม่มีก่อนที่เดียว.

ปจम्मคโคปิ ปโรโตโฆสีปจฺจยามาเวน
 สาวกานं อนุปฺปञ्ชนโต พุทฺธปจฺเจก-
 พุทฺธานं จ มนุสฺสโลกโต อณฺณตฺต
 อนิพฺพตฺตนโต,

แม้โสดาปัตติมรรค ก็ไม่เกิด เพราะ
 พระสาวกทั้งหลายเกิดไม่ได้ ด้วยไม่มี
 บัณฑิตคือเสียงที่ประกาศจากผู้อื่น และ
 เพราะพระพุทธรเจ้าพระปัจเจกพุทธเจ้า
 ทั้งหลาย ไม่บังเกิดในภูมิอื่นจาก
 มนุษยโลก,

หสนจิตฺตณฺจ กายาภาวโต รูปาวจรานิ
 อรูปีนํ รูปวिराकणानाเสन
 ตथารมฺมณฺสฺส ฌาเนนฺสฺสปี วิวรตฺตภาวโต
 อรูปภาเว न उपुपञ्चन्ति สप्तधानिपि
 เอตานิ เตจตฺตา^๑พีสจิตฺตานิ หทยं
 นิสฺสาเยว ปวตฺตन्ติ.

และหสิตุปปาทจิต ก็ไม่เกิด เพราะความ
 ไม่มีแห่งกาย, รูปาวจรจิตทั้งหลาย ไม่
 เกิดในอรุปภูมิ เพราะบรรดาพวก อรุป
 พรหมเป็นผู้คลายยินดีแล้ว แม้ในฉาน
 ทั้งหลาย อันมีรูปกสิณเป็นต้นนั้นเป็น
 อารมณ ด้วยอำนาจรูปวิราคภาวนา
 จิต ๔๓ ดวง ดังกล่าวมาฉะนี้ แม้ทั้งหมด
 จึงอาศัยหทัยวัตถุเท่านั้นเป็นไป.

^๑ อิมสมิ ฆาเน อตุตฺตสมาโส กโต.
^๒ สี. เตคฺคตีส....

๗๑. ปณฺจรูปาวจรโต^๑ อวเสสทานิ ทฺวาทสโลกิยกุสลานิ, ปฏิมทฺวยโต อวเสสทานิ ทสากุสลานิ, ปณฺจทฺวาราวชฺชนหสนรูปาวจรกริยาหิ อวเสสทานิ เทรสกริยาจิตฺตานิ, ปรมมคฺคโต อวเสสทานิ สุตตานุตฺตรานิ จาติ อิมสํ วเสน ทฺเวจฺจตฺตาทิสฺวิธา มโนวิญญาณ- ชาติสงฺฆาตา ธมฺมา ปณฺจโวการ- ภาวเสน ทฺหย์ นิสฺสาย วา, จตุโวการภาวเสน อนิสฺสาย วา ปาตฺตุนฺติ.

๗๓. กามเ ภเว ฉวตฺตุนิสฺสิตา สุตต วิญญาณชาติโย, รูปเ ภเว ติวตฺตุนิสฺสิตา ฆานวิญญาณาทิตฺตย- วชฺชิตา จตฺตพฺพิธา วิญญาณชาติโย, อารุเปเ ภเว อนิสฺสิตา เอกา มโนวิญญาณชาติ มตาติ โยชนา.

๗๔. กามาวจรวิปากปณฺจทฺวาราว- ชชนปฏิมทฺวยหสนวเสน สุตตวิสติ กามาวจรานิ, ปณฺธรรส รูปาวจรานิ

๗๑. ธรรมที่เรียกว่ามโนวิญญาณ- ชาติ ๔๒ ดวง ด้วยอำนาจแห่งจิตเหล่านี้ คือ โลกียกุศลจิต ๑๒ ที่เหลือลงจากรูปาวจรกุศลจิต ๕, อกุศลจิต ๑๐ ที่เหลือลงจากปฏิฆจิต ๒ ดวง, กิริยาจิต ๑๓ ที่เหลือลง จากปัญจทวาราวชชนะ- หสิตุปปาทและรูปาวจรกิริยาจิต, และ โลกุตรจิต ๗ ที่เหลือลงจากโสดาปัตติ- มรรคจิต ย่อมอาศัยหทัยวัตถุ ด้วยอำนาจปัญจโวการภพบ้าง ไม่อาศัย ด้วยอำนาจจตุโวการภพบ้าง เป็นไป.

๗๓. มีคำประกอบความว่า ใน กามภพ ท่านกล่าววิญญาณชาติ ๗ อย่าง อาศัยวัตถุ ๖, ในรูปภพ ท่านกล่าววิญญาณ- ชาติ ๔ อย่าง อาศัยวัตถุ ๓ คือ ที่เวณ วัตถุ ๓ มีฆานวิญญาณเป็นต้น, ใน อรูปภพกล่าวมโนวิญญาณชาติอย่างเดียว ไม่อาศัยวัตถุเลย.

๗๔. สัมพันธ์ความว่า จิต ๔๓ ดวง คือ กามาวจรจิต ๒๗ ดวง ได้แก่

^๑ ฉ. ปณฺจรูปาวจรกุสลโต.

ปจรมมคุโคติ เตจตุตาพีธ นิสฺสาเยว
 ชายเร, ตโตเยวาวเสสา อารุปรุ-
 วิปากวชฺชิตา เทวจตุตาพีธ นิสฺสาย
 อนิสฺสาย จ ชายเร, ปาการุปา จตุตาโร
 อนิสฺสิตาเยว ชายเรติ^๑ สมฺพนุโร.

กามาวจรวิปาก (๒๓ คือ ปัญจ-
 วิญญาณธาตุ ๑๐ สัมปฏิจฉันนะ ๒
 สันตึรณะ ๓ และมหาวิปาก ๘)
 ปัญจทวาราวชฺชนจิต ๑ ปฏิฆจิต ๒
 และหสิตุปรบาท ๑ รูปราวจรจิต ๑๕
 ดวง โสตาปัตติมรรคจิต ๑ ดวง
 อาศัยวัตถุเท่านั้นจึงเกิดได้ จิต ๔๒ ดวง
 ที่เหลือลงมาจากจิต ๔๓ ดวง นั้นแหละ
 เว้นอรุปราวจรวิปากอาศัยและไม่อาศัย
 (หทัยวัตถุ) ก็เกิดได้, อรุปราวจรวิปาก
 ๔ ดวง ไม่อาศัยเลยเกิดได้.

อิติ อภิธมฺมตถวิภาวีนียา นาม
 อภิธมฺมตถสงฺคหวณฺณนาย
 ปกิณฺณกปริจฺเจทวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาปกิณกปริเฉท
 แห่งวรรณนาอภิธัมมัตถสังคหะ
 ชื่อว่า อภิธัมมัตถวิภาวีนี
 จบแล้วด้วยประการฉะนี้.

^๑ สี. ฉ. ชายเรติ น ทิสฺสติ.

๔. วิธีปริเฉท

๑. จิตตูปปาทานมิจฺเจว
กตฺวา สงฺกหมุตฺตํ
ภุมิปุคฺคฺลเกเทน
ปุพฺพปาปรนียามิตํ.
ปวตฺตีสงฺกหํ นาม
ปฏิสนฺธิปวตฺตียํ
ปวฺกขามิ สฺมาเสน
ยถาสมฺภวโต กถํ.

๒. ฉ วตฺถุณี ฉ ทวารานิ
ฉาลมฺพนานิ ฉ วิญฺญานานิ ฉ วิถีโย
ฉธา วิสยปฺปวตฺติตฺติ วิถีสงฺกเห ฉ
ฉกฺกานิ เวทิตฺตพฺพานิ.

๓. วิถีมุตฺตตานมฺปน กมฺมกมฺม-
นิमितฺตคตฺตินิมิตฺตวเสน ติวิธา โหติ
วิสยปฺปวตฺตติ.

๔. วิธีปริเฉท

๑. ครั้นแสดงสังคหะรวมประเภทแห่ง
จิตและเจตสิกเป็นพิเศษ ดังพรรณ-
นามาฉะนี้แล้ว ข้าพเจ้าจักกล่าว
โดยย่อ ซึ่งปวัตตีสังคหะ คือ รวมจิต
และเจตสิกเป็นไปในปฏิสนธิกาล
และปวัตติกาล อันกำหนดโดยจิต
ดวงก่อน และดวงหลัง พร้อมทั้ง
ความต่างแห่งภูมิและบุคคลต่อไป.
๒. ในวิธีสังคหะ บัณฑิตพึงทราบ
ฉกัจะ คือ ธรรม ๖ อย่าง ๖ หมวด คือ
๑. วัตถุฉกัจะ (วัตถุ ๖ อย่าง)
๒. ทวารฉกัจะ (ทวาร ๖ อย่าง)
๓. อาลัมพนฉกัจะ (อารมณฺ์ ๖
อย่าง)
๔. วิญฺญานฉกัจะ (วิญฺญาน ๖
อย่าง)
๕. วิถีฉกัจะ (วิถี ๖ อย่าง)
๖. วิสยปฺปวตฺตติฉกัจะ ความเป็นไป
แห่งอารมณฺ์ ๖ อย่าง.
๓. กวีถีมุตฺตจิตฺติ คือ (จิตที่พ้นวิถีมิ
๑๙ ดวง ได้แก่ สันตฺรณจิตฺตสหรคต
ตัวยุเบกขา ๒ ดวง มหาวิปากจิต ๘ ดวง

คุณภราดร วรณกสิน
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

และมหัศจรรย์ปากจิต ๙ ดวง) มีความเป็น
ไปแห่งอารมณ์ ๓ ประการ คือ

- ๑. กรรม
- ๒. กรรมนิमित และ
- ๓. คตินิमित.

๔. ตตถ วตถุทวาราลมพณานิ
ปุพฺเพ วุตตนยาเนว.

๔. บรรดาจักกะ ๖ หมวดเหล่านั้น
วัตถุ ทวาร และอารมณ์ มีนัยที่ได้กล่าว
มาแล้วในเบื้องต้น คือ ในปริเฉทที่ ๓
นั้นเทียว.

๕. จกฺขุวิญญานํ โสตวิญญานํ
ฆานวิญญานํ ชิวหาวิญญานํ กาย-
วิญญานํ มโนวิญญานญเจติ ฉ
วิญญานานิ.

๕. วิญญาน ๖ อย่าง คือ

- ๑. จักขุวิญญาน (วิญญานอาศัย
จักขุ)
- ๒. โสตวิญญาน (วิญญานอาศัย
โสตะ)
- ๓. ฆานวิญญาน(วิญญานอาศัย
ฆานะ)
- ๔. ชิวหาวิญญาน (วิญญาน
อาศัยชิวหา)
- ๕. กายวิญญาน (วิญญานอาศัย
กาย) และ
- ๖. มโนวิญญาน วิญญานอาศัยใจ
คือ หทัยวัตถุ.

คุณภราคร วรรณกสิน
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วิถีฉกุก

๖. ฉ วิถีโย ปน จักขุทวารวิถี
 โสตทวารวิถี ฆานทวารวิถี ชิวหา-
 ทวารวิถี กายทวารวิถี มโนทวารวิถี
 เจติ ทวารวเสน วา จักขุวิญญาณวิถี
 โสตวิญญาณวิถี ฆานวิญญาณวิถี
 ชิวหาวิญญาณวิถี กายวิญญาณวิถี
 มโนวิญญาณวิถี เจติ วิญญาณวเสน
 วา ทวารปุปตตคา จิตตปุปตตติโย
 โยเขตตพพา.

วิถี ๖ อย่าง

๖. ส่วนวิถีทั้ง ๖ บัณฑิตพึง
 ประกอบความเป็นไปแห่งจิตอันเป็นไป
 ในทวาร ด้วยสามารถแห่งทวาร คือ

๑. จักขุทวารวิถี (วิถีเป็นไปใน
 จักขุทวาร)

๒. โสตทวารวิถี (วิถีเป็นไปใน
 โสตทวาร)

๓. ฆานทวารวิถี (วิถีเป็นไปใน
 ฆานทวาร)

๔. ชิวหาทวารวิถี (วิถีเป็นไปใน
 ชิวหาทวาร)

๕. กายทวารวิถี (วิถีเป็นไปใน
 กายทวาร) และ

๖. มโนทวารวิถี (วิถีเป็นไปใน
 มโนทวาร)

หรือด้วยสามารถแห่งวิญญาณ คือ

๑. จักขุวิญญาณวิถี (วิถีเนื่องด้วย
 จักขุวิญญาณ)

๒. โสตวิญญาณวิถี (วิถีเนื่องด้วย
 โสตวิญญาณ)

๓. ฆานวิญญาณวิถี (วิถีเนื่องด้วย
 ฆานวิญญาณ)

คุณภราดร วรณกสิน

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

- ๔. ชิวหาวิญญาณวิถิ (วิถิเนื่องด้วย
ชิวหาวิญญาณ)
- ๕. กายวิญญาณวิถิ (วิถิเนื่องด้วย
กายวิญญาณ) และ
- ๖. มโนวิญญาณวิถิ (วิถิเนื่องด้วย
มโนวิญญาณ).

วิถิเภท

ประเภทแห่งวิถิ

๗. อติมหนต์ มหนต์ ปริตต์
อติปริตตตณเจติ ปญจทวาร, มโน-
ทวาร, ปน วิภูต อวิภูตตณเจติ
ฉฐา วิสยปฺปวตฺติ เวทิตพฺพา.

๗. บัณชิตพึงทราบวิสยปฺปวตฺติ
ความเป็นไปแห่งอารมณ ๖ อย่าง คือ
เป็นไปในปญจทวาร ๔ อย่าง ได้แก่

- ๑. อติมหันตารมณ (อารมณที่มี
ขณะจิตอยู่ได้มากที่สุด)
- ๒. มหันตารมณ (อารมณที่มีขณะ
จิตอยู่ได้มากพอควร)
- ๓. ปริตตารมณ (อารมณที่มีขณะ
จิตอยู่ได้น้อยพอควร)
- ๔. อติปริตตารมณ (อารมณที่มี
ขณะจิตอยู่ได้น้อยที่สุด) และเป็นไปใน
มโนทวาร ๒ อย่าง ได้แก่

คุณภราคร วรรณภิน
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๕. วิภูตารมณ (อารมณที่แจ่มชัด)

และ

๖. อวิภูตารมณ (อารมณที่ไม่แจ่มชัด).

ปญจทวารวิถี

๘. กถิ ? อุปุปาทหิตติภงควเสน
ขณตตยเมกจิตตทขณนิ นาม.

๙. ตานิ ปน สตุตฺตรส
จิตตทขณานิ รูปมมานมายุ.

๑๐. เอกจิตตทขณาตีตานิ วา
พหุจิตตทขณาตีตานิ วา จิตฺตูปตฺตนาเว
ปญฺจาลมฺพนานิ ปญฺจทวาร
อาปาถมากจฺจนฺติ. ตสฺมา ยถิ
เอกจิตตทขณาตีตํ รูปาลมฺพนํ
จกฺขุสฺสาปาถมากจฺจนฺติ, ตโต ทฺวิกฺขตฺตํ
ภวฺงฺเค จลิตฺเต ภวฺงฺคโสถํ วิจฺฉินฺทิตฺวา^๑

ปญจทวารวิถี

๘. จะกำหนดอารมณโดยประการ-
ไร ? กำหนดดังนี้ ๓ ขณะ คือ อุปุปาทะ
ขณะเกิดขึ้น ๑ วิถีขณะตั้งอยู่ ๑ ภังคะ
ขณะดับ ๑ ชื่อว่า ๑ ขณะจิต.

๙. ก็ขณะจิตเหล่านั้น ๑๗ ขณะจิต
เป็นอายุของรูปธรรมทั้งหลาย.

๑๐. อารมณทั้ง ๕ ล่วงไป ๑ ขณะจิต
กิติ ล่วงไปหลายขณะจิตกิติ ถึงวิถีขณะ
แล้วนั้นแหละ ย่อมมาสู่คลองในปัญจ-
ทวาร. เพราะฉะนั้นแหละ ถ้ารูปารมณ
ล่วงไป ๑ ขณะจิต ย่อมมาสู่คลองแห่งจักขุ
ต่อจากนั้น เมื่อภวังคิไหว ๒ ขณะ ปัญจ-
ทวาราวชชนจิตตัตตกระแสมภวังคิ คำนี้

^๑ ฉ. วิจฉินทิตฺวา.

ใบแจ้ง

มูลนิธิภูมิพลโลกิกซุ ขอเรียนให้ทราบว่า

1. ท่านที่ได้รับพระคัมภีร์ ฉบับ "ภูมิพลโลกิกซุ" แล้วปรากฏว่า
พบข้อบกพร่องในเนื้อหาพระคัมภีร์ เป็นต้นว่า

- หน้าหนังสือขาดหายไป
- เลขหน้าหนังสือไม่เรียงตามลำดับ
- ข้อความพิมพ์เลอะเลือน อ่านไม่ชัด

ฯลฯ

โปรดส่งพระคัมภีร์คืนไปยัง มูลนิธิภูมิพลโลกิกซุ ในบริเวณวัดสระเกศ ฯ
ถนนจักรพรรดิพงษ์ กรุงเทพฯ 10100
โทร.223-0316, 221-8001

มูลนิธิ ฯ ยินดีส่งพระคัมภีร์เล่มใหม่ชุดเซยให้ท่าน ทางไปรษณีย์
ทันที และจะออกค่าใช้จ่ายในการส่งหนังสือคืนให้ท่านด้วย

2. ถ้าหากท่านพบคำผิด กรุณาแจ้งมาด้วย เพื่อแก้ไขให้ถูกต้อง
ต่อไป

ด้วยความขอบพระคุณอย่างยิ่ง.

Bhumibalo Bhikkhu Foundation Notice

1. In case of your "Bhumibalo Bhikkhu" CANON contains the following deficiencies :

- Page(s) missing.
- Page number(s) not in order
- Printing(s) unclear/unreadable

Please return such defect CANON to

Bhumibalo Bhikkhu Foundation Wat Srakesa Compound

Chakrabardibong Road

BANGKOK 10100

Tel.2230316, 2218001

The Foundation will immediately replace you with a new copy and will also refund you the return postage.

2. If you found any error(s) in your CANON copy, please let us know so that the correction(s) can be done accordingly.

Thank you very much for your kind cooperation.